

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

POP ÇAĞI ATEŞİ

Can Kozanoğlu

İLETİŞİM

CAN KOZANOĞLU, 1963 yılında Adana'da doğdu. Anafartalar İlkokulu, Alman Lisesi, Nilüfer Hatun Ortaokulu, Robert Kolej, İÜ Siyasal Bilimler Fakültesi ve BÜ Sosyoloji Bölümü'nde okudu. Gazetecilik, yayıncılık, televizyon sunuculuğu yaptı. Türk futboluna sosyolojik bir yaklaşım niteliğindeki ilk kitabı *Bu Macı Alıcaz* 1990'da, Türkiye'nin 80'li yıllarda yaşadığı toplumsal değişimi dönemin "star"ları üzerinden ele alan *Cıralı İmaj Devri* ise 1992'de yayımlandı.

İletişim Yayınları 318 • Bugünün Kitapları Dizisi 32
ISBN 975-470-475-9

1. BASKI ©İletişim Yayıncılık A. Ş. Şubat 1995

KAPAK Ümit Kıvanç

KAPAK FOTOĞRAFI Çağrı Kılıççı

KAPAKTAKİ ÇİZGİLER Gazeteci Mehmet dizisinden; yazar: Fatih Emin,
çizen: Yüksel Akman, Risale Yayıncılık

UYGULAMA Hüsnu Abbas

KAPAK BASKISI Sena Ofset

İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları

Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

CAN KOZANOĞLU

Pop Çağı Ateşi

i l e t i ş i m

Hüsniye Hanım ve Cem Bey'e...

İÇİNDEKİLER

9

Sunuş

13

ÖZAL'IN ÖLÜMÜ VE TAZE BİR RESMİ TARİH

Sihirbazın yakınları

29

HÜCRELEŞEN DEVLET, KİTLE TOPLUMU VE "ASIL İKTİDAR"

Memleketin yönetim kurulu

61

ATATÜRK ROZETLERİ VE KEMALİZM TARTIŞMALARI

Yorgun parantez..

73

DYP, ANAP, SHP VE SİYASİ MERKEZDE "ANLAM KRİZİ"

Müzik bitti, dans sürüyor

89

YDH, YENİ DÜNYA DÜZENİ VE BİR NEV'İ "KADRO HAREKETİ"

"1. Lig" in yeni örgütü

107

REFAH'IN YÜKSELİŞİ, SİTE HAYATI VE TOPLUMSAL DIŞLAMACILIK

"Kara kafalar" ın gazabı

125

YENİ ÜLKÜCÜ KİMLİĞİ, POP MÜZİK VE “ÇILGINLAR GİBİ” ...
Camiye, kışlaya, diskoya ve yatağa...

157

LİNÇ HUKUKU, “KAFADAN” ADALET VE
“AYY İNANMIYORUUM!” ÇİĞLİKLARI
“Pop şiddet” patlaması

181

“BİR BAŞKA” SEVGİ VE HAYATIN SORUSU
“En sevdiğin gelecek hangisi?”

183

EK

Rakamlarla “cinayet eğilimleri”

60'lı yılların ortalarında doğanlar bile iyi-kötü hatırlar, bir dönem İstanbul'daki tiyatrolarda geniş kadrolu, yerli ya da yerlileştirilmiş vodviller oynanırdı: Turist zannedilen aslında Türk'tür, fahişe zannedilen aslında kendi halinde bir akrabadır, olaylara yol açan büyük miras aslında borçtur, yurtdışına okumaya gönderilen çocuk "bir garip" halde geri döner, evdeki yaşlılar duvarda fotoğrafı asılı paşa dedenin anılarıyla yaşar, merdivenin altından biri fırlar, koltuğun altından biri bağırır, canhıraş feryatlar atılır; mutlaka birinin kolu kırılır, başı yarılır, durmadan konuşulur ama diyaloglar yanlış anlamalar üzerine kuruludur...

Türkiye'nin hali, o vodvillerin karambolünü hatırlatıyor. Pop çağında, kimin "aslında" ne olduğunu anlamakta zorlanıyoruz. Öylesine bir kimlik karmaşası var. Eski kimlikler, eski tanımlar, eski kavramlar geçerli değil artık. Ama yenileri de ortada yok, en azından netleşmediler henüz... Bağırış çağırış, feryat figan: Ses çok da, o seslerin anlamı çözülemiyor. Bazen "Türkiye konuşuyor", gelgelelim kim-

se birbirini anlamıyor... Ortada miras mı var borç mu var, duvardaki fotoğraflarla nasıl bir ilişki kuracağız, pek bilemiyoruz. Ve pop çağında büyük bir hızla ilerliyoruz. Dışarıdan bakma imkanımız olsa, toptan hızlı koştuğu için auta çıkan futbolculara benzeteceğimiz kendimizi belki de.

Evet, pek parlak bir dönem, ileride hayırla anacağımız yıllar yaşamıyoruz galiba. Hiçbir şey değilse, öylesine bir şiddet ortamındayız ki, pop çağı ateşine karşı kimi zaman öylesine savunmasız durumlara düşüyoruz ki, yalnızca bu kadarı yeter de artar bile.

“Pop çağı”nın çağrıştırdığı ilk olgu, pop müzik oluyor. Ama bu, pop çağı. Pop müzik çağı değil. Pop müzik, çağın sonuçlarından biri yalnızca. Hani bir “erken yanlış anlama” olmasın diye...

Bu kitap, pop çağının kitabı işte. Özal’ın ölümünden Refah’ın yükselişine, Tansu Çiller’den Tarkan’a, “bereketli” ülkücü kimliğinden “plaza”lardaki “çağdaş” hayata, Yeni Demokrasi Hareketi’nden kemalizm tartışmalarına, şöhret basamaklarını hızla tırmanan falcılardan “çılgınlık fetişizmi”ne, son birkaç yılın mütevazî kadrajlı bir fotoğrafını çekilme çabası.

Evet, hayat hızla akıp gidiyor. Öylesine hızlı ki, kitabın beş günde yazılan bir bölümünün son noktası bulunduğu, ilk satırlardaki bazı olgular değişmiş olabiliyor. Televizyon haberlerinin yetişemediği bir tempoya kitapların yetişme şansı yok, malum... Ama iki noktayı özellikle vurgulamak gerekiyor. YDH ile ilgili bölüm, partinin “resmen” kurulduğu gün başlıyor ve geriye doğru gidiyor. Resmen partileşme aşamasından sonra yaşanan birtakım gelişmeleri kitaba ekleme şansım vardı. Bu şansı bilerek kullanmadım, YDH ile ilgili değerlendirmeler “belirli” bir noktada kalsın istedim.

İkincisi: Ben bu satırları yazarken, Murat Karayalçın hâlâ SHP Genel Başkanı. Ama hazırlık ve baskı aşamaları çağın

temposuna uygun bir hızla geçilse bile, bir mucize yaşanmazsa, kitap piyasaya çıktığında Karayalçın artık o görevde bulunmayacak. Tahminen “Bundan sonra partim için bir nefer gibi...” demeçleri bile geride kalmış olacak. Oysa kitabın ilk bölümünün ilk satırı Karayalçın’la başlıyor. İleriki bölümlerde de Karayalçın’la ilgili paragraflar var. Bunları da değiştirebildim, yine “mahsus” değiştirmedim. Önemli olan bir siyaset anlayışının eleştirisiydi çünkü. Bu kitabın ömrü ne kadar kısa sürerse sürsün, çağın hızı, o kısa sürede daha bir sürü şöhreti yerinden eder, yenileri gelir. Onlar gider başkaları gelir. Müzik bittiği halde dans sürüyor ya, mesele bu işte...

* * *

Bir şeyi yazmazsam ya da itiraf etmezsem, deyimi mazur görün, içimde kalacak: Kemalizm tartışmalarıyla ilgili bölüm beni çok yordu, gerdi, yıprattı. Daha açık ifade etmekte yarar var: Korktum!.. Türkiye’de zaman zaman “entelektüel şiddet” de yaşanıyor ve bu şiddet türünün en vahim örnekleri kemalizm tartışmalarında sergileniyor. “İki taraf” da öylesine bir asabiyetle, öylesine bir hoşgörüsüzlükle davranıyor ki... Bu nedenle korktum işte. İki taraftan da korktum. Oysa yazdıklarım, korkmaya, ürkmeye değecek şeyler de değil. Ağırlıklı olarak bir hissiyatın ifadesi: 1963 doğumlu, kendisini sosyalist olarak gören bir insanın, bu tür tartışmalardan duyduğu bıkkınlığın ifadesi...

Bunları “ezik genç” rolüne sığınmak için, “Yazık, çocuk korkmuş, hadi bu seferlik bir şey söylemeyelim” denmesi için yazmıyorum. O kadar da değil yani... Tekrar olacak ama: Yalnızca içimde kalmasın diye yazdım.

* * *

Bundan önceki kitabım, “Cilalı İmaj Devri”, gerçekten beklediğim kadar ilgi gördü. Birçok yazıda kitaptan alıntılar

yapıldı ve o alıntılardan bazıları, nedense, daha bir sevindirdi beni. Mesela... Mesela, Onat Kutlar'ın "Cilalı İmaj Devri"nden söz etmesi. Yeni kitabımı ilk göndereceğim insanlardan biri, Onat Kutlar olacaktı. Samimiyetime inanıp inanmamakta serbestsiniz, belki yine alıntı yapar umuduyla değil, beni çok sevindirdiği için. Olmadı...

Her cinayet talihsizliktir tabii ki. Ama, hayatın gerçeği, eğer ölenleri tanıyorsanız üzüntünüz büsbütün büyük oluyor. The Marmara'nın pastanesinde patlayan "kör şiddet" bombası, sevdiğim iki insanı birden götürdü: Yasemin Cebenoyan da arkadaşım. Laf olsun diye değil, tanıyan herkes bilir, çok tatlı, çok iyiniyetli bir insandı. Yasemin'i, nedense, bir Şehir Hatları vapurunda, rahmetli babamla şaka-laşırken hatırlıyorum hep. Onat Kutlar'ı da, İstiklal Caddesi'nde, ayaküstü Antep-Adana mutfakları hakkında konuştuğumuz günkü haliyle. Başka da bir şey demiyorum...

* * *

Vodvillerden girmiştik, yine öyle bitirelim. Evet, Türkiye'nin hali geniş kadrolu bir vodvili andırıyor. Biliyorsunuz, vodvillerin sonu hep iyi biter. Türkiye'nin de geleceği -"son"u değil tabii ki- iyi olabilir. Ama vodvillerin sonundaki mutluluk, bir elin, birkaç kalem darbesiyle sağladığı mutluluktur. Türkiye'nin böyle iddialı ellerden ve onların darbelerinden hayır görmediği ise malum. Buradaki darbe sözcüğü yalnızca üniformalıların çağrıştırmamasın, "siviller" de aynı derecede insafsızca davranabiliyorlar. Önemli olan, geleceği kaç elin ve yüreğin, kaç "oy"un değil, kaç "el" in ve yüreğin belirleyeceği. Ne kadar el, ne kadar yürek, o kadar umut... "Linç adaleti"nin ölüm aşkıyla kaşınan elleri, ölüm aşkıyla yanan yürekleri değil ama; muhabbetli günlerin hayat aşkıyla yaratan, hayat aşkıyla çarpan yürekleri...

ÖZAL'IN ÖLÜMÜ VE TAZE BİR RESMİ TARİH

Sihirbazın Yakınları

Masa etrafındaki şahıslardan biri bu işte sizin hile ortağınız olmalıdır. Bu arkadaş, temas edilen kibritin vaziyetine göre sigarasını ağzının sağında, solunda veya ortasında tutarak size bilgi verebilir... Sağdaki kibriti sola veya soldaki kibriti sağa geçirmekle mesele halledilmiş olur.

Zati Sungur*

Olabildiğince gecikmesi içten bir temennidir, gün gelecek Murat Karayalçın da dünyaya veda edecek ve kehanet sayılmamalı, ardından resmî-gayrıresmî tarih yazılmayacak... “Tarihten alınan tecrübeler her zaman etkilidir, isteyen herkes tarihten ders alabilir” cümlesi gazetelerde “Çiller’den tarih dersi” türünden başlıklara layık bulunabiliyor, “Anatürk Çiller” sloganları atılabiliyor. Yani Tansu Çiller, Karayalçın’a kıyasla avantajlı görünüyor ama bu avantaj ancak daha uzun bir ansiklopedi maddesine konu oluşturmayı getirebilecek galiba; ilk kadın başbakanın ardından da resmî-gayrıresmî tarih yazılmayacak. Özal’ın ardından yazıldı... Özal, Türkiye Cumhuriyeti kronolojisine değil, Cumhuriyet tarihine geçti. Gerçekten farklıydı çünkü.

Özal’ın ardından tarih yazılır, Özal mitleştirilirken, o gerçek farklılık gerçeküstü bir varlığın mucizelerle dolu hikayesine dönüştürüldü. Neler söylenmedi, neler yazılmadı,

(*) Zati Sungur, “Zati Sungur Öğretiyor”, Başaran Matbaası, İstanbul, 1968

eski cumhurbaşkanına neler atfedilmedi ki... Oysa Özal'lı anılar tazeliğini koruyor ve o anılardan pek de öyle bir Özal portresi çıkmıyor.

Ölülerin arkasından konuşulmasaydı, tarih diye bir şey olmazdı. Evet, ölmüş gitmiş bir insanı olumsuz biçimde eleştirmek çok da içe sinmiyor ama Özal, Türkiye'yi derinlemesine etkilemiş, bir döneme damgasını vurmuş, yeni insan tiplerinin oluşmasına katkıda bulunmuş bir liderdi. 17 Nisan 1993 günü, Fenerbahçe Stadı'nda, Fenerbahçe-Kocaelispor maçının cumhurbaşkanının ölümü nedeniyle ertelendiği anonsu yapıldığında ilk tepkileri "Paralar n'olacak?" sloganını atmak olan taraftarlar mesela... Belki ilk anda Özal'ın ölümünden çok etkilenmemişlerdi ama Özal döneminin değerlerinden yeterince etkilendikleri açık değil mi?

Sözkonusu değerler hâlâ tedavülde. Dahası, Özal'ı referans almayacaklarını söyleyen siyasî hareketlerin bile sonuçta Özal'ı referans aldıkları görülüyor. Geleceğe yönelik birçok projede, Özal'a bağlılıklarını ısrarla vurgulayan insanların etkin rolleri var. Türkiye'nin gündemini etkileyenler arasında, Özal'ı, devletçi Cumhuriyet geleneğinin karşıtı; devlete karşı sivilliğin, resmî tarihe karşı sivil tarihin simgesi olarak gösterenlere rastlanıyor. Ama onların dilindeki "Özal tarihi"ne bakıyorsanız, karşınıza çok eleştirdikleri resmî tarihi yazan "tarih anlayışı" çıkıyor. Zaten asıl sorun da burada. Özal'ı sevenler vardı, hâlâ da var; sevdikleri bir insanı diledikleri biçimde anmakta özgürler. Ama Özal'ı öyle bir çarpıtmacı tarih anlayışının nesnesi haline getirip, Türkiye'nin geleceğine talip olma iddiasıyla ortaya çıkuklarında iş değişiyor. Özgürlükleri elbette ki bakî kalıyor da, niyetleri ve yöntemleri tartışmalı hale geliyor. Yani, Özal'ı tartışmak kadar, Özal yorumlarını değerlendirebilmek de önem kazanıyor.

Özal’la liberal aydınların, kimileri sol kökenden gelen “yeni sağ”cı aydınların arası, Cumhurbaşkanı’nın son yıllarında oldukça iyiydi. Birbirlerine epeyi yaklaşmışlardı ama Özal’ın ölümü, bu kesimde yarattığı “boşluğa düşme” endişesiyle birlikte, tam bir Özalıcılık çılgılığına dönüştü. Dönüm noktası, 17 Nisan 1993 günüydü tabii ki.

Özal’ın son nefesini verdiği dakikalarda, Mersin’de bir ANAP mitingi vardır, kürsüye ulaşan ölüm haberi henüz alana ulaşmamıştır. Kürsüdeki gazetecilerden biri, meydana bakan kalabalığa bakar. Onlar kimlerdir? “Ve o sırada (Özal’ın) 10 yıl boyunca sırtında taşıdığı bu insanlar, elinden tutup kaldırdığı, şahsiyet verdiği bu insanlar...”¹ Bazı Özalcılar tam cepheden yüklendikleri resmî tarih yazarlarının Atatürk yazılarında bile nadir rastlanır herhalde böyle bir cümleye. Fazlasıyla duygusal bir anda edilmiş bir söz aslında, bu yönüyle çok da “takılmaya” değmez belki. Ama pek öyle boş bir laf değil bu, iki önemli damarın uzantılarını içeriyor. Birincisi, mitleştirme, kahraman yaratma, tarih imal etme geleneği. Yerlerde sürünen, şahsiyetsiz kitleler var. Bir gün bir kahraman çıkıyor, onları yerden kaldırıyor, sırtına alıyor, şahsiyet veriyor... Biz bu tarihi, bu kahraman tipini tanıyoruz; çünkü hep onları okuyoruz. Ama tarihin “yazılış”ına şahit olduğumuz zaman anlıyoruz ki, aslında bir gün bir kahraman çıkmıyor. Bir gün bir kahramanlık tarihi yaratılıyor...

İkinci damara gelince, o da benzer bir tarih anlayışının damarı sonuçta: Türkiye’nin 1980 öncesi dönemini yok sayma anlayışı ya da daha yeni modayla “Menderes dönemi artı Özal dönemi” tarihçiliği. Doğrudur, şimdi olmadığı gibi, ‘80 öncesinde de gerçek anlamda demokrasi, insan hakları, hukuk, adalet yoktu. Yine şimdi olduğu gibi, hedefin

1 Fatih Çekirge, *Sabah*, 18 Nisan 1993.

doğruluğu yanlışlığı bir yana, hedeflenen ekonomik sistem hiçbir zaman rayına oturmamıştı. Ve özellikle 70'lerin ikinci yarısı, olumlu anlamıyla “hareketli” yüzü bir yana, çok sıkıntılı geçmişti. Ama Özal’dan önce’de “Türkiye ekonomisi” diye bir şey vardı, gündelik hayat vardı, eğlence yerleri vardı, sanatçılar vardı; Türkiye üzerine tartışmalar yapılıyordu, geleceğe yönelik projeler hazırlanıyordu. Gelgelelim, yenilikçilik, ilericilik, tabu yıkma sözlerini aralıksız tekrarlararken Emin Oktay’ın tarih kitaplarındaki üslubu ve “derinlik kaygısı”nı devralan bazı “aydın”lara bakarsanız, Özal ipleri eline geçirdiğinde Türkiye’de hiçbir şey yoktu. Ve: “Bereket şansımız vardı. Turgut Özal adında bilgili ve cesur bir adam çıktı”² da, köksüz ülke biraz adam oldu...

Gerçekten öyle miydi? Özal, bir anda her şeyi değiştiren bir mucize miydi başlıbaşına? *Sabah*’ta yayımlanan anılarının anonsundaki “sihirbazın kehanetleri” ifadesine uygun biçimde hem sihirbaz hem kahin miydi? Mucize, sihir, kehanet, keramet gibi kavramlar üzerinden tartışmak zor. Özal’ı tartışmak, anlamak yalnızca bu nedenle değil, birinci-ikinci derecedeki yakınlarının anlatılarından, yorumlarından kaynaklanan çelişkiler nedeniyle de zor, kullanılan destan üslubu nedeniyle de zor. “Turgut Bey, hayatımda gerekçesini hiçbir zaman sorgulamadığım ve sorgulamayı reddettiğim bir kör sadakatle kendimi bağlı hissettiğim tek ve kuşkusuz son siyasetçi ve en önemlisi ‘insan’dı’”³ cümlesinin yazarı, Özal’ın dış politika anlayışı konusunda yorumlar yazıyor, O’nunla ilgili anılar naklediyor, Özal’ın “felsefe”sini anlatıyor. Ama “kör sadakat” filtresinden geçmiş bir Özal ne kadar “sahici” kalıyor, bilinmez.

Özal’ın, sevenleri tarafından değerlendirilme biçimi bü-

2 Mehmet Barlas, *Sabah*, 13 Nisan 1994.

3 Cengiz Çanclar, *Sabah*, 17 Nisan 1994..

yük farklılıklar da gösteriyor. Aynı gün aynı gazetenin bir köşe yazarı Özal döneminde başlatılan atılımların devletin padişah yerine konduğu bürokratik, merkeziyetçi ve otoriter yapının değiştirilmesine yönelik olduğunu yazarken...⁴ Diğer bir köşe yazarı, “Turgut Bey, Türkiye kadar kuvvetli merkezî gelenekleri olan bir ülkede, hayran olduğu Osmanlı padişahları gibi dünyaya bakan ve önlenemez bir içgüdüsellikle onlar gibi davranan, benim kendisine bir kez aktardığım benzetmeyle Türkiye Cumhuriyeti’nin ‘Anadolu devşirmesi’ ilk ‘padişah’ıydı” diyebiliyor.⁵ Padişah mıydı, devlet üzerinden sürmekte olan padişahlık düzeninin sonunu getirecek bir önder miydi? Yoksa padişahlığı devletin elinden alıp kendi üzerine geçirmeye niyetli bir muhteris miydi?

Ve Özal, daha yıllar boyunca, “Ah, yaşasaydı her şeyi hallederdi” diyeceğimiz bir kahraman mı? Ebediyete dek sürecek bir vizyonu mu vardı, o vizyonu anlamayanlar yine ebediyete dek asabi tepkilere mi hedef olacaklar? Kimi zaman öyle bir hava seziliyor da... Örneğin, Türkiye Madencilik Derneği İstanbul’daki hava kirliliğine çözüm öneren bir rapor hazırlar ve bu vesileyle İstanbul’un hava kirliliği sorununa değinen bir köşe yazarı, “Eğer Turgut Özal sağ ve iktidarda olsaydı, bu konuya hemen el atılıp çözüme varılırdı” der.⁶ Özal hayattayken İstanbul’un havası yayla havasıymış gibi... Ya da bir başkası “Galatasaray maçı bir ulusal birlik günü yaratmıştı Almanya’da. Turgut Bey oradaydı. Şölingen cenaze töreni bir başka ulusal birlik günüydü. Süleyman Bey burada. Vizyon farkı nedir anlayabildiniz mi, körler?”⁷ diye yazar. Ama ne bu asabiyetin nedeni anlaşılabilir

4 Mehmet Altan, *Sabah*, 17 Nisan 1994

5 Cengiz Çandar, *Sabah*, 17 Nisan 1994.

6 Mehmet Barlas, *Sabah*, 8 Ocak 1994.

7 Hıncal Uluç, *Sabah*, 7 Haziran 1993

bilir ne de bu olaydan yola çıkarak, aradaki vizyon farkı anlaşılabilir. Çünkü Özal hayattayken Solingen'deki olayın bir eşi Mölln'de yaşanmıştı ve Özal Mölln'e gitmemişti...

Özal'ın efsaneleştirilmesinin, mitleştirilmesinin, her derde deva bir vizyonun sahibi olarak gösterilmesinin iki nedeni var galiba. Biri insanî, biri siyasî. Özal, anlaşıldığı kadarıyla, Demirel gibi, yakın çevresindeki insanlara kendini sevdirmeyi başarmış, gönül kazanmayı bilen biriydi. Bir başbakanı, bir cumhurbaşkanıdan sevgi, ilgi gören insanların “duygusal” bir havada ona sahip çıkmaları, normal karşılanmalı... İşin siyasî yönüne gelince: Asıl önemli olan bu işte; birileri Özal döneminde yaygınlaşan değerleri korumak adına ve kendi siyasî-medyatik geleceklerini güvence altına almak adına, kimi zaman Özal'ı bir sıçrama tahtası ya da hesaplaşma silahı haline getirmek pahasına, efsane yazıyorlar, kahraman yaratıyorlar. Hem de, hesaplaşmaya çalıştıkları gelenekle aynı yöntemleri paylaşarak...

Özal'ın ölümü, bu elbette ki tartışmaya açık bir gözlem, ölümünü izleyen ikinci günde birinci güne kıyasla, üçüncü günde ikinci güne kıyasla daha büyük üzüntü yarattı halk arasında. Gazeteler, televizyon kanalları, durmaksızın onun ne kadar değerli bir insan olduğunu, erişilmezliğini, eşsizliğini vurguluyorlar; sağlığında Özal'ın kıymetini bilmeyenlere kah Engin Ardic türü yorumcuların yaptığı gibi hakaretlerle, kah Mehmet Altan türü yazarların yaptığı gibi siyasal-toplumsal tezlerle yükleniyorlardı. Özal'ın ölümünden iki gün sonra atılan “Cenazeye lider akını” başlığı, cenazenin ertesi günü aynı gazetede, *Hürriyet*'te “Batı ayıp etti” başlığına dönüşecekti. Daha o hafta, yakın geleceğin çizgileri netleşmeye başlamıştı. Neyse, “ölünün ardından” psikolojisi de etkili oldu, Özal günlerce yüceltildi ve iki törenle toprağa verildi. Ankara'daki törenin çok sönük geçtiğini herkes kabul etti. İstanbul'daki törene katılanlar ise

Milliyet'e göre onbinlerce, *Hürriyet*'e göre yüzbinlerce kişiydi. *Sabah*'a bakılırsa, törendeki kalabalığı ölçecek birim milyondur. Ve:

“O tarihte Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal, Uğur Mumcu'nun öldürülmesini de cenazesindeki sloganları da, cenazenin TRT'den naklen yayınlanması dahil, ‘büyük bir provokasyon’ olarak niteleyip oyunu bozmuştu. Ancak cenaze toplumun ruhunda ve özellikle dindar kesimlerde öylesine bir yara açtı ki, Turgut Özal'ın üç ay sonra yapılan cenaze töreninde bu yüzyıl içinde görülmemiş ve kolay kolay görülemeyecek bir muazzam İslamî varlık ortaya çıktı. Müslümanlar bir anlamda kendilerine hakaret saydıkları ve saldırı tohumları barındırdığını hissettikleri Uğur Mumcu cenazesinin ‘rövanş’ını aldılar.”⁸

Bir zamanlar tüm kalbiyle desteklediği İran Devrimi'nin yarattığı İslamî varlık görüntülerini, Humeyni'nin cenazesini filan unutmuş gibi görünen ya da başka bir yüzyıldaymışcasına geride bırakan bu yazarın dediği gibi “rövanş” isteği taşısın taşımazın, bir dindar kalabalığı eşlik etmişti cenazeye gerçekten de. Ama yalnızca dindarlar değil, Özal'ın politik hayatı boyunca sabit desteğini oluşturan “ekonomik akıl-serbest rekabet” ikilisini benimsemiş orta sınıf temsilcileri ve Taksim Meydanı'ndaki Cumhuriyet Bayramı konserinden sokaklardaki Avrupa Kupası kortejlerine kadar “tantanalı” hareketleri kaçırmayan meraklı vatandaş tipleri de vardı o gerçekten büyük ama eşine benzerine rastlanabilir kalabalığın içinde.

Neyse, sonuçta “O, ‘Cumhur’un başkanı olarak tekbir ve ilahilerle ve kendisine eşlik eden F-16'larla uğurlandı”.⁹ Tekbir ve ilahiler, F-16'lar... Özal'ın arkasından, bütün ha-

⁸ Cengiz Candar, *Sabah*, 6 Temmuz 1993

⁹ Cengiz Candar, *Sabah*, 25 Nisan 1993.

yatı değilse de hayatının son onüç yılı, tarihe geçmesini sağlayan dönem gözler önündendir bir film şeridi gibi geçsin diye düzenlenmiş bir mizansen sanki. Ama filmin ilk karesi ve son karesi var yalnızca. Askerî araçla geliş, dinî törenle gidiş...

Ancak, Özal'ın "demokratlığı", ilk anma törenlerinde 1983'ten başlatılırken zamanla 12 Eylül öncesinde verdiği konferanslara kadar gidilir ve arada "küçük bir ayrıntı"nın, askerî araçla geliş hikayesinin üzerinde durulmaz oldu... Özal, Mehmet Barlas tarafından aktarılan anılarına bakılırsa,* 12 Eylül darbesinden sabaha karşı gelen bir telefonla haberdar edilir. Arayan kişi, Başbakanlık Müşaviri Tevfik Ertürk, "İhtilal olmuş" der. Özal'ın tepkisi "Ne yapalım, olmuşsa olmuştur" demekten ibarettir. Yönetime askerler el koymuştur, parlamento feshedilmiştir ve "demokrat Özal", tekrar yatağa girip uyur...

Ardından 12 Eylül'ün ilk hükümetinde başbakan yardımcılığı gelir. Geçen yıllar bazı yazarlara bunu da unutturacaktır galiba: "Türk solu, ANAP'a ve Turgut Özal'a 'denetleyici yol arkadaşlığı' yapmak yerine, statükonun savunuculuğunu üstlenerek, değişime karşı hırçın ve çözüm önermeyen bir muhalefeti benimsedi..."¹⁰ "Türkiye'de sosyal demokrasi etiketli solun, geçtiğimiz dönemde, neden Turgut Özal'ın 'yenileşmesiyle' değil de iktidara geldikçe

(*) Bu anı dizisinin referans alırken, biraz dikkatli olmakta yarar var aslında. Özal-Barlas söyleşileri, Özal'ın biraz dalgın günlerine rast gelmiş olmalı. Söyleşilerin, 1992 yılında yapıldığı anlaşılan bir bölümünde Özal şöyle diyor: "*Sabah*'in tesislerini biliyorum. Uzun uzun gezip inceledim. Bugün *Sabah* Türkiye'nin bir numaralı gazetesi ise, bunu bizim dönemimizde başardı. Bizim getirdiğimiz serbest pazarın imkânları olmasaydı, mümkün değil *Sabah* gazetesi böyle olamazdı. Eski devir olsaydı, üsttekiler sizi ezerdi." Yıl 1992 olduğuna göre, Mehmet Barlas ya *Interstar*'da ya *Hürriyet*'te çalışmaktadır ama Özal, bu çok yakın dostuna *Sabah*'tan "siz" diye söz etmektedir. Ya Özal dalgın bir dönemdeydi ya da Mehmet Barlas bu diziyi dalgın bir dönemde hazırladı.

10) Mehmet Altan, *Sabah*, 26 Ekim 1992.

muhakkak bizi toplumsal belalara sürükleyen Süleyman Demirel'in içe kapalı ve askere teslim olan anlayışıyla 'işbirliğine' gittiği daha çok sorgulanacaktır."¹¹ Bir ara malzeme olarak "Özal'ın yenileşmesi"nden söz etmek meseleyi halletmiyor. Doğrudur, Demirel, çok sıkışmadıkça askerle geçinmeyi iyi bilen bir siyasetçidir ama Demirel dolaylı işbirliğine gitmiştir de Özal, işbirliği ne kelime, askeri bir hükümetin içinde yer almamış mıdır yani? Türk solunun bazı kesimleri Demirel konusunda pişmanlık duyuyor olabilirler, o ayrı bir konu. Ama 18 yaşını bulmamış çocuklar darağaçlarında sallandırılırken askerî hükümetin başbakan yardımcısı koltuğunda oturabilmeyi içine sindirebilmiş bir "demokrat"la yol arkadaşlığı yapmanın "sol" açıklamasını bulabilmek kolay olmasa gerek.

Üstelik, devletin tepesindeki birtakım itişmelerde, genelkurmay başkanının belirlenmesine yapılmış bir müdahaleyi orduya boyun eğmemek olarak görenler, Özal'ın başbakan yardımcılığı dönemiyle başbakanlık dönemi arasına su geçirmez izolasyon uygulayanlar, "sihirbazın kehanetleri"ne bir kez daha göz atmak zorundalar. Siyasî yasakların kaldırılmasına ilişkin referandumda, askerlerin koyduğu yasakların korunması için aslanlar gibi mücadele eden Özal, referandum sonuçlarına itirazda bulunmama gerekçesini şöyle açıklar: "Adamları fazla kahraman yapmamak için... O zaman mücadele sadece bizimle olmazdı. 1980 operasyonunu yapanlarla olurdu. Memlekette intikam, kan davaları azar, ne gelişme ne istikrar kalırdı."¹² Evet, "paşalar"ı yıllar sonra bile böyle korumuştur Özal.

Özal'a atfedilen demokratiğin göstergelerinden biri de, 141, 142 ve 163. maddelerin kaldırılmasıdır, kimilerine gö-

¹¹ Mehmet Altan, *Sabah*, 7 Mart 1994.

¹² Mehmet Barlas, "Turgut Özal'ın Anıları", *Sabah*, 12 Temmuz 1994.

re. Ve o öldükten sonra, Türkiye, demokrasi açısından çok daha geriye gitmiştir: “Özal döneminden çok daha geriye gittik. Bilimadamlarını kitap yazdıkları için hapisanelere atar olduk.”¹³ Gerçekten de öyle oldu. Ama... Zaten çok söylenen bir şey bu, 141, 142 ve 163. maddeler, yerlerine Terörle Mücadele Yasası getirilerek kaldırıldı ve bilimadamları o yasanın 8. maddesi uyarınca hüküm giydiler. Yani ya 141, 142, 163’ün sevabı Özal’a ait değil ya da bilimadamlarının hapse atılmasının günahı da Özal’a ait. Hangisi? Ve 8. maddenin günahı, üç eski maddeyi kaldırmanın sevabını silmiyor mu?

Evet, Özal’ın demokrattığını ve sivillliğini vurgulayarak, Türkiye’nin geleceği üzerine söz söyleyenler, hatta geleceğe yönelik siyasî hesaplar yapanlar, Özal’ın ne kadar demokrat, ne kadar sivil olduğunu ve onun icraatlarından yola çıkarak ortaya atırları iddiaların ne kadar geçerli olduğunu yeniden düşünmek zorundalar galiba. Gençleri çok seven Özal’ın, öğrenci dernekleri, sendikalar gibi “sivil” örgütler için ne yaptığını, ne tür özgürlükler getirdiğini, kısıtlamalara karşı nasıl tavır koyduğunu açıklamak zorunda oldukları gibi...

”Sivil” bir başbakanın ya da cumhurbaşkanının , icraatlarını ve “bilgi”yi toplumla, en azından hükümetle, “kamu” tarafından seçildiği varsayılan Meclis’le ne kadar paylaştığını da gözler önüne sermek zorundalar. Düşünün ki, bir köşe yazarı “Türkiye’nin Talabani ve Barzani ile ilişkilerinin nasıl, niçin, ne düşünceyle kurulduğunu bu ülkede benden iyi bilen yok” diyebiliyor. “Çünkü bu ilişkileri kurduran Turgut Özal’dı. Özal ile bu konuyu her yönü ile öncesinde ve sonrasında günler, saatler boyu konuştuk.”¹⁴ Türkiye’yi

13 Mehmet Altan, *Sabah*, 17 Nisan 1994.

14 Cengiz Çandar, *Sabah*, 7 Kasım 1993.

böylesine derinden ilgilendiren temasları, böylesine önemli bir konuyu en iyi bilen kişi Özal'ın bir yakını, ona kör sadakatle bağlı bir gazeteci. Başkalarıyla istişarede bulunma, bilgi aktarma, paylaşma gereği duymamış Özal. Aynı gazeteci "Özal, ıpkı tarihte 'yükseliş dönemi'nde olan ülkelerin liderleri gibiydi. Onlar, dönemin büyük düşünürlerini 'saraylarında' kabul edip görüşen 'bilge hükümdarlar' idiler"¹⁵ diye de yazmıştı. İnsanın kendisini dönemin büyük düşünürleri arasında görebilmesi hoş bir şey olmalı. Ama en hoş, bir başbakanın ya da cumhurbaşkanının "bilge hükümdarlar" gibi saray muhabbetleriyle ülke yönetmesini demokratlıkla bağdaştırabilmek herhalde.

Söz dış politikaya gelmişken, Özal'ın koyu "devletçi" yönüne de değinmekte yarar var. Özal'ın bazı takipçilerince, "eleştirilen" demek zor, küfredilen Mümtaz Soysal, dışişleri bakanı iken, "şahin" olarak değerlendiriliyordu. Soysal'ın gerçekten de "şahin" yönleri vardı ama ona şahin diyenler kimi zaman şöyle eleştiriler de getirebiliyorlardı: "Mümtaz Soysal'ın dış politikası, Türkiye'nin bir 'bölge gücü' olması hedefine değil, 'bölgesiyle barışık' bir ülke olması hedefine yönelik."¹⁶

Oysa Özal'ın ve danışmanlarının dış politika vizyonlarında "güç", barıştan önce geliyordu. Çünkü güç hem nüfuz demekti hem kârlılık ve para. Ve bunlar uğruna, devletlerin nüfuzu ve gücü uğruna, insanlar ikinci plana düşebiliyordu: "(Özal'a) 'Evet, öyle görünüyor efendim' sözlerini içtenlikle söyledim. Bağdat'taki merkezî otoritenin zayıflamasıyla 'serbest kalacak' olan 'Kürt kartı'nın başkalarının elinde Türkiye'ye karşı kullanılmasını istemiyordu. Bu nedenle, 'kart'ı eline geçirmekten yanaydı."¹⁷

15 Cengiz Çandar, *Sabah*, 23 Kasım 1993.

16 Cengiz Çandar, *Sabah*, 15 Eylül 1994.

17 Cengiz Çandar, "Turgut Bey'li Anılar", *Sabah*, 19 Nisan 1994

Kart, masa, poker... Özal dönemi dış politikasında ve Özal'ı izleyenlerin jargonunda önemli yeri olan sözcüklerdi bunlar: “Orta Asya’daki rekabetten daha keskin olan, Kafkasya’da, Azerbaycan üzerindedir. İran, Türkiye’nin ‘kartı’ olabilecek bir Azerbaycan’a karşılık Ermenistan ‘kartı’nı elinde tutmaktadır. Irak, iki ülke arasındaki başka bir nüfuz arenasıdır. İran, Irak çoğunluğunu oluşturan ‘Şii kartı’na dayanmak istemekte, Türkiye’nin elinde ise Arap’ı, Türkmen’i ve Kürt’ü , ‘Sünni kartı’ bulunmaktadır... Bu tarihi ve jeopolitik poker oyunu tüm parametreleri ile kavranmadan...”¹⁸

Evet, Özal “Kürt kartı”nı ele geçirmekten yanaydı. Danışmanları Arap, Türkmen, Türk kartlarından söz ediyordu... Bu dış politika anlayışında devlet ve devlet adamları, her şeyin üzerindedir. Sıradan insanlardan ise “oyun kartı” olarak bahsedilir. Poker masasında koz olarak kullanılacak, deste deste karıştırılacak Şii kartı, Arap kartı, Türk kartı filan bildiğimiz oyun kartı değil yani, bizleriz. Devlet adamları, devletin yüksek çıkarları uğruna ve kendi iktidarlarını pekiştirmek adına insanları oyun kartı gibi kullanabilirler, bir taraf resti görmez, savaş patlar. Yine devletin çıkarları için, “güç alanı” ya da nüfuz alanı oluşturmak için insanlar ölebilir. Ama sonuçta, bir “devlet” kârlı çıkar bu işten. Arada “yatırım zaiyatı” olarak bir miktar insan da ölebilir, her yatırımın bir “risk”i var, malum.

Özal, bu “devletçi” anlayışın Türkiye’deki başlıca temsilcilerinden biriydi. Son aylarında iyice rahat davranmaya başlamıştı böyle konularda: “Savaşı kâr aracı olarak görebilmenin simgesi, ünlü ‘bir koyup üç alma’ lafı... Daha geçen hafta ettiği ‘Ben olsam Makedonya’ya gidip Balkanlar’ı bir karıştırdım’ lafı. Yine geçen hafta, radyasyon tartışma-

18 Cengiz Çandar, nakleden *EP*, 24-31 Ocak 1993.

ları yüzünden bugünün parasıyla 40 milyarlık çayın ziyan olduğunu söylemesi. Hem de kendi televizyon kanallarında 200 dolardan ansiklopedi ‘CD rom’u satacaklarını anlatıktan hemen sonra... Birkaç koli disket fiyatına yüzbinlerce insanı riske atmak... Devletin çıkarları için, devletin bütçesi için ‘ilk feda edilecekler’ listesine insanı yerleştiren bir zihniyet...”¹⁹ Özal, elbette ki, insanların ölmesinden zevk almıyordu, almazdı; ama başka hesaplar için insanların ölmesini göze almak veya Körfez Savaşı’nda olduğu gibi, ölümleri görmezden gelmek de, herhalde, üzerinde durmaya değmeyecek birer “ayrıntı” değildi...

Bilinen şey: Milyonlarca insanın yaşadığı bölgeleri “şöyle bir karıştırma”ya niyetlenebilecek, onbinlerce insanın öldüğü savaşlar üzerinde bir koyup üç alma hesapları yapabilecek “güç”teki devlet adamları da fâni. Özal artık yaşamıyor ama arkasında derin izler bıraktı. “Özal’ın arkasında doğan boşluğu, nakşibendiler de, modern bankacılar da, Amerikan sermayesi de, Ortadoğu monarşileri de, Kürt milliyetçileri de, liberaller de muhafazakarlar da yürekten hissediyor.”²⁰

Ve: “Ahmet Erteğün’ün önceki gece Çırağan Sarayı’nda Henry Kissinger onuruna verdiği yemekte, insanların peşinden koştuğu kavramlara sahip isimlerden çoğu vardı. Şöhret, servet, güzellik, iktidar, akıl... Çırağan Sarayı’ndaki yemek bitince geceyarısı çıkıp Ayşegül Nadir’in Çengelköy’deki Sadullah Paşa Yalısı’nda verdiği davete katıldık. Konukların çoğu Amerika kıtasındandı... Şimdi nereye gitssek aynı yakınmayı duyuyoruz.

-Ah şu Turgut Özal iki yıl daha yaşasaydı...”²¹

19 Can Kozanoğlu, *EP*, 24-31 Ocak 1993.

20 Mehmet Barlas, *Sabah*, 22 Mayıs 1994.

21 Mehmet Barlas, *Sabah*, 14 Eylül 1994.

Herkes gittiği her yerde aynı yakınmayı duymuyor, izlenen güzergâha bağlı bir şey. Ama, oldukça kapsayıcı ve anlamlı sayılabilecek ilk alıntıdaki kadro başta olmak üzere, Özal'ı özleyenler var. "İzleyenler" de var. Sağlığında Özal'ın yakınında bulunup ya da Özal öldükten sonra kendini Çankaya'nın eski müdavimlerinden ilan edip, siyasî ve medyatik gelecek arayanlar var. Zaten asıl konumuz da Özal değil, onlar...

Onların sözlerindeki, yazılarındaki Özal'a dikkat ederek, Özal'ı "referans" alan bazı insanların tarih anlayışlarını, mitleştirme ve efsane yaratma geleneğine bağlılıklarını, dünyaya bakışlarını, insana bakışlarını ya da yeterince bakmayışlarını, demokrasiden ve sivillikten ne anladıklarını görebilmek mümkün. Hem mümkün hem önemli.

"Özal gerçekten farklıydı" sözü boşuna değil; Özal'ın, abartmalar bir yana, vizyonu vardı ve bir boşluğu diğer siyasetçilerden önce o görmüştü: "Deniz bitti" noktasına çeyrek vardı, siyasî merkez boşalıyordu, oyun bozuluyordu; yeni bir şeyler yapmak, yeni bir merkez yaratmak gerekiyordu. Özal'ın "ikinci değişim programı" adını verdiği proje, yeni merkezin kurucusu olarak "iktidar bloğu"nda güçlü bir konum edinmeye yönelikti. Güvendiği bir şeyler de vardı: "Bakın benim arkamda yüzde 20 kilit oy var. Hep bana gelir bunlar, milliyetçi-muhafazakâr oylar. Ayrıca iş çevreleri, yaratacağını ekonomik ortamı tutacak dal gibi arıyorlar. Yoksa iş yapamıyorlar. Bunlar yüzde 15-20'lik yüzergezer oylar. Bunların da yüzde 10-12'sini alırım."²²

Özal ölünce proje bir süre askıya alınır gibi oldu, Özal'ın çevresinde toplananlar boşluğa düşme endişesi yaşadılar ama kısa zamanda toparlanıp, Özal'ın kendilerine vaad ettiği siyasî geleceği başka merkezlerde aramaya başladılar.

22 Turgut Özal'la söyleşi, *Sabah*, 17 Ekim 1992.

“Turgut Özal’ın başını çektiği ‘yeni oluşum’ için tasarladığı ‘çekirdek kadro’daki ‘beyinler’in önemli bölümü bugün Yeni Demokrasi Hareketi’nin temellerini atanlar arasında.”²³ Aslında hepsi YDH’da değil çekirdek kadrodaki “beyin”lerin, başka başka yerlerde ama aşağı yukarı aynı söylemle gelecek arayanlar var. İşte önemli olan, bu söylem, bu proje, Özal’ın kullanılma biçimi, ‘80 sonrasının resmî ya da “egemen” tarihi ve tabii ki hepsinden önce, “siyasî merkez” meselesi... Yoksa, biri Özal’a sihirbaz demiş, biri kör sadakatle bağlanmış, kime ne?

23 Cengiz Çandar, *Sabah*, 2 Ocak 1994.

Memleketin yönetim kurulu

“Onların genel başkanına ‘orta yolu tayin edelim’ dedik. Genel başkanları da ‘Orta yolu halk tayin eder’ dedi... Halk bugüne kadar neyi tayin etmiş de bunu tayin edecekmiş. Bu nasıl anlayıştır? Nasıl laftır? Biz dedik halk bizimle birlikte, ‘Halk bizim dediğimizi yapar’ dedik. Kabul etmedi. Halk da onlardan hava alır da gününü görür.”

(Cumhuriyetçi Güven Partisi Kahramanmaraş Senatörü Hilmi Soydan’ın, 1973 seçimleri öncesindeki bir toplantıda “halka hitaben” yaptığı konuşmadan...)*

Bir dönem iyimserlik modası vardı Türkiye’de. Mevcut durumla ya da gelecekle ilgili en ufak bir endişeyi dile getirenler, hemen felaket tellallığıyla suçlanıyordu. Aynı tepkilerle hâlâ karşılaşılrsa da, iyimserlik eski statüsünü kaybetti. Artık “Türkiye tıkanı” demek prim yapıyor. Karamsarlığı bir dünya görüşü, bir varoluş biçimi haline getirmek hoş değil ama modaya uyma, primlerden yararlanma gibi dertleri olmayanlar için böylesi daha iyi galiba. Çünkü Türkiye gerçekten tıkanmış durumda ve kaybedecek fazla vakti yok; tıkanmayı bir an önce aşmak, zaaflarından bir an önce kurtulmak zorunda. Ve “Ne olacak bu Türkiye’nin hali?” sorusundan önce “Nedir bu Türkiye’nin hali?” sorusuna vakit ayırmak zorunda... “Düşmanlar azdı, Cumhuriyet elden gidiyor” feryatlarının bir faydası yok. “Bir nesil geliyor ki, hiç merak etmeyin” edebiyatının da öyle... “Devlet”i ve iktidarı tartışmadan, doldur-boşalt taktiğiyle varılacak yer,

(*) Mustafa Özcan, “1973 Seçimleri” içinde “Kimler Ne Dedi?”, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975.

bugünkünden daha iyi olmayacak çünkü...

Türkiye’de bugün, “bölücülük” karşıtı söylemin bir parçası olarak devlet sık sık yüceltiliyor. Ama diğer yandan neredeyse herkes, her kesim ve her birey devletten yakınıyor. Üstelik herkes ayrı bir devletten yakınıyor. Peki, devletin temsilcileri kimler, gerçek devlet hangisi? Sivas katliamına seyirci kalan, Sivas’ta katledilenlerin doğrudürüst anılmasına bile izin vermeyen güç mü devlet? Yoksa “İmam nikahı yaptık” dedikleri için Hülya Avşar’la Kaya Çilingiroğlu’nu mahkeme kapılarında süründüren güç mü? KIT’lerin sahibi mi devlet, özelleştirmeye karşı yürüyüş yapan işçilerin kafasına inen cop mu? Devlet devletçi mi piyasacı mı? Devletin adresini yazabilir misiniz? Eski başkanların bile varlığını kabul ettikleri “kontrgerilla”nın gizli adresi mi, Kültür Bakanlığı’na bağlı kütüphanelerin açık adresi mi? Devletin kadroları kimlerden oluşur? Sendikal haklar için yaptıkları yürüyüşlerde insan hakları ihlallerini de kınayan memurlardan mı, cenazelerde “Kahrolsun insan hakları” diye slogan atabilen üniformalı-sivil memurlardan mı? Milli Eğitim Bakanlığı koridorlarını hoparlörlerden gelen ezan sesleriyle inleyen kadrolardan mı, Anayasa Mahkemesi’nin laik üyelerinden mi? Devletin zihniyetini ne simgeler? Her türlü olumsuz figüre “Bunlar aslında Ermeni” demek mi, sahip çıkmaya çalıştığı Azerbaycan’la savaş halindeki Ermenistan’a gıda ve elektrik satmak mı? Hangisi?

Hepsi ya da hiçbiri... Türkiye uluslararası hukuk normlarına göre üniter bir devlettir. Ancak devleti bir iç örgütlenme olarak aldığınızda, karşınıza birbirine hiç benzemeyen parçacıklar çıkar: Merkezî örgütlenme üzerine, yekpare bir blok halinde örgütlenme üzerine kurulu devlet, hükreler üzerinden örgütsüzleşmiştir ve Türkiye’deki tıkanmanın faillerinden biri de bu örgütsüzleşme meselesidir. Öyle-

sine ki, bugün bir devlet birimine “kurban gittiği” söylenen bir kişinin cenazesine devletin başka bir birimi sahip çıkabilir. Devletten kaçan bir vatandaş devlete sığınabilir. Yani birçok konuda olduğu gibi, devlet konusunda da tek bir tanım yapmak, tek bir adrese yönelmek mümkün değil artık. Çok popüler bir tartışma konusundan iz sürersek görürüz ki, devlet, ne 2. Cumhuriyetçilerin kalıplaşmış ifadesiyle “camiye karşı kışlayı temsil etmekte”dir ne de bazı kesimlerin öne sürdüğü gibi caminin sesi haline gelmiştir.

Benzerlik kurulabilecek ama temelde farklı bir durum, hâlâ sık sık anılan POLDER-POLBIR, TÖBDER-ÜLKÜBİR gibi örneklerle 12 Eylül öncesinde de yaşanmıştı. Ancak o dönem için legal grupların, merkezî örgütlenmenin dalları içindeki açık, tanımlanmış kamplaşmaları başka şeydi, bugünün resmen varolmayan, ilan edilmiş bir ad taşımayan ama fiilen etkili olan grupları başka şey.. 12 Eylül’ün aslı amaçlarından biri, devlet kadroları içindeki tüm renkleri, tüm sesleri silip merkezdeki çekirdeğin sesini ve rengini hakim kılmaktı. Bunu yüklü bir tasfiye üzerinden başarmaya kalkıştılar, bir dönem için de başarılıymış gibi göründüler. Ama kafalarındaki devlet kavramı ilkel bir otoriter yönetim anlayışıyla sınırlı kalan “çekirdek üyeleri”, yalnızca görüntüyü kurtarmışlardı. Üstelik 12 Eylül öncesinin bazı kampları, çekirdekle kolayca uzlaşmaya yatkındılar; uzlaştılar da...

Derken ANAP iktidarı geldi. ANAP, dört eğilime yaslandığını söylüyordu. Ancak “Özal, partiyi dört eğilimin değil, tek eğilimin üzerine bina etmişti. Sonuçta duvara toslansa da, 24 Ocak kararlarının uzantısındaki bankerler dönemiyle ‘büyük düşün büyük kazan’ mantığına ısınmış, kolayca köşe dönme hayallerine kapılmış, 12 Eylül’ün yardımıyla, bireyciliğe set çeken toplumsal çerçeveden sıyırmış, televizyon ekranlarında engin hayaller yakalamış ve bu tür ha-

yallerin pek hoş karşılanmadığı eski günlere dönme korkusuna kapılmış insanların eğilimi.”¹ Toplumsal destek anlamında tek eğilimin üzerinde duruyordu ANAP. Ama kadrolarına bakıldığında, vitrin malzemesi olarak kullanılan az sayıda eski solcu-sosyal demokrasi saymazsak üç eğilim vardı ortada. İslamcılar, ülkücüler ve DP-AP çizgisinin “merkez”e yakın politikacıları.

O dönemde, ‘80 öncesini “uç eğilim” kimliğiyle yaşamış yapıların bir gün gelip de boşalan merkezi doldurmaya aday olacakları düşünülmüyordu bile. ANAP, eskinin uç eğilimlerini bünyesinde eritebilecek merkezî bir pota olarak görülüyordu. Tabii ki belli tavizler vermesi koşuluyla. Aslında, sözkonusu eğilimlerin ANAP’ın temel felsefesiyle pek çelişmediği düşünülürse, taviz değil “ayrıcalık” demek daha doğru belki. Neyse, taviz verildi ya da ayrıcalık tanındı, eski arkadaşlara sahip çıkıldı. Üç eğilimden gelip 12 Eylül’ün çekirdeğiyle uzlaşarak devlet içindeki güçlerini az çok koruyabilmiş olan kadrolar, hücreleşme yolunda rahat rahat at koşturabileceklerdi artık. Solu geniş bir yelpaze olarak ele alırsak, dördüncü eğilim de epeyi kan kaybetmiş, yıpranmış, dağılmış ama hiç değilse alt kademe temsilcilerinden bazılarını devlet içinde bırakabilmişti. Bu tablonun üzerinden uzun bir ANAP iktidarı, bir DYP-SHP koalisyonu, Güneydoğu’da yaşanan bir savaş ve tehlikeli bir zihniyet geçecek, sonuçta 90’ların ortasındaki karmaşaya gelinecekti.

Tehlikeli zihniyet, yeni değildi aslında. DP-AP çizgisinin, şimdiki zaman liberallerinin yorumlarındaki açıklıkla ifade edilmeyen, zaten strateji kadar sezgiyle de biçimlendirilmiş “topluma devletten daha yakın görünme” tavrının çağdaş versiyonuydu. Özal’la doruğuna çıkan, topluma devletten

1 Can Kozanoğlu, “Cılabı İmaj Devri”, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s: 15.

daha yakın görünme ama “icabında” gücünü devletten alma anlayışydı bu; Nusret Demiral, Ülkü Coşkun, Yekta Güngör Özden tipi bürokratlara ve orduya ihtiyaç duyan, onları kullanmaya çalışan bir zihniyetti. Temsil edilen “fili” iktidarlar adına, devletin gücünü hukuk sisteminin üzerindeki bir iktidar aracına dönüştürmek, yasaları bu çarkı besleyen halleriyle düzenlemek ya da korumak ve sonra da tüm suçu, ellerindeki yasaları uygulayan, tabii ki suç ortaklığına da fazlasıyla eğilimli bürokratların üstüne yıkmak... Yani yalnızca makinenin birkaç dişlisini suçlamak... Oyunun kuralı buydu ve bu, tehlikeli bir oyundu. Üstelik ANAP, DP-AP çizgisini yer yer aşabildiği için, oyunu ustaca oynuyordu.

DP-AP çizgisi, “klasik sağ”ı temsil ediyordu. ANAP ise “yeni sağ”ın, devleti bir iktidar aracı olarak çok özel alanlarda çok etkin biçimde kullanırken devletten bağımsızlığını ilan etmeye çalışan bir akımın Türkiye acentasıydı. “Piyasa”nın durumuna göre hem devletin içinde hem devletin dışında görünerek güç merkezleri yaratmaya çalışan bu çizgi, Türkiye gibi köklü otokratik geleneğe sahip bir ülkeye bir darbe-darbe sonrası döneminde uzanınca, ortaya çıkan tablo vahim oldu. Rant paylaşımından toplumsal muhalefetin sindirilmesine, servetin korunmasından propaganda araçlarının beslenmesine, hep devlete ihtiyaç vardı. Ama bir yandan da, aynı alanda devleti dışlayıcı bir söylem tutturulmuştu. Evet, devlet hem ihtiyaçtı hem de bütünlüklü yapısıyla hedefe ulaşmayı engelleyebilen, “rantabl” olmayan bir yapıydı. Bir tehlikeli yola daha girildi, aslında oyunun kuralı uygulandı, o sözünü ettiğimiz “çok özel” alanlar oluşturulmaya başlandı. Hukuk kavramı rafa kaldırılarak yapılan tüm icraatlar, dayanaklarını bu alanlarda buluyorlardı işte. Rant ve servet dağıtımı bu alanlardan yönetiliyordu. “MIT raporu” olayıyla uçları güründükten

sonra hemen geri çekilen kirli çamaşırlar da aynı anlayışın tozunu toprağını taşıyordu. Hatta pek devlet yüzü görünmeyen “prensler kuşağı” bile aynı güzergahın bir aracıydı. Geleneksel anlamıyla siyasî kadrolaşmanın yanında, bu “oyun” da devlet mekanizmasının hücreler üzerinden örgütsüzleşmesine katkıda bulundu. Sonuç devletin etkinliğini yitirmesi olsa, belli koşullarla, arzu edilen bir durumun ortaya çıktığı bile söylenebilirdi. Ama sonuç, devlet içindeki bazı hücrelerin birilerinin yararına güçlenmesiydi...

Bir ülkede devletin hücrelere bölündüğünden, örgütsüzleşerek gücünü kaybettiğinden, merkezî-yekpare devlet sistemine göre oluşturulmuş hukuk sisteminin iflasından söz ediliyorsa, o ülkede bir iktidar boşluğunun ortaya çıktığı da düşünülebilir. Özellikle de, devlet, devletin bütünü, klasik tanımla bir iktidar aygıtı olarak ele alınırsa... Ancak asıl üzerinde durulması gereken nokta da bu galiba: Türkiye’de devlet bütünüyle bir iktidar aracı değil artık. Evet, bir siyasal hegemonya boşluğu var ama bir iktidar boşluğundan söz etmek zor. İçinde devlet temsilcilerinin de bulunduğu bir iktidar bloğunu teşhis etmek ise zor değil. Bakalım bu iktidar kimin, kimlerin iktidarı? Neo-liberallerce sık sık telaffuz edildiği gibi “devlet sınıfı”nın, bürokrasinin iktidarı mı, topluma karşı devletin iktidarı mı? Yoksa başka kesimlerin iktidarı mı?

Tabii öncelikle iktidarın hangi ölçütlere göre belirleneceğine ilişkin bir çerçeve çizmek gerekiyor: Toplumsal etkinlik ve ekonomik güç açısından hangi kesimin önde olduğu, paylaşım ya da “paylaştırma” mekanizmasının kimleri avantajlı kıldığı; “çağdaş” bir ölçüt olarak, “bilgi”nin kimlerin elinde bulunduğu, kimlerin eline geçtiği ve en geniş “belirleme” menzilin kimlerin önünde uzandığı... İktidarı, bu soruların cevap hanelerinde yakalayabiliriz herhalde.

Bilinen hikâyelerin olabildiğince kısa bir tekrarıyla başla-

mak gerekiyor. Önce, uzun dönemlerin özeti niteliğinde bir alıntı: “Sivil-asker bürokrasi, TC’nin kuruluşunda büyük tüccar, toprak ağaları ile birlikte iktidar bloku içinde yer almıştır. Ancak bu konjonktürel bir durumdur ve çok partili hayata geçilen 1946’ya kadar sürer. 1946’dan sonra, devlete yön verenler, büyük tüccar-sanayici toprak egemenleridir. Giderek bu fraksiyonlar arasında güç dengesi değişir ve devlet 1970’lerden sonra da ağırlıkla TUSİAD’da temsil edilen büyük tekelci sermayenin kontrolüne geçer. Devletteki üst kademe sivil asker bürokrasi, 1950’lerden sonra bir ‘yönetici sınıf tavrı’ gösteremez. Artık bir kategoridir ve ağırlıkla sermaye fraksiyonlarının devletteki bir tür uzantılarıdır. Sivil toplumcular, 1960, 1971 ve 1980 darbelerini bürokratik-askeri kesimin devleti iyice ele geçirme ve sivil topluma haddini bildirme hareketleri olarak görürler ama bunlardan son ikisine büyük sermayenin neden ayakta alkış tuttuğunu, hatta darbelere davet çıkardığını açıklamazlar. Onlara göre, devletin kontrolünü elinde tutan bürokrasi, devleti hep büyütmede, sivil kesimden toplanan vergileri, rant olarak, canının istediğine dağıtmakta, popülist politikalarla kaynakları heder etmektedir. Yine onlara göre, devlet, yurttaşların etnik, dinsel kimliğini belirlemede, ekonomiye daha çok müdahale etmekte, sivil siyaseti kontrol etmektedir. Bütün bunları devletteki sivil-asker bürokrasi mi yapmaktadır, yoksa, bunlar ekonomideki hakimiyetleri sayesinde devlete de yön veren büyük sermayenin politik tercihleri midir? Bu soruya onlar ‘devlet sınıfı’ ya da ‘bürokrasi’ demeyi tercih etmekte ve olmayan hayali bir düşmana cihat açılmaktadır.”²

Sivil-asker bürokrasiyi, bir bütün halinde, Türkiye’nin iplerini elinde tutan, iktidarda bulunan “devlet sınıfı” ola-

2 Mustafa Sönmez, “YDH bir Beymen liberalizmi projesidir”, *İktisat Dergisi*, Eylül 1994, s:21.

rak değerlendirmenin olgusal dayanakları yok gerçekten de. En basit örnekle: “Çağdaş bürokrasiyi sadece bir toplumsal sınıf değil aynı zamanda Türkiye toplumunun yönetici sınıfı olarak gören yaklaşımların bu stratejik kategoriyi, yani bürokrasiyi doğrudürüst tanımlamamış olmaları son derece ilginçtir. Kimdir, nedir bu bürokrasi? Bizim ‘toplumsal tabaka’ tanımımıza uygun bir sınıf tanımı yaparak bunların sadece devlet memurlarından oluştuğunu mu kabul edelim? Öyleyse, daima ya iktidarda olmuş ya da iktidarın en yakın rakibi olmuş bulunan ve ‘liberal sol’ okulun çoğu partizanlarına göre 1980’de yine iktidara gelmiş bulunan bu sınıfın son on yıldaki hikayesi tarihte benzeri görölmemiş bir ‘toplumsal ve toplu intihar’ olayı değil midir? Maaşları hızla aşınarak, giderek büyüyen kentlerin gecekondu semtlerine sürölün ve proleteryanın hayat tarzına ve tüketim normlarına mahkum edilmekte olan memur kitlesinin (yani bir sınıf olarak iktidarda olduğu iddia edilen bürokrasinin) hal-i pür melalini nasıl açıklayacağız?”³

Elbette ki burada sivil bürokrasiyle asker kesim arasında bir ayrım yapmak gerekiyor. Asker kesimin iktidara sivil bürokratlara göre çok daha yakın olduğu, en indirimli ifadeyle askerlerden çekinildiği açıktır. Ancak askerlerin ağırlığı başka şeydir, iktidarın sivil-asker bürokraside olması başka şey. Mustafa Sönmez’in de örneklelediği gibi, askerî darbelerin sonuçta hep aynı sınıfın çıkarlarına açıkça hizmet etmesi yeterince anlamlı bir gösterge değil mi? 12 Eylül’den sonra “Artık gülme sırası bizde” diyen Halit Narin bürokrat mıydı?

Bugünkü ordu-iktidar ilişkisi ya da sermaye kesiminin asker kesimden beklentileri, 60’lardaki 70’lerdeki dengenin

3 Korkut Boratav, “1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm”, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1991, s:18.

dışında seyrediyor, bir şeyler değişti. Eski Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in İngiltere Genelkurmay Başkanı'na Tansu Çiller için "Tak diye emrediyor, şak diye yapıyorum" demesi bir ölçü değil ("tak" ve "şak"ın İngilizce karşılıkları ne acaba?), kimi zaman tak diye emredenle şak diye yapmanın yeri değişebiliyor, asker kesim belli bir ağırlığı hâlâ koruyor. Ama bu, bırakın bütünüyle bürokrasinin iktidarını, asker kesimin iktidarını bile kanıtlamıyor. MGK'nın varlığı da öyle. "Türkiye'deki iktidar bloğu askerleri de içermektedir" dersek, taşları yerli yerine oturtma yolunda biraz mesafe almış oluruz belki.

"Ülkelerin yönetimlerini elinde tutan 100 isim listeleri önemlidir. Bunların içinde cumhurbaşkanı, başbakan, genelkurmay başkanı ve bazı komutanlar, önemli bakanlar, ana muhalefet partisi başkanı, bazı kilit konumdaki müsteşarlar (Örneğin MIT ve DPT), mega işadamları, medya imparatorları, kamuoyunu büyük çapta etkileyen gazeteciler gibi..."⁴ Ülkelerin yönetimlerini elinde tutan insanların listesi, iktidarın ne olduğunu "içeriden" bilen Güneri Cıvaoglu tarafından öyle adlandırılmasa da, "iktidar sahiplerinin" listesi sonuçta. Planlamanın aşağılandığı bir dönemin Türkiye'sinde, DPT müsteşarının listedeki yeri çok tartışmalı. Merkez Bankası başkanı ile "kilit" konumdaki Emniyet görevlileri de atlanmış olsa gerek. Ama sonuçta, Cıvaoglu, içten bir anında ya da Refah'ın 27 Mart'taki başarısının şaşkınlığı içinde "gerçekçi" bir iktidar şablonu çizmiş işte.

Listeyi ikiye ayırırsak bir yanda devlet erkanı ve devlet birimleri, diğer yanda mega işadamları, medya imparatorları ve onların yanında çalışan gazeteciler... Yani, "sınıfsal" yoruma açık bir tablo: Sermaye ve örgütsüzleşmiş devletin sermaye çıkarlarını korumaya yarayabilecek birimleri yan-

4 Güneri Cıvaoglu, *Sabah*, 5 Nisan 1994.

yana; yeni sağın “şirket devlet” anlayışına uygun biçimde yapılmış bir işbölümünün sonucu. Tek bir alıntı yeterince anlamlı olmayabilir; Wright Mills’in, ağırlıklı olarak “bir zamanlar Amerika”yı anlattığı *İktidar Seçkinleri* adlı kitabındaki iktidar tablosuna da bir bakalım: “... Bütün bunların sonucu olarak siyasal seçkinler, şirketler dünyasının zenginleri ve nüfuzlu askerler birleşerek bugünkü iktidar seçkinleri topluluğunu meydana getirmişler, bu iktidar seçkinlerinin başında bulundukları hiyerarşik kuruluşların etkinlik alanları genişlemiş; kendileri gitgide daha merkeziyetçi bir yapıya geçmiş ve toplumdaki eski dengeleri yerlerinden ederek bunları orta iktidar düzeyine indirgemeye mecbur etmişlerdir... Bütün bunların dışında toplumun alt kesimlerinde neler olduğu da üzerinde durulması gereken bir sorundur. Toplumun üst ve orta düzeylerinde bu belirttiğimiz değişimler olurken, çok daha büyük bir alanı kapsayan Amerikan toplumundaki alt tabakalarda neler olmaktadır?”⁵

Aynı soruyu, cevabını daha sonra aramak üzere Türkiye için de sorabiliriz. Siyasal seçkinler, şirketler dünyasının zenginleri ve nüfuzlu askerlerin ittifakını da “bir yerlerden” tanıyoruz... Ama şimdi, Mills’in çizdiği iktidar tablosundaki bir ayrıma, 90’ların Türkiye’si için de çok şey ifade eden alt tabaka-orta düzey vurgusuna dikkat etmekte yarar var. Rant ekonomisinin hüküm sürdüğu bir ortamda, kendi çaplarında ekonomik ve siyasî yatırım gücü olan orta, orta-üst sınıfın insanları da, yönetim açısından olmasa bile nimetlerin paylaşımı açısından, iktidarın “küçük ortağı” sayılabilirler. Ancak asıl hisse sahipleri; büyük yatırımcılar, büyük rantiyeler, büyük sermayedarlar, özellikle de finans sektörünün güçlü temsilcileridir, “yönetim kurulu”nun ka-

5 Wright Mills, “İktidar Seçkinleri”, çev. Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s:414.

rarlarında onların ağırlığı vardır ve 60'lardan 70'lerden farklı olan şey, asıl hisse sahiplerinin yönetim kurulunda bir revizyon yapma istekleridir.

“Asıl iktidar”ın oluşumunu ve revizyon talebine zemin hazırlayan koşulları 1980'den başlayarak ele alırsak, dünya genelinde yükselen yeni sağ dalgaya, o dalganın her şeyin üzerine çıkardığı ekonomik akıl kavramına, Yeni Dünya Düzeni'ne ve Türkiye'de yaşananlara kısaca bir bakmamız gerekecek.

“Neden dünya ‘daha çok üret, daha çok sat’ ilkesini şiar ediniyor? Çünkü artık sermaye kol gücünü eskisi gibi sömürmüyor. Teknolojisi çok daha yüksek ürünler üretiyor. Bu, kârları düşürüyor. Kâr düşünce yapılacak tek şey, daha çok miktarda satıp sürümden kazanmaktır. Ama sürümden kazanmak için, o çok nitelikli malları alacak gelişmiş toplumlara ihtiyaç duyulur. Bir yandan ülkeler ‘piyasa ekonomisi, demokrasi ve insan hakları’ üçgeniyle geliştirilmeye, diğer yandan da savunmaya ve mafyaya giden paralar azaltılmaya çalışılıyor. Mafyanın çaldığı paraları ekonomik sistemin içine döndürmek için mafyanın eli kesiliyor. Mafyanın büyük reisi Escobar’ı da ‘emperyalizm’ bunun için öldürüyor. Buna kısaca ‘Yeni Dünya Düzeni’ de diyebilirsiniz.”⁶

Türkiye’nin gündem hakimlerince soyut noktalarda sahip çıkılıp Bosna, Azerbaycan gibi vahamet noktalarında lanetlenen Yeni Dünya Düzeni’nin, ekonomik akli her şeyin üzerinde tutan “kâr için demokrasi” anlayışı bu işte. Ama demokrasi yatırımın riskini artırıp kârlılığı riske sokunca ne oluyor? Parlamentolar bile alkışlar arasında bombalanabiliyor: “Yeltsin ‘demokratik pazar devrimi’ni yaptığı için onu destekliyoruz, diyor İngiliz diplomat. Demokratik

6 Mehmet Altan, *Sabah*, 6 Aralık 1993.

pazar devrimi. Batı, bu devrime 80 milyar dolar para yatırdı... Eğer Yeltsin kaybeder ve eski komünistler kazanırsa, 80 milyar dolar havaya gidebilir. Hemen özelleştirmeyi yapalım. Hem de yabancı sermayeyi çekelim Türkiye'ye. Global ekonomilere entegrasyon, günümüz dünyasının en büyük siyasî teminatı. Yeltsin bunu başardı. Kendi parlamentosunu bombalıyor. Ve bütün dünya alkışlıyor onu.”⁷

Pazar vaad ettikleri sürece demokrasiye ve insan haklarına destek olan Yeni Dünya Düzeni, yatırımlar tehlikeye düştüğü anda parlamentoların bombalanmasına alkış tutabilmektedir işte. Parlamentoları bombalama işi de hiçbir zaman için işadamları örgütlerine, parlamenterlere, çağdaş düşünce depoları “think tank”ların parlak üyelerine, medya imparatorlarına filan düşmeyeceği için, ara kategori ülkelerinde hâlâ sivillerle askerlerin ya da “fiziksel güç” sahibi devlet birimlerinin yanyana duracakları bir iktidar yapısına ihtiyaç duyuluyor. Ara kategori, yani ne işlerin yalnızca havuçla yürüyebileceği kadar yol almış ne yalnızca sopa ile yürüyebileceği kadar geri kalmış, havuçla sopa arasındaki hassas bir dengeyle yönetilebilecek ülkelerin kategorisi...

Elbette ki, iktidar şeması yalnızca bu tür kategoriler tarafından değil, ülkelerin yönetim gelenekleri tarafından da belirleniyor ve Türkiye'nin kaderinde klasik çizgi hâki rengin rol oynaması biraz da gelenekten kaynaklanıyor. Örneğin askeri müdahale alışkanlığının hemen hiç bulunmadığı ABD'de, 20'li 30'lu yıllarda “legal” ve sivil grev kırma şirketleri kurulabilmiş, Amerikan geleneği işlerini hep bu yöntemle görmüştür. Oysa Türkiye'de, çok tipik bir örnek olarak, dönemin Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, 12 Mart'ın hemen ardından kendisini ziyaret eden İs-

7 Mehmet Barlas, *Sabah*, 5 Ekim 1993.

met İnönü'ye “Neden oldu Türkiye’de bütün bunlar? Türkiye’deki toplumsal uyanış ekonomik gelişmeden hızlı gitti. Bir dengesizlik ortaya çıktı” demiş ve “toplumsal uyanışla ekonomik gelişmeyi hizaya getirmek için” 12 Mart muhtırasını verdiklerini anlatmıştır.⁸ Ekonomik gelişme öyle kısa bir ara rejim sürecinde hemen hızlandırılıp toplumsal uyanışı yakalayamayacağına göre, 15-16 Haziran’ların yaşandığı bir ülkede hemen geleneklere başvurulmaktadır. Gerekirse, iktidarın parlamentodaki küçük ortaklarının gözden çıkarılması pahasına...

Sonuçta, “fiziksel güç”e biçilen işlevle gelenek aynı “fayda” noktasında birleşiyorlar. Toplumsal uyanış gibi denge bozucu olgular olağan işleyiş içinde silinemediği zaman devreye üniformalı birileri giriyor. Ne adına, daha doğrusu kimlerin adına? Bu sorunun cevabını tartışmaya bile gerek yok herhalde; “iktidar”ın adına. Her askerî müdahaleden hangi “sınıf”ın kârlı çıktığı yeterince açık değil mi?

Neyse, 80’den alacağız demiştik, dönelim yine o günlere. Malum hikayeyi çok özet olarak anlatırsak: 12 Eylül yönetimi bazı şeyleri “kendince” hizaya soktuktan sonra ANAP iktidarına geçildi. Ancak Özal, parti kimliğinin önünde duran bir figürdü. Zaten, Doğu Bloku varlığını sürdürdüğü için o dönemde ilk sinyallerini verip henüz tam yayına geçmemiş, haliyle adı da konmamış Yeni Dünya Düzeni ve ismi konmuş olan yeni sağ dalga öyle bir lider gerektiriyordu. Özal, havuç-sopa dengesini başarıyla gözetebilecek; daha önce andığımız 8. madde olayındaki gibi, gerektiğinde sopayı havuç rengine boyayabilecek bir liderdi. Ekonomik aklın üstünlüğüne tam bağlılık beyan etmiş, hem Batıcı hem muhafazakar bir politikacı, yeni sağ dalganın tipik bir temsilcisiydi.

8 Metin Toker, “Demokrasımızın İsmet Paşa’lı Yılları/ İsmet Paşa’nın Son Yılları 1965-1973”, Bilgi Yayınevi, Ankara. 1993, s.244.

Özal'ın liderliğindeki ANAP, geçmiş dönemden gelen siyasal kimlikleri aşkın bir tavan ittifakına ve bir toplumsal destek tabanına dayanıyordu. Tavanda “bir tür sınıfsal kozmopolit kültür ittifakı” kurulmuştu. “Sınıflarüstü arabesk kültürün en zengin, en müreffeh kesimiyle, kentlere kuşaklar boyu kök salmış sermaye çevrelerinin, özellikle de finans kesiminin ittifakı.”⁹ Finans sektörü, dünya genelindeki yeni sağ dalganın gözde sektörüydü ve oturtulmaya çalışılan sistem, üretim ekonomisinden çok rant ekonomisine dayalı bir sistemdi. Tabii ki ANAP'ın arkasında sermayenin her kesiminden temsilciler vardı ama bankacıların, finansçıların yeri bir başkaydı. Sınıflarüstü arabesk kültürün en zengin, en müreffeh kesimine gelince... Onların çift işlevi olacaktı bu sistem içinde. Hem sosyal mobilizasyonun, hızla yükselmenin, parayla statü satın almanın, kısa sürede yırtabilmenin simgesi olacaklardı; hem de mevzuat işleri halledilene kadar, “mevzuat dışı” işlemleri farklı kökenden gelen “yol arkadaşları” adına onlar yürüteceklerdi. Ki, o dönemden bugünlere uzanan “hukuksuzluk” ortamının kökeninde işte bu kesimin yeni sistemi oturtma adına “meşru” addedilen “yasadışı” faaliyetlerinin büyük yeri vardır. Ve yine o dönemde başlayan gelenek, garip ortaklıklar, anlaşılmaz ilişkiler Engin Civan olayındaki garabete kadar uzanacaktır.

Tabandaki destek ise, daha önce de değindik, yeni ekonomik sistemin nimetlerinden yararlanarak “yırtma” hayallerine kapılmış, rant ekonomisinden bir şeyler “götürme” kavgasına girişmiş, ekonomiyle yatıp ekonomiyle kalkan ve “ölen ölür, hayat kalan sağlarındır” mantığına ısınmış insanlardan geliyordu. Bu insanlar önce hemen her sınıfa eşit olarak dağılmışken zamanla “küçük ortak” orta-

9 Can Kozanoğlu, a.g.e. s:18.

üst sınıfın insanlarından ibaret kalacaklardı. ANAP'a belli bir desteği sürdüren alt sınıf üyeleri ise, o dönem için marjinal görünen siyasal akımların, İslamcılarının ve ülkücülerin telkinlerine uyan “gönüldaş”lardı. ANAP'ın oynak merkezi, bir süre daha sığınak olarak kullanılabilirdi onlar için.

Tavandaki ittifaka zamanla güçlü bir omuzdaş daha katıldı. Çünkü yeni sağın “ülke işletmeciliği” anlayışı, sistem dışı kesimleri, sistemin yarattığı çarpıklıkları ortadan kaldıracak değil ama “görüntüden” kaldıracak bir güce ihtiyaç gösteriyordu. Medyaya... Özal “şahsen”, ANAP ise “felsefi” olarak uzlaştı medyayla. Bu dönemde finans sektörünün güçlü isimleri yavaş yavaş medya kuruluşlarına el atmaya da başlamıştı zaten.

İşte bu tavan, Özal'ın başbakanlığı dönemince, Türkiye'de “iktidar”ı elinde bulunduracak; rant gelirleri, bir bölümü “iktidarın tabanı”yla paylaşılmak üzere bu ittifaka akacak, en çok bu kesimin sesi çıkacak; elbette ki, Türkiye'yi doğrudan paşaların yönettiği döneme kıyasla görece bir demokratikleşme sağlanacak ama gerçek anlamda bir demokrasi yolunda, örgütlü toplumun önünü açma anlamında bir gelişme sağlanamayacaktı. İş lafa geldiğinde demokrasiden, ittifakın ilerleyen yıllarında sivil toplumdan söz edilecekti de, iktidar işin hukukî yanına hiç “takılmayacaktı”. Ve suç yalnızca savcılarının, Anayasa Mahkemesi'nin, kadroları “kötü adam” rolüne çıkarılmış bürokratların üzerine kalacaktı. Kötü olan yalnızca onlardı, devlet de onlardı, güç de yalnızca onların elindeydi. Öyle miydi?..

Bu noktaya kadar yaşanan gelişmeler daha önce çok yazılmış çizilmiş olduğu için fazla ayrıntıya girmeden devam ediyoruz; 80'li yılların sonuna gelindiğinde, değerleri savrulmuş, “menkul değerler” dışında yalnızca gayrimenkul değerleri tanıyan; belki de en vahimi, hukuk kavramını tanımayan insanların zihniyeti iktidardaydı. Bu zihniyetin

rüzgarı, biraz eksik biraz fazla, tüm toplumsal grupları etkisi altına almıştı. Rüzgardan etkilenenlerin büyük bölümü gidişatı onaylamıyordu aslında ama sistem, “iktidar”daki çok küçük azınlığı, gidişattan memnun büyük azınlığın desteğiyle ayakta tutabiliyordu. Gelgelelim, iktidar bloğunun içinde de her şey süt liman değildi. Tavandaki ittifak yavaş yavaş çözülme sürecine girmişti: “Sistem oturmuştu artık. Babaların, hayali ihracatçıların, çek-senet tahsilatçıların gazete manşetlerindeki, köşe dönme hayallerindeki ağırlıkları iyice kaybolmuştu. Onlar elbette yok edilmeyeceklerdi ama eski konumlarına, geleneksel alanlarına geri çekilmeleri gerekiyordu... Üstelik amaç iktidarsa, eski ittifakın pek bir anlamı da kalmamıştı. Kentli sermaye çevrelerinin çıkarlarını en iyi temsil eden parti niteliğindeki ANAP’ın, sekiz yıllık iktidarı süresince kalkındırdığı, daha müreffeh hale getirdiği, rant gelirleriyle beslenen, finans dünyasının nimetlerini tüketen bir kıkırdak tabanı vardı. İttifakın ‘muhafazakar kökenli’ kanadı ise, diğer sağ partilerin tabana oturma süreçlerinde oy çekme gücünü kaybetmişti. Elit kanat, o eski çekim gücünün ihyası yerine, kendine daha yakın değerlerin çekim gücüyle iktidarı elinde tutmayı deneyecekti.”¹⁰

Denendi. Bu süreç, Özal’ın başbakanlıktan cumhurbaşkanlığına yükselmesiyle hızlandı. Evdeki bazı hesaplar çarşıya uymayacak, kısa sürede yeniden gelenekçi-muhafazakar seçmene dönüşecek, “presentabl” olmadığı ve işlevini yitirdiği için ittifaktan tasfiye edilen kesim, Engin Civan olayında olduğu gibi, zaman zaman yüzünü gösterecekti. Ama “yeni iktidar mayası”, hız çağına uygun bir tempoda olmasa bile, tutuyordu galiba. Garip bir süreçti, maya hem tutuyor hem bozuluyordu.

10) a.g.e. s:28

Çarkın kritik noktalarına yerleştirilen özel adamlar-özel birimler dışında tamamen “iktidar dışı” kalmış; bazı kesimlerine belli tavizler karşılığı başka bir iktidara hazırlanma fırsatı tanınan bazıları iyice ezilen, etkili-etkisiz hücrelerin oluşturduğu bir bürokrasi... İktidar sahiplerince de artık kendilerine ihtiyaç duyulmaması istenen ama belli bir ağırlığı ve “sigorta” işlevini koruyan asker kesim... Yeni ekonomik düzenden nasiplenenlerin tabandaki desteği... “Dışlanan” geniş kesimler ve malum iktidar bloğu... Özal Çankaya’ya çıkarken Türkiye’de böyle bir tablo vardı işte.

Ardından, Akbulut devrini saymazsak, iplerin Özal’ın elinde mi Mesut Yılmaz’ın elinde mi olduğu anlaşılamayan, medya tarafından önceleri sevabı Yılmaz’a günahı Özal’a, ardından sevabı Özal’a günahı Yılmaz’a maledilen bir ANAP hükümeti ve DYP-SHP koalisyonu geldi. Demirel döneminde daha çok, Çiller döneminde görece daha az, “kırsal taban” ve Odalar Birliği’nin temsil ettiği küçük işletmeciler, Anadolu tüccarları, Anadolu sanayicileri de iktidar yapısında “etken” oldular. Ancak yapı, “etken”leri kaldırmakla birlikte aslen “egemen” olanlara çalışan, egemen olanların yönlendirdiği bir yapıydı. Egemen olanlar Çiller’e kızdıkları zaman “mantı partileri” filan düzenlenecek, Mesut Yılmaz’a iki kaşık mantı bir kaşık yoğurt arasında göz kırılacak, Çiller kimi zaman “İstanbul zengini beni sevmiyor” diye yakınacak... Ama, misâl, Mehmet Barlas’ın Çiller ve Karayalçın’a “İkinci sınıf insanlarla birinci sınıf çözümler üretmek kolay değildir” sözleriyle yüklendiği yazılar “Galiba bu kadın bu işi başaracak” methiyelerine döndüğünde anlaşılabaktı ki, işler yoluna girmiş, iktidarın gücüne halel gelmemiş. Aslında, “İstanbul zengini beni sevmiyor” başlıklı yazının spotları bile başlıbaşına bir iktidar tablosuydu: “Başbakan Tansu Çiller, son zamanlarda eleştirilerini artıran İstanbul’daki iş çevreleri, aristokrasi ve basın

yöneticilerinin kendisine haksızlık ettiğini söyledi...” Çiller iş çevrelerine kırılmış, orduyu eleştiren “diğer bazı gruplar”a ise iyice bozulmuştu: “Orduyu eleştirmek istiyorsanız gidin eleştirin. Sizi kim tutuyor. Ama yapmayın yani.”¹¹

“Resmen” iktidarın başı görünmek böyle ağır bir iş yükü de bırakıyordu insanın sırtına. Hem iktidarın asıl sahiplerine yaranmak, kendinizi onlara “sevdirmek” zorundaydınız... Hem de iktidar aracı olmakla iktidar ortağı olma arasında bir yerde kalan asker kesimi memnun etmek... Aslında bu, geleneksel iş yükü, geleneksel zorluktu. Oysa Türkiye’de, değişim süreciyle, geleneksel zorluklar da biraz çehre değiştirmiş ve daha Özal hayattayken çok karmaşık bir durum çıkmıştı ortaya. “İktidar sahiplerince de artık kendilerine ihtiyaç duyulmaması istenen askerler” demiştik ya, karmaşık tabloyu yaratan şey bu gerilimdi işte. İki eski dostun arasında hâlâ çok temel bir sorun yoktu ama zaman, sermaye kesimi içindeki bir grubu araya nisbî mesafe koyma noktasına taşıyordu.

Türkiye bütünüyle çağ atlamamıştı ama büyük sermaye, uluslararası ilişkilerinden plazalarına, çalışma sistemlerinden konuşma üslubuna gerçekten çağ atlamış, daha doğrusu “bölgesel eşik” atlamış ve iyice Batılı olmuştu. Aynı süreçte, doğal olarak, ekonomik açıdan da güçlenmiş, sistem sayesinde yeni ufuklara uzanmıştı. Devletsiz değilse de devletin özel anlar dışında devreye girmeyeceği bir ekonomi ve “kamusuz” bir hayat özlemine düşülmüştü. Türkiye, hukuk sistemiyle, toplumsal ilişkiler bütünüyle “ara kategori” sınırını aşamasa bile, iktidar oyununun güçlü kanatları bir üst kategoriye geçebilmeliydi. İktidar bloğu içindeki dengeleri değiştirmenin zamanı gelmişti. Yalnızca bu kadar mı? 50’lerden 80’lere biberon olarak kullanılan, 80’ler-

11 *Hürriyet*, 26 Aralık 1993.

de bazı birimleri özel işlemiden geçirilerek bir ortak şirket haline getirilmeye çalışılan devlet, “ihtiyaç durumu”na göre, özel bir güvenlik şirketine indirgenebilir, geri kalan birimleri tasfiye edilebilirdi. Devletin ekonomideki yumuşatıcı rolüne de son verilebilirdi.

Bu noktada şöyle de bir güvenceleri vardı: “Asıl iktidar”ı büyük ölçüde medyanın gücü, küçük ölçüde Özal’ın karizmasıyla 80’lerden 90’lara taşıyan ideoloji toplumda da küçümsenemeyecek düzeyde kabul görmüştü. Kaba bir genellemeye, toplumsal algılama o ideolojiyi bütünüyle tanımlayacak, ayırd edecek halde değildi ancak yaygın olarak benimsenen değerler, yıllardır iktidarı ayakta tutan popülizm sibobunun devreden çıkarılmasına elveriyordu. Böyle bir operasyonun bedeli, popülizm denen ince koruyucunun birdenbire sıyrılmasıyla ortada kalıverecek kesimlerin başkaldırısı olabilirdi ama saha ve zemin müsaitti, ne öyle bir başkaldırısı örgütleyebilecek örgüt vardı ortada ne de mağdurların zihinsel mecâli. Ama yine de bir ön hazırlık olarak ideolojik bombardıman gerekiyordu ki, medyayla Özal’ın şahsen ANAP’ın da felsefi olarak uzlaştığı dönemde bu bombardımana başlanmıştı zaten.

Bombacıların içinde operasyonun ruhunu yakalayamamış, “ortama uymuş” olanlar da vardı ama işi bilinçli olarak yapanlar da bilinçsiz olarak yapanlar da hep aynı şeyleri söylüyorlardı: Madem ki devir ekonomik akıl devriydi, her şey tam anlamıyla rantabl olmalıydı. Oysa devlet ekonomiden elini çekmediği sürece bu sağlanamazdı. Zaten artık devleti küçültmenin, demokratikleşmenin zamanı gelmişti. Türkiye’de temelini Özal’ın attığı, içinde “aydınlar”ın ve liberal işadamlarının da yer aldığı bir demokrasi bloğu vardı. Bunlar, halkın esenliği için, devletin ekonomiden çekilerek küçülmesini, bürokratik işlemlerin azaltılmasını, toplumun devletin iktidarından kurtarılıp demokratik

bir yönetime kavuşturulmasını istiyorlardı. Zaten dünya bunu kaçınılmaz hale getirmişti. Serbest piyasa-demokrasi-insan hakları  çgeni gerekiyordu Yeni Dünya Düzeni'nin yürüyebilmesi için. İlk adım  zelleştirme olmalı; halkın sırtından geçinen devletin yani bürokrasinin iktidarı yerini toplumun iktidarına bırakmalıydı...

Söylem kulağa hoş geliyordu da, deşildiği zaman yeterince “samimiyet” çıkmıyordu içinden. Burada yedi gün yirmi-dört saat “Ne akallık yapsak?” diye düşünen, tepeden t rnağa kötüniyete bulanmış bir sermaye sahipleri ve sermaye temsilcileri manzarası çizmek gerçekçi olmayabilir. Sermaye kesiminden bazı insanlar, hiç değilse kendi aynalarında demokrat yüz hatları yakalayabiliyorlar belki. İlelerinde geçmiş dönemlerin tipik “büyük patron”larına göre daha ileri noktada bulunanlar da var. Ama rekabet koşulları içinde, spor sayfası diline başvurursak “mutlak galibiyet parolası”yla çıkılan bir maçta, sınıfsal çıkarların, bilanço hırslarının çok şeyi ezebileceği de açık. Yalnızca “ne?” sorusunun ortaya çıkardığı renklerle, “niçin?” sorusunun da eklenmesiyle ortaya çıkan renkler farklı oluyor yani...

Devam edelim: Örgütsüz bir toplumu, savunmasız kalmış ve kendi konumlarına yabancılaştırılmış kesimleri en antrenmansız halleriyle serbest piyasanın kucağına bıraktıktan sonra, sosyal mobilizasyon kanallarının da açık tutulmasıyla, “az kısıtlamalı” bir parlamenter sistem hem eleğ ne karşı daha iyi bir vitrin olurdu hem de piyasa için “ niformalı sigorta”dan çok daha sağlam bir sigorta olurdu. Artık h ki renye ihtiyaç duyulmadan da güvenlik sağlanabilirdi.

şirketi sıkıştıran alacaklılara karşı gerektiğinde zor kullanarak işlerin aksamamasını sağlayan küçük hisseli ortaktan hisseleri geri almanın zamanı gelmemiş miydi? Doğrudan yönetici olmamakla birlikte yönetime dış gösterebilen,  s-

telik imajı da yıpranmış hissedarin; kimi zaman şirketteki-lerin kılık kıyafetlerine, saçlarına sakallarına, konuşmalarına müdahale edip “ambians”ı bozan kadronun yerine “özel güvenlik” servisi devreye sokulsa... Hazır alacaklılar da eskisi kadar sıkıştırılamayacak hallere düşmüşken...

Sermaye kesiminin içindeki bir grup, ihtiyatı elden bırakmaksızın, iktidar bloğunun diğer bir üyesiyle, askerlerle arasına nisbi bir mesafe koymaya çalıştı. Bu çabaları “demokrasi arayışı” kampanyasıyla lanse etmek en akıllıca iş olacaktı, akıllıca davranıldı. Ancak, iktidar oyununun hükümet düzeyindeki temsilcileri aynı performansı göstere-mediler. Özal tüm becerisini sergiledi, Mesut Yılmaz ve Demirel “idare ettiler”, Çiller ise hem Kürt sorununun yarattığı çelişkileri oya tahvil etme hırsından hem de beceri yetersizliğinden zincirleme kazalara yol açtı.

Ama daha Çiller göreve getirilmeden, her şeyin tam istendiği gibi seyretmediği, üstelik zamanla ortalığın daha da karışacağı belli olmuştu. Evet, ideolojik bombardman bazı hedefleri vurmuştu. Sermaye, iktidar bloğu içindeki gücünü artırmış, diğer ortakların hisseleri değer kaybetmişti. “Yöneten sınıf”, devletin kendisine yük oluşturan parçalarını tasfiye etme, devleti özel alanlarda hizmet verecek bir özel güvenlik servisine dönüştürme yolunda akıllı yatırımlar da yapmıştı. Ancak örgütsüzleşmesine katkıda bulundukları devletin bazı hücreleri direniyordu. Yöneten sınıfın hükümet düzeyindeki temsilcilerince, hükümet etme gücünü koruyabilme adına tavizler verilen ya da ayrıcalıklar sağlanan bazı hücreler kendi siyasî hesaplarıyla kendi hükümetlerini arama noktasına gelmişlerdi. Şimdilik büyük çelişkiler koymuyorlardı ortaya, belki “asıl iktidar”la uzlaşmaları da mümkündü ama oyunu bozuyorlardı en azından... Toplumsal tepki korkulan biçimde değil ama başka kılıklarda göz kırpyordu. Siyasî merkez dağılıyor, üç-dört

eğilimin toparlayıcılığı kalmıyor, merkezin dışındaki eğilimlere ne kadar taviz verilse fayda etmiyordu. Asıl iktidar hâlâ iktidardı ama yeni sağ dalganın 80'lerdeki hegemonyası sallantıya girmişti. Oyun bozulabilirdi... İktidar oyuncularında bu tehlikeyi ilk gören Özal oldu. Son elin ilk hamlesini yapan da oydu zaten. Sözcülerinin dili ve mantığıyla, kartları yeniden karıştırmaya niyetlendi, ömrü yetmedi. Ama onun sandalyesini doldurmaya niyetlenenler var. Oyun sürüyor, salon karışık, masa kalabalık değil. Zaten sorun işin masadaki bir oyuna dönüşmesi. İktidar oyunu bu, demokrasi oyunu değil...

Böylesine karmaşık bir sürecin anlatımına, iktidarın çizgilerini yakalayabilmek için girmiştik. Bazı kesimler, bazı gruplar, kimi eğilimler diye andığımız olguların isimleri var, aralarında önemli farklar. Mutlaka üzerinde durulması gereken şeyler... Ama öncelikle “İktidar kimde?” sorusunu biraz daha kovalamak gerekiyor galiba. Toplumsal etkinlik ve ekonomik güç açısından hangi kesim önde; paylaşım ya da “paylaştırma” mekanizması kimleri avantajlı kılıyor; “bilgi”ye kimler en rahat ulaşabiliyor ve en geniş “belirleme” menzili kimlerin önünde uzanıyor?

Rant ekonomisinin kimlere yaradığı, paylaşımında hangi kesimlerin avantajlı olduğu, Türkiye’nin gelir dağılımı en bozuk ülkeler arasındaki yerini nasıl “sağlamlaştırdığı” malum. Türkiye’de yıllardır doğrudürüst bir gelir dağılımı araştırması yapılmıyor, daha doğrusu yaptırılmıyor. Bunun nedeni de malum... İktidarın tepesindeki en zengin “küçük azınlık”la, iktidarın tabanını oluşturan müreffeh “büyük azınlık”tan söz etmiştik zaten...

Gelelim toplumsal etkinlik meselesine. Türkiye’de hiçbir zaman “kamu toplumu” noktasına ulaşamadı, hep “kitle toplumu” halinde yaşandı ve bu mesafe, 80’lerin ortalarından bugüne daha da açıldı. Kamu kavramından giderek

uzaklaşıldı, kitle toplumunun bunalımları giderek derinleşti. Kitle toplumu, yani hemen her şeyin iktidar seçkinlerince belirlendiği, kitle iletişim araçlarının iktidarın korunması adına hizmet edip yönlendirici olduğu, iktidar-toplum ilişkilerinin güdümlene yöntemiyle yürütüldüğü, göstermelik temsil mekanizmalarının pek bir işe yaramadığı... Ve, bir dönemin Amerika'sı için çizdiği iktidar seçkinleri şemasının Türkiye'deki mevcut durumla nasıl örtüştüğünü gördüğümüz Wright Mills'in anlatımıyla: "Kamu"nun, tavırsızlığa "açık görüşlülük", etliye sütlüye karışmamaya "akıllılık", ilkesizliğe "hoşgörü" diyenlerden ibaretmiş gibi gösterildiği toplum yapısı...¹²

Tavırsızlığa açık görüşlülük, etliye sütlüye karışmamaya akıllılık, ilkesizliğe hoşgörü denmesi... Temsil mekanizmalarının işlevini yitirmesi, iktidarın toplumu güdümlemesi, kitle iletişim araçlarının iktidar bloğuna hizmet ederek hayatı yönlendirmeye çalışması... Ve sonuğa, iktidar seçkinlerinin toplumsal alanda "etkin" olmaları, bu konumu paylaşmaya asla yanaşmamaları... Bu, bizim için hiç de yabancı olmayan, yerli iktidar seçkinlerinin ve yerli kitle toplumu-nun çizgilerini taşıyan bir tablo.

Devletin ideoloji ürettiği, resmî ideolojinin baskın olduğu dönemler çok geride kaldı artık. Zaten tüm resmî ideolojilerin kaderi bu; zaman içinde erimek, parçalanmak, hatta her sorun karşısında "abalı" haline gelmek... Kalıcı ki, devletin baskın ideoloji enjekte edecek gücü de yok. Devlet artık ne iktidarın büyük ortağı, ne de bütünlüklü ideolojisi olabilecek bir yapı. İktidar bloğu içinde devletin bazı hücreleri de var, hepsi bu. Baskın ideoloji "asıl iktidar"ın ideolojisi, onun toplumsal etkinlik aracı.

Türkiye'de egemen olan ya da egemen kılınmaya çalışı-

12 Wright Mills, a.g.e. s:429.

lan değerleri, mutlak kazanma hırsını, gözü dönmüş rekabetçiliği, teşvik edilmenin çok ötesinde “kutsanan” yatırımcılık ruhunu, servete tapınmayı, “muhalefet” kavramının damgalanmasını, bireyciliğin pompalanmasını düşünelim.. Hangi ideolojinin, kimlerin ideolojisinin renkleriyle karşılaşırsınız? Kimlerin toplumsal alandaki “etkin” konumlarını meşrulaştırmak için kullanılır bu renkler? Ve yıllar boyunca kimlerin etkinliğini güçlendirmek için kullanıldı?

Sonuç tam bir başarı olmadı, inşaat orasından burasından çöktü ama sermaye kesiminin, ortağı ve sözcüsü “güçlü” medya kuruluşlarıyla birlikte büyük hisseyi elinde bulundurduğu iktidar bloğu, asıl iktidar, toplumsal etkinlik alanında yıllar boyunca rahatça at koşturdu. En çok onların ve siyasi temsilcilerinin sesleri çıktı, vitrinde onlar göründü, onların değerleri yüceltildi. İktidar onlardı çünkü.

En stratejik konumdaki iktidar aracı da medyaydı. Malum şeylere açık görüşlülük, akıllılık, hoşgörü diyenler medyanın hakim tepelerine yerleşenlerdi. Yine malum değerleri yaymaya çalışanlar da, vitrini düzenleyenler de... Türkiye toplumu, medyayla garip bir birliktelik yaşıyor. Oldukça yeni bir şey, “vatandaş” olur olmaz her şeyi medyadan biliyor, düğmesi kopan adam “Tabii canım, medyanın işi” diyor. Ama aynı insan, her zaman değilse de çoğu zaman, hayatı medyanın gösterdiği gibi görüyor, medyadan yoğun biçimde etkileniyor.* Kitle toplumlarında olur böyle şeyler...

(*) Medya tarafından pazarlandığını söylediğimiz değerlere medyanın zaten doğrudan sahip çıktığını gösterebilmek için bir alıntı, *Sabah*’ın Genel Yayın Yönetmeni Zafer Mutlu’dan: “İşte son günlerde çok sıkça konuşulan ‘yükselen değerler’den söz etmenin tam zamanı. Evet, yetinmemek ne mutlu ki Türk toplumunun yükselen değerlerinden en önemlisi haline geldi... Türk basınının liderliğini ‘yetinmeyenlerin’ sözcüsü *Sabah*’a kaptırdınız.” (19 Ekim 1993) *Sabah* gazetesi. 5 Nisan kararlarının açıklanacağı gün “Eşit paylaşılacak sıkıntıya EVET!” manşetini atacaktı. Krize sürüklenirken herkes eşit biçimde “yetinmemiş” gibi... Yetinmeyenler, sözcülerine, iki hafta içinde dört kez tam sayfalık “doldurus” yaptıracaktı o dönemde. “Haydi Türkiye!”, “Ekonomik ihtilal”, “Bu ülke hepimizin!”...

Kitle toplumlarında böyle şeyler olur da “Kamu” İktisadi Teşekkülleri olmaz. Bir “vaka” olarak, Türkiye kamu kavramından giderek uzaklaştığı için KIT sorunu böylesine dallanıp budaklanabildi, KIT’ler böylesine yozlaşabildi işte. Kamunun ve haliyle kamu denetiminin olmadığı ya da özellikle güçsüzleştirildiği bir ülkede, kamu adına yapılmış yatırımlar elbette ki “iktidarlar” tarafından keyfekeder kullanılacak, beslenme aracına dönüştürülecek ve fazla bir direnişle karşılaşmadan kolayca feda edilebilecekti. Ve yine bir kamu toplumunda yaşanmadığı içindir ki, kamuyla devlet birbirine karıştırılacak, KIT sorunu dışında kalan alanlarda, kamuyu küçültmekle devleti küçültmek arasında bir fark olup olmadığı tartışılmayacaktı.

Devleti küçültmek hatta devlet örgütlenmesine hiç ihtiyaç kalmayacak bir noktaya ulaşabilmek... Bugünün devlet küçültmecilerince “dinozor”luğa atananların siyasî seçercele-ri kadar eski bir rüya bu. O haliyle, hiçbir zaman da eskimeyecek bir rüya. Yeni moda “devleti küçültelim” söylemi, devletle kamu birbirine karıştırıldıkça, o rüyanın kötü bir versiyonu bile olamayacak. Üstelik, Türkiye’nin mevcut durumu dikkate alınırsa, belki tehlikeli bir projeye de dönüşebilecek: Ayrışan ve çelişen hücrelerin oluşturduğu bir devlet yapısı... Devlet küçülecek ama hangi birimleri, hangi hücreleri tasfiye olacak, hangileri kalacak? Ekonomiden elini tamamen çekmiş ama diğer alanlardaki etkinliği süren bir devlet mi? Türkiye’deki sendikal hareketin en güçlü olduğu alanı, KIT’leri tasfiye etmiş, sendikal hak peşinde koşan memurlarının büyük bölümünü kapının önüne koymuş ama “polis teşkilatını güçlendirme” operasyonunu sürdüren bir devlet mi çıkacak ortaya? Askerî devletten polis devletine geçiş süreci hızlanacak mı? Yoksa, iktidarın araya koyduğu mesafeye rağmen, yatırımlar riske girdiği anda devreye sokulmak üzere iktidar bloğundaki hâki hisselerin belli bir

ağırlığı da korumasına da göz yumulacak mı? Ülkücülerin egemen olduğu hücreler ve “asıl iktidar”ı da rahatsız etmeye başlayan İslamî hücreler ne olacak? Ya onları tasfiye etmeye iktidarın bile gücü yetmezse ve onlar birileriyle hesap kesmeye kalkışırlarsa? Eğitim ve sağlık hizmetlerinde nasıl bir küçülme politikası izlenecek, kamuyla devletin ayrımı nasıl yapılacak? En önemlisi, kim yapacak bu işi?

Evet, böylesine ayrıışmış ve hücreleşmiş bir devlet yapısını küçültme ihalesi kime kalacak? Temsil mekanizmalarının işlevini yitirmesinden ve toplumsal etkinlik alanındaki seçkinler iktidarından söz etmiştik ya... Böyle bir ortamda böyle bir devlet yapısını küçültme projesini kimlerin hazırlayacağı çok önemli işte. Her sınıfın, her kesimin öncelikle kendi çıkarlarını koruması doğal bir şey ve devletin, “iktidar”ı elinde bulunduranların korunma güdüsüne uygun biçimde küçültülmesi tehlikeli bir olasılık. Çünkü, tahmin etmek zor değil, sonuçta iktidar bloğu güçlenecek; devletin içinde tasfiye edilmesi zor hücreler oluşturmuş gruplar, örneğin “emniyetçi ülkücüler” uzlaşma ya da taviz yoluyla palazlanacak, kazara niyetlenilse bile kontrgerillaya biraz zor dokunulacak vs. Peki, iktidar oyununda rol almayanlar ya da alamayanlar ne olacak?..

Başta “Kim, hangi yetkiyle?” sorusu olmak üzere, tüm bu sorulara net cevaplar vermeden, kamu-devlet ayrımını net biçimde yapmadan, “Devleti küçültelim” sloganını tekrarlayanın hiçbir anlamı yok. “Geniş bir toplumsal uzlaşma” önermek de meseleyi halletmeye yetmiyor. “İktidar”ın, devlet içindeki küçük ortaklarının da “bilek” hakkıyla dağıttığı, ezmeye çalıştığı; pazarlık gücünü yitirmiş kesimler var. Doğrudürüst bir toplumsal örgütlenmenin olmadığı yerde, temsil kanallarının da sağlıklı çalışamayacağı gerçeği var; yani uzlaşma sürecinde hangi kesimlerin nasıl temsil edileceği sorusu var...

Eşitsizlikler, dengesizlikler yalnızca toplumsal etkinlik noktasında, devlet içindeki ve devlet dışındaki örgütlenmeler konusunda çıkmıyor ortaya. Bunlardan bağımsız olmayan biçimde, “bilgi” stoklama, bilgiye ulaşabilme açısından da düşündürücü bir durum yaşıyor.

Bilgi, iktidarları iktidar yapan güçlerden biri, belki de en “çağdaş” olanı. Dünyanın bir bölümü bilgi çağına geçiyor ve bilgi toplumu, kimi zaman, bilgi çağının doğal uzantısıymış gibi değerlendiriliyor. Oysa, bilgi kamusallaşmadığı sürece, bilgi çağında ama bilgi toplumunun çok uzağında yaşamak mümkün, hatta kaçınılmaz. Dünyada bu çelişkiyi tam olarak aşabilen bir örnek henüz çıkmadı. Zaten bilgi çağına yaklaştığı bile pek söylenemeyecek Türkiye ise, bekleneneği gibi, kötü örneklerden biri. İktidar meselesi...

Yine medyadan, egemen medya kuruluşlarından yola çıkalm. Bir iktidar aracı ve Türkiye’deki konumuyla iktidar ortağı olan medya, bilgi toplama-bilgi aktarma rolünü üstlenmiş durumda. Zaten öyle olması gerekiyor. Ama, toplama yöntemleri, aktarma yöntemleri ve iki süreç arasında yer alan “bilgiyi işleme” yöntemleri, bu rolü zaman zaman iyice ürkütücü hale getirebiliyor: Medya, elde ettiği bir bilgiyi, birilerinin hayrına, toplumdan gizleyebilir. Ya da, yine birilerinin hayrına kendi tezgahlarında ürettiği “mal”ları bilgi ambalajında pazarlayıp, üstüne “Gerçekleri izlediniz!” diye slogan atabilir. Toplama havuzundaki bilgilerden hangilerinin aktarma havuzuna seçileceğine de yine birilerinin çıkarı gözetilerek karar verilebilir. Peki, “birileri” kimlerdir, kimler olabilir? Elbette ki, kimlere hayrı dokunacağı düşünülse düşünölsün, tezgâhta mal üretmenin “anlaşılacak” tarafı yoktur; ya da havuzdan hangi malların seçileceğinde “etik”ten çok tavır geçerlidir. Bunlar, genel medya tartışmalarının konuları. Biz, bilgi-iktidar ilişkisinin çerçevesinde arıyoruz “birileri”ni.

Evet, hayrına çalışılanlar kimler olabilir? Çoğunluğu banka sahibi veya banka ortağı da olan, basın-yayın dışındaki çeşitli alanlarda yatırımları bulunan medya patronları ve onların sınıfı mı? Pekala mümkün, hele “Benim en öncelikli görevim patronuma para kazandırmak” diyen yayın yönetmenlerinin olduğu bir ülkede. Başka? Patronun diğer işlerine ya da doğrudan medya kuruluşunun kredi, teşvik gibi işlerine “katkı”da bulunabilecek hükümetler mi? O da mümkün. Medya kuruluşlarının başlıca geçim kaynaklarından reklamverenler mi? Neden olmasın... Devletin, güçlü medya kuruluşlarına bile dış geçirebilecek, bu nedenle kızdırılmaması gereken hücreleri mi? Olabilir... Bu “mümkün”leri, “olabilir”leri toplayınca, dönüp dolaşıp tosladığımız bloğa tosluyoruz yine: İktidar bloğuna...

Peki, iktidar bloğundaki elitlerin dışında kalan ve medyanın doğrudan “tüketicisi” konumunda bulunan geniş toplum kesimleri olamaz mı o “birileri”? “Özel” tercih noktalarının ve yönlendirme kampanyalarının dışında, bu da mümkün. Ama dışarıda kalan alan çoğu zaman öylesine daralıyor ve bilginin kullanımı iktidar bloğunun elinde öylesine güçlü bir silaha dönüşüyor ki, buradaki “mümkün” çoğu zaman mümkün olmuyor.

Başbakanlarla, bakanlarla, resmî iktidarın temsilcileriyle yedikleri içtikleri ayrı gitmeyen medya prenslerinin varlığı, kendi fütursuz yazıları sayesinde, malumumuz. Gün oluyor kritik kararların alınmasında rol oynayabiliyorlar, gün oluyor “İcraatın İçinden”in gelecek program fragmanlarını seyrediyorlar; çoğu bilgiye “öncelikle” onlar ulaşıyor. İktidarın diğer bir ayağıyla, bir sürü sektörde faaliyet gösteren patronlarıyla resmî iktidar arasında “bilgi köprüsü” kurmak anlamına geliyor bu. Aktarılacak bir cümlemin, aktarılacak küçük bir bilginin -hoş, aynı aktarma arada onlar olmasa da sağlanabilir ya- değeri yüz milyarları bulabilir. Sü-

rat çağında, bir bilgiye “kitle”den yarım saat önce ulaşmanın bile getirisi büyük olabilir. Oluyor da...

Bilgi-iktidar ilişkisinin tek sembolü medya değil tabii ki. Devlet içinde “özel” alanlar oluşturma çabasından, MIT’te etkinlik sağlayabilme mücadelesinden ve MIT Skandalı’ndan söz etmiştik. Bir resmî istihbarat teşkilatına yüklenen işlev, yalnızca devletin güvenliğiyle ilgili konularda bilgi toplamaktan, o ülkede yaşayan herkesin çıkarlarına yönelik faaliyet göstermekten ibaret olsa, “teşkilat”ı ele geçirme kavgaları çıkmaz herhalde. Bir gaflet anında dosyalar ortalığa saçılıp alelacele geri toplanmaz. Ama o teşkilat, kendisine gösterilen “özel” ilginin verdiği cesaretle, kimi zaman iktidar içi çekişmelerde kimi zaman iktidar bloğunun bütünüyle korunmasında kullanılmak üzere “özel bilgi” de topluyorsa... O bilgiler, iktidarın hükümet düzeyindeki temsilcilerine, medyadaki temsilcilerine ve iş dünyasındaki hissedarlarına akıtılıyorsa...

Bilgi, istihbarattan ve haberden ibaret değil ama. Teknolojinin, her tür teknik donanımın ve piyasa anlamıyla her tür “hizmet”in kökeninde de bilgi var. Eşyanın, aracın bilgisi değil, insanların bilgisi. Ücret karşılığı çalışan herkes emeğini ve bilgisini satıyor. Kazma kullanma bilgisi, tepsi taşıma bilgisi ya da uluslararası finans piyasalarına ilişkin bilgi; çok farketmiyor, insanların bilgilerini ücrete dönüştürme hakları var. Ama işe bilgiyi satın alanlar üzerinden bakıldığında, paranın gücü diye bir şey de var. En iyi yetişmiş teknik elemanlar, en parlak danışmanlar, paranın çekim alanında, belli güç merkezlerinde toplanıyor. Bir açıdan, bilgiye yatırım yapanların sağladığı getiri olarak da görülebilir bu durum. Ne var ki, sonuçta, iktidarın kendini yeniden üretmesi, bilgiye sahip olarak gücünü pekiştirmesi gibi bir olgu da çıkıyor karşımıza; bilgi giderek özelleşiyor.

En “bilgi”li kamu çalışanlarının büyük bölümü, iyice ye-

tiştikten sonra, bilgilerini “özel” alanlarda kullanmak üzere ve doğal olarak, transfer oluyorlar. Yöneten sınıf olduğu iddia edilen bürokrasi, “bilgili” elemanlarını gayriresmî iktidara kaptırıyor. Bilgileri para eden akademisyenler zaman zaman gayriresmî iktidara danışmanlık yapıyor. Garip bir çark bu: Bilgiye yatırım yapanları, sırf bu nedenle eleştirmek çok anlamlı değil, geçinmek için bilgilerini özel alanlara taşıyanları eleştirmek de öyle. Ancak bilgiyi iktidar aracı haline getiren de yine bu çark...

Geçimlerini sağlamak için bilgilerini özel alanlara taşıyanları “toptan” eleştirmemek, “herkes bilgisini istediği biçimde kullanır” mantığından farklı bir şey tabii ki. Kasaplık yaparak bıçak kullanma bilgisi edinmiş birinin, o bilgiyi kiralık katil pazarında satma hakkı olamaz. Asgari demokrasi duyarlılığı taşıyan bir insan, 1982 Anayasası’na teknik danışmanlık yapan hukuk kurullarını anlayışla karşılayamaz. Bilgi sahibi olmanın kamusal sorumluluğu, etik yükümlülüğü var çünkü. “Profesyonellik” bunları ezemez. Bir derginin muhabirleri, bazı ünlülere “Tansu Çiller adına” aradıklarını söyleyerek, telefonla danışmanlık teklifi iletmışlerdi. Asla onaylanamayacak bir gazetecilik tuzağıydı. Bu yöntemle aranan bir kişinin adı verilemez elbette; bir akademisyen-gazeteci, cevap olarak “Ben profesyonelim” demişti ve teklifi düşünebileceğini söylemişti. Oysa, birçok köşe yazısında Tansu Çiller’i eleştirmiş, Başbakan’ı ordunun iktidarına çanak tutmakla suçlamış biriydi. Ve bilgisini, “profesyonellik” adına, öyle bir Başbakan’ın hizmetine satmayı düşünebiliyordu. İktidar-para-bilgi üçgeninin vahim bir örneği idi bu.

Türkiye gibi, bilginin, daha doğrusu formasyon edinme imkanlarının giderek sınıfsallaştığı; eğitim-öğretim alanında tartışılmaz bir eşitsizliğin hüküm sürdüğü bir ülkede, profesyonelliğin ne olduğunu çok daha iyi tartmak, düşün-

mek gerekiyor. Yalnızca profesyonelliği değil, bilginin kullanıldığı her ilişkiyi. Çünkü bilgi, mevcut durumda, bir iktidar aracı ve iktidar bloğunun elinde. En vahim, kanıtlanması en zor yolsuzluklar da para üzerinden değil bilgi üzerinden dönüyor zaten, bilgi ikinci aşamada paraya tahvil ediliyor. Ufukta bilgi çağı görünür bilgi toplumu görünmezken, “Nereden Buldun Yasası”nın işlerliğini takip etmek kadar “Nereden Bildin Yasası”nı hazırlayabilmek de önemli artık. Ama yasalar da iktidarların elinden çıkıyor ya da onların onayından geçiyor; zor iş...

Ekonomik güç, paylaşım ilişkileri, toplumsal etkinlik, bilgiye sahip olma ve ulaşma... Bu iktidar ölçütlerini taradıktan sonra, artık “belirleyen” konumunu kimlerin işgal ettiğini uzun uzadıya tartışmanın anlamı yok. Tek bir alıntı da toparlayıcı olabilir: “Murat Karayalçın da medyanın adayıydı. Medyanın tuttuğu diğer isimler olan Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller gibi medya Karayalçın’ı başa getirdi. Televizyonlar, gazeteler ve dergiler demokrasinin muhteşem bir gücü. Karayalçın’ın seçilmesi de bu gerçeğin son kanıtı. ‘Son’ fakat ‘sonuncu’ değil. Bundan sonra da yelkenlerini medya rüzgarı ile dolduranların başarılarına şahit olacağız. Ve medya fırtınasının ekolojik, yani çevresel kirlenmeyi temizleyişine... Medya doğru zamanda doğru yerde olunca ağırlığı sonuç veriyor...”¹³ Güneri Cıvaoglu’na göre, doğru zamanda doğru yerde olmak, medyanın “halkın nabzıyla buluşma oranı”na göre yaratılabilen bir durum. Peki, halkın nabzının belirlenmesinde medyanın hiç mi rolü yok? Ve inanılmaz paralar dökerek yaptırdıkları kamuoyu araştırmalarında büyük başarısızlıklara uğrayan, seçimlerin ardından niçin o kadar yanıldıklarını uzun uzun yazılarla anlatmaya çalışan medya kuruluşları, hangi ölçme

13 Güneri Cıvaoglu, *Sabah*, 13 Eylül 1993.

yeteneklerine dayanarak halkın nabzı adına “lider yelkeni” şişiriyorlar? Hem o liderleri halk mı seçti? Diyelim ki öyle, o zaman *Sabah* gazetesi, Çiller’in seçildiği gün niçin “Bizim başbakanımızı 1169 DYP’li delege seçiyor” diye manşet attı?

Neyse... Medyanın iktidar bloğu içindeki anlam ve önemi, hem iktidar ortağı hem iktidar aracı olma niteliğini kabul edenler için durum ortada. “Belirleyen” güç, “Biz seçtirdik” diyor. Düşünün ki, iktidar tablosunun figürleri arasında görülen “hükümet edenler” grubu bile “belirleyenler” safında. Elbette ki “belirleyenler”in aralarında da çekişmeler var, çelişkiler var. Ama sonuçta, “aşağıdakiler” için fazla bir şey değişmiyor. Türkiye’yi güçlü, etkin, bilen, belirleyen bir seçkinler topluluğu yönetiyor. Bir iktidar bloğu, Türkiye’nin yönetim kurulu: Üniformalılarla yanyana oturmaya özen gösteren büyük sermaye temsilcileri; elegüne karşı üniformalılarla aralarında bir sandalyelik boşluk bırakmak isteyen sermaye temsilcileri, üniformalılar, medya seçkinleri ve devletin “özel” hücrelerinden gelen görevliler...

Ancak mevcut iktidar bloğu bile 90’ların ortalarında terdihin. İşler tam da istendiği gibi yürümüyor. Ya iktidar mekanizması revizyondan geçecek, hiç değilse yağlanacak, parlatılacak ya da çok şey değişecek. Niçin böyle? Ufukta neler var, neler olabilir? Bu sorular üzerinde tartışabilmek için, siyasete ve siyasi kurumlara biraz daha ayrıntılı olarak bakmak ama önce bir Kemalizm ve anti-Kemalizm parantezi açmak gerekiyor.

ATATÜRK ROZETLERİ VE KEMALİZM TARTIŞMALARI
Yorgun parantez..

*Ey! En büyük Türk
Ey! ATATÜRK
Kaldır Başını
Bir bir alnımıza koy
Canlansın ateşinle bu soy
Oy Atatürk oy!*

(Türkiye Yardım Sevenler Derneği'nin
11 Mart 1994 tarihli gazete ilanı)

Mümtaz Soysal malum medya saldırısına hedef olurken, kimi köşelerde açık kimi köşelerde örtülü bir “kemalist dinozor” portresi çizildi. Baskıcı, darbe yanlısı, devletçi, yeni moda sözcükle tipik bir “laikçi”ydi* Dışişleri Bakanı... Soysal, saldırılar karşısında, belki SHP'den görmediği desteği RP'den görecekti ve bu destek, aynı köşelerde “ilkel dış politika” anlayışındaki örtüşmeyle açıklanacaktı. İslamî kesimin çok da abartılmaması gereken Soysal sempatisinde, Batı'ya teslim olmama söyleminin rolü vardı kuşkusuz. Ancak bu sempatinin kökü yıllar öncesine, bambaşka bir olaya uzanıyordu. Soysal, türban eylemleri sırasında kıyafet özgürlüğünü savunmuş, işin politik gösteri haline dönüşmesini eleştirmekle birlikte, dileyenin okula türbanla gele-

(*) “Laikçi” sözcüğünü kullananların anlama ilişkin çeşitli açıklamaları var. Laikliği her şeyin üzerinde bir dünya görüşü haline getirmek isteyenlere laikçi dendiği söyleniyor. İnsanların değil sistemlerin laik olabileceği, laik sistem yandaşlığını ideolojiye dönüştürenlere laik değil laikçi denmesi gerektiği söyleniyor. Ama laikçi sözcüğü, daha çok, zonta, maganda, entel sözcükleri gibi, küçümseyici-dışlayıcı bir tavrı açığa vurmak için kullanılıyor galiba.

bileceğini yazmıştı. O dönemde neo liberalizm “köşe”lerden bugünkü rağbeti görmüyordu ve İslamî kesim dışından, elbette ki aralarında kemalist olmayanların da bulunduğu çok az kalem sahip çıkmıştı kıyafet özgürlüğüne.

Soysal kemalistti; kemalistler camiye karşı kışlayı temsil eden, her türlü özgürlüğe ve özellikle dinî özgürlüğe karşı baskıcı çözümleri savunan insanlardı. Ama İslamî kesim her gün ezan-bayrak nutukları çekenlere göstermediği saygıyı kemalist Soysal’a gösteriyordu. Buradan yola çıkarak ve yalnızca çarpıtılmış halleriyle ağızlara sakız edilen iki yazısına değil, tüm yazılarına, sözlerine dalınarak bir Mümtaz Soysal tartışması yapılabilir. Ama bizim konumuz bambaşka. Soysal örneği, bugün hâlâ “tek tip kemalist”lerden söz edilip edilemeyeceği sorusunun cevabını bulabilmek açısından önemli.

Bir açıdan bakıldığında, Türkiye’de Atatürkçü olmamak yasaktır. Eğer toplumu temsil işlevi yüklenmiş parlamento-nun üyeleri, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı kalacaklarına yemin etmeden görevlerine başlayamıyorlarsa, bunun tartışılacak yönü yoktur, Atatürkçü olmamak “resmen” yasaktır. Bu yasağın yarattığı beklentilerle hareket edenler de vardır. *Arena* programına çıkan bir öğrenci velisi, okul müdürü hakkındaki şikayetlerini sıralarken “Adamla beş dakika telefonda konuştuk, bir defa olsun ‘Ben Atatürkçüyüm’ lafını duymadım” diyebilir örneğin. Bu tür çıkışlar, televizyonlardaki tartışma programlarının rutin sahnelerini oluşturur zaten, “Beyefendi onu bırakın da Atatürk’ten söz edin, o olmasa bugün yoktunuz”...

Ancak, bir başka açıdan bakıldığında, Atatürkçü olmayan ve “üslup içinde” Atatürk’ü eleştiren konuklar da yine aynı programların “kadrolu” elemanlarıdır. Üslup, deplasman üslubudur. Kendi sahalarında yani kendi gazete ve dergilerinde, kendi televizyon kanallarında ise daha “açık”

bir oyun sergilerler. O resmî yasağın ötesinde, ki aslında milletvekili olmayanlar için mevzuat daha hoşgörülüdür, fiili bir serbestlik vardır.

Bu resmiyet-fiiliyat farkı, yalın haliyle de, resmî kelimesinin yanına “tarih” ve “ideoloji” sözcükleri eklendiği zaman da, son dönemlerdeki kemalizm tartışmalarının netleşmesine, tezlerin daha rahat anlaşılabilmesine yardımcı olacak bir anahtar belki. Türkiye, kemalizm sözcüğünü, özellikle, kemalist olmadıklarını vurgulayanların ağzından çok sık duyuyor. İyi de kemalizm nedir? Kimler kemalist, kimler değil? Ve en önemlisi, Türkiye’de kemalizmin egemenliğinden, kemalizmin iktidarından söz edilebilir mi? Bir yandan Atatürk rozetleri, Atatürk posterleri peynir ekmek gibi değil peynir ekmekten çok satarken; diğer yandan “anti-kemalist” çıkışlar yaygınlaşırken...

Mümtaz Soysal örneği, bu sorulara cevap ararken, iki yönüyle önem kazanıyor işte. Bir, tipik kemalist olarak gösterilen bir bilimadamı-politikacı, kemalizmin alamet-i farikası sayılan bir tavrı paylaşıyor. İki, hep iktidarda olduğu söylenen kemalizmin bir temsilcisi sayılırken, hükümet edenlerin içinde yer almasına bile izin verilmiyor, üç ay içinde istifaya mecbur bırakılıyor. Yanlışlık, çelişki nerede? Galiba, kemalistlerin kimler olduğu sorusuna geri dönmek gerekiyor.

“Kendilerine kemalist diyenler kemalisttir” önermesi, burada pek geçerli olamaz. Çünkü aşağı yukarı aynı görüşleri paylaşanların arasında “kemalizm” teriminin başlatıldığı bir tartışma var. Bir grup, kemalizmi ismen benimsiyor; bir grup “kemalizm” sözcüğünün İngiliz yazışmalarından alındığını iddia ediyor. Bu nedenle, kemalistleri, “ismen” değil “fikren” birleşilen noktalarda aramak daha iyi olacak.

Evet, kemalistleri birleştiren nokta ne? Cem Özer mi kemalist Nusret Demiral mı kemalist, ikisi de mi kemalist,

ikisi de mi değil? Mümtaz Soysal, Neslihan Yargıcı, Bedri Baykam, İlhan Selçuk, Ayşegül Nadir, Kenan Doğulu, Toktamış Ateş, Cenk Koray, Doğan Güreş, Yıldı, Zülfü Livaneli, Oktay Ekşi, Coşkun Kırca, Adnan Hoca, Vehbi Koç, Hıncal Uluç, Uğur Dündar... Atatürk'ün adını sık sık anan, Atatürk sevgisine ve Atatürk'ün sözlerine sık sık vurgu yapan tanınmış insanlar... Birbirlerini çok sevenler, iyi anlaşılanlar da var bu listede; birbirlerini dinozorlukla, muhafazakarlıkla, zıpırlıkla, yavşaklıkla, emperyalizm uşaklığıyla suçlayanlar da. Hangisi, hangileri gerçek kemalist? Farklı tanımlamalara göre, listenin tamamını kemalist ilan edenler de olabilir, belli isimleri seçenler de. Anti-kemalist olduklarını söyleyenlerin büyük bölümü, İlhan Selçuk, Doğan Güreş, Oktay Ekşi, Coşkun Kırca, Toktamış Ateş ve Mümtaz Soysal'ı "kafadan" seçeceklerdir, mesela. Başka kimlerin seçim şansı yüksek?

Türkiye'nin önde gelen kemalistleri arasına başkalarını sokanlar da var: "Duygu Asena, Türkiye'nin en anti-feministlerini (değerli erkekler) ilan ederken üç isim sayıyor: Hıncal Uluç, Bedri Baykam ve Cem Özer. Çok ilginç ki, bu kişiler aynı zamanda Türkiye'nin en önde gelen kemalistleri."¹

Olabilir... Başka isimler de verilebilir, ki veriliyor zaten. Ama o zaman kemalizmin bir anlam ifade edip etmediği tartışmalı hale gelmiyor mu? "Beğenmeyen dinlemesin, hoşlanmayan televizyonun düğmesini kapatsın" liberali Cem Özer ile "Bizim beğenmediğimizi hiç kimse dinlemesin, hoşlanmadığımız televizyon kapatılsın" zihniyetindeki Coşkun Kırca... Mümtaz Soysal hakkında demediğini bırakmayan, özelleştirme yanlısı Hıncal Uluç'la görüşlerini herkesin bildiği Mümtaz Soysal... Mümtaz Soysal'la Zülfü

1 Alper Görmüş, *Aktüel*, 24-30 Kasım 1994.

Livaneli, Hıncal Uluç'la Adnan Hoca, Adnan Hoca'yla Doğan Güreş, Toktamış Ateş'le Neslihan Yargıcı, İlhan Selçuk'la Ayşegül Nadir... Globalizmi ağızlarından düşürmeyenlerle globalizmi reddedenler, tüketicilerle tasarrufçular, "emek" diyenlerle "sermaye" diyenler... Farklı kemalizm tanımlamalarına göre farklı kemalist listeleri çıkarmak mümkün. O listeler ve kavramlar üzerinden binlerce eşleme yapmak da mümkün. Ama olası eşlemelerin içinden, zihniyet tutarlılığına, perspektif tutarlılığına sahip bir bütün, hayatın tümünü kavrayan bir "ideoloji" çıkarmak mümkün mü? Değil. Demek ki ya kemalizm diye bir ideolojiden söz etmenin anlamı yok ya da her kemalist olduğu söyleneni kemalist kabul etmeyip, klasik Atatürkçü-kemalist ayrımı üzerinden bir tanım aramak gerekiyor.

En "klasikleşmiş" kemalizm tanımı üzerinden gidersek, asker-sivil bürokrasi mi kemalist? Sivil bürokrasinin, devletin üniformasız kadrolarının halinden, aynı denizde birbirini arayan mayınlara dönüşmüş hücrelerden söz etmiştik. O hücrelerden bazılarıyla ordunun birleştiği noktada mı bulacağız kemalizmi? Kemalizm, neo liberallerce sık sık telaffuz edildiği gibi "ordunun darbe ideolojisi" mi? Türkiye'de darbelerin hep Atatürk ilkelerini korumak ve kollamak adına pazarlandığı doğrudur. Darbecilerin, cumhuriyetin ilk yıllarına uzanan bir kökten güç aldıkları da doğrudur. Ta cumhuriyet öncesinden gelen bir gelenekten de söz etmiştik daha önce. Ancak 12 Mart ve 12 Eylül'ün asli güç kaynakları, icazet kaynakları bu kök, bu gelenek midir? 12 Eylül darbesinin ABD'de "Bizim çocuklar işi halletmiş" tepkisiyle karşılandığını hatırlarsak eğer...

Türkiye'deki gelişmelerde Amerikan parmağı aramak, "dış güçler" in parmağını aramak, bazı gözlerde "ilkel" konumuna düşmeyi baştan kabullenmek anlamına geliyor ki, aslında "dış güçler" muhabbetini ilkel bir paranoya halinde

muhafaza edenlerin varlığı da bir gerçek. Ancak, 20. yüzyıl tarihinde, artık eski yaygınlığını yitirmekle birlikte, gücünü kimi zaman açıkça kimi zaman gizlice ABD'den alan bir darbe geleneği yok mu? Evet, askerler her darbe sonrasında biktırana kadar Atatürk'ten söz ettiler ama darbe ideolojisinin adı kemalizm mi? Pinochet, Videla, Papadapulos kemalist miydi? "Ekonominin militarizasyonu" Türkiye'ye özgü bir şey mi?..

Buradan yola çıkarak darbeci, "otoriterizm bağılısı" kâdroların kemalist olmadıkları gibi bir sonuca varamayız elbette ki, öyle bir çaba da yok zaten. Ancak, daha önce sözünü ettiğimiz havuç-sopa dengesinin "sopa faslı ihalesi"ni üstlenen üniformalı gruplara yalnızca Türkiye'de rastlanmadığı, yerel ideoloji sınırlarıyla açıklanamayacak bir üst ideolojinin sopa izleriyle malûl olduğu sonucuna varabiliriz. Başka? İhaleyi, aynı kaderi paylaşan diğer ülkelerdeki gibi, Türkiye'de de en sağlam teminat mektubu veren grubun üstlendiği ve teminatın para üzerinden değil de "konvansiyonel" döküm üzerinden belirlendiği... Tanıma göre, kemalistlerden ve onların darbelerde aldıkları rollerden söz edilebileceği ama kemalizmin bağımsız, yerel bir darbe ideolojisi olmadığı...

Peki, Türkiye'nin darbelere, "ekstra baskı" dönemlerine, ara dönemlere sürüklenmesi kader sayılamayacağına göre, o acılı sürüklenişlerin sorumluluğu kimde aranacak? Kemalistlerde mi? Neden olmasın, "bir yere kadar"... Kemalizm tanımının, elbette ki öznel bir değerlendirmeye, net olarak ifade edilebildiği yıllar için böyle bir köken sorumluluğu geçerlidir. Nedir o öznel değerlendirme?..

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye'de gerçek anlamıyla demokratik bir ülke olmanın, demokrasinin serpilip gelişebileceği bir ortamın koşulları yoktu belki. Ancak demokrasinin tohumları atılabilirdi, bunu önerenler de vardı; yapıl-

madı. Cumhuriyet reformları, bütün tepeden inmeciliğine karşın, kim ne derse desin, inkar edilemeyecek atılımlar gerçekleştirmişti. Radikal anti-kemalistlerin savunduğu gibi gözü dönmüş bir baskıcılıkla değil, iyiniyetin askerî mantık altında ezilebildiği bir havada ciddi “dönüştürme” çabaları ortaya çıkmıştı. Hatta eğitim hamlesi, ulaşım yatırımları gibi müstakbel bir demokrasiye altyapı oluşturacak adımlar da atılmıştı. Ancak bu adımlar, demokrasi tohumunun toprağa düşmesini sağlayacak bir ufkun kesitleri olamadılar. Çünkü, yaratılmaya çalışılan “millet”ti, “toplum” değil; projeksiyonlar da birbirini izleyecek “dönüştürme”ler temelinde hazırlanıyordu, “dönüşüm” ufkuna varmayı hedefleyerek değil. İşte asker-sivil bürokrasinin gerçek egemenlik dönemi buydu, o dönem için bütünlüklü anlam ifade edebilen ve kemalizm olarak adlandırılabilir bir ideoloji vardı, o ideolojinin de kadroları vardı. 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül’de, dahası DEP’lilere reva görülen muamelede örneğini bulduğu gibi birçok “kararlı tavsiye”de bu kökten cüret ve cesaret alan bir anlayışın izlerini bulmak mümkündür. Ancak darbelerin sonuçlarını, askerî yönetimlerin politikalarından kimlerin kârlı çıktığını hatırlarsak, asıl cüret ve cesaret veren gücün, “olağan dönemlerde”, kemalist olmayan “sivil” hükümetlere de destek atan güç olduğunu görürüz. Yani o “üst ideoloji” meselesi...

Kemalizmin o çok eleştirilen kadroları, dünya koşullarının da baskısıyla, 1950’de “iktidar”ı Demokrat Parti’ye teslim etme riskini göze aldılar ve teslim ettiler. Aslında o dönemde kemalizm tartışmaları yoktu ama daha sonraki dönemlerin belirli bir anlam yüklenebilen kemalizm tanımı içinde, yöneticilerinin büyük bölümü CHP kökenli de olsa, DP kemalist bir parti değildi ve önce “güçlendirilip” sonra güçlenmeyi öğrenen, iktidarın büyük ortağı haline gelen yeni sermaye sınıfıyla birlikte tam on yıl iktidarda kaldı.

İdeoloji olma vasfını iktidarda bulunduğu sürece koruyabilecek bir yapıya sahip kemalizm ise, bürokrasinin de harmanlanması sonucu mevzilerini kaybetti. 27 Mayıs, eksik-fazla bir halk desteğini de arkasına alarak, kemalizmin “samimiyetle” kemalist ideoloji adına son çıkışını yaptı. Parlamento kapattı, can aldı, ardında cumhuriyet tarihinin görece en özgürlükçü anayasasını bırakarak çekildi. Bu dönem, kemalizmin bir ideoloji olarak, kemalistlerin bir kadro olarak iktidarda bulunduğu iddia edilebileceği son dönemdi.

Ardından, önceki bölümde çizdiğimiz iktidar şemasının oturduğu dönemler geldi. Sivil bürokrasi fütursuzca, asker kesim biraz daha ölçülü biçimde kullanıldı. Devletin fonksiyonları, “ihtiyaca göre” belirlendi. Kuşkusuz, iktidarın sivil hükümetleriyle asker kesim arasında belli bir gerilim, araçlar arasında belli bir gerilim her zaman yaşandı. Bu gerilim kimi zaman sivil hükümetlerin koltuğuna, siyasetçilerin varlığına mal oldu. Ama kimi zaman da asker kesim sivillerin bir aracı, örneğin Özal’ın sıçrama tahtası, Çiller’in oy oltası oldu. 27 Mart seçimleri öncesinde “DEP’lileri Meclis’ten atın dediniz, attık” ilanlarını verenler MGK’nın asker üyeleri değildi. DEP’liler Meclis’ten yaka paça atılmasa, MGK, çoğunluğu hiçbir kemalizm tanımının şemsiyesi altına girmeyecek sivil siyasetçilere ne yapabiliirdi ki? Üstelik, anti-kemalistlerce en kemalist parti olarak gösterilen SHP de dokunulmazlıkların kaldırılmaması yönünde eğilim belirlemişti.

Elbette ki “İşte SHP, işte tipik kemalizm” dedirtebilecek örnekler vermek de mümkün. Çünkü Türkiye, neredeyse hiçbir kurumun, hiçbir akımın, hiçbir eğilimin tutarlı bir çerçevede değerlendirilemediği, değerlendirilemeyeceği günler yaşıyor. Zaten, tüm değerlendirmelerin ötesinde, kemalizm belki bu nedenle de bütünlüklü bir ideoloji ol-

maktan giderek uzaklaşıyor. Daha 50'lerde yüzbir çeşit yoruma açık hale gelen ilkeler şimdi binbir şekilde yorumlanabiliyor, çok farklı insanlara kemalist deniyor; yine de, bugünün omurgasızlık standartları içinde bile elle dokunulabilir bir ideoloji görünmüyor. Ve birileri hâlâ her şeyi kemalizmden biliyor, günah keçisi kontenjanında tek tercih olarak kemalizmi kullanıyor. Yine kendilerinin “tipik kemalist” olarak yüklendikleri Mümtaz Soysal, DYP-SHP koalisyonu tarihinin tek aykırı ismi olarak üç ayda uçurulup götürülmüşken; parti liderleri tarikat-cemaat liderlerinin desteğini alabilmek için iki büküm olurken ve özelleştirilen ama halka açılmayan yeni resmî ya da egemen ideolojinin üretim merkezlerinde, iktidar aygıtlarında, medyada çok geniş bir alan kaplayan neo-liberal söylemde kemalizmin hemen hiç ağırlığı yokken...

Peki, kemalizm iktidarda değil, kemalizm bütünlüklü bir ideoloji değil, etken değil, kimin kemalist olduğu kimin kemalist olmadığı tartışmalı bir konu, o zaman Atatürkçülük söylemi niçin yaygınlaşıyor? Niçin televizyon programlarında, radyo sohbetlerinde hep Atatürk'ün adı geçiyor, Atatürk kolyeleri, Atatürk rozetleri peynir ekmekten çok satılıyor, niçin Atatürk'ün adını beş dakika anmayanlar suçlanabiliyor?

Refah Partisi'nin yükselişi ve Kürt hareketi, birincil etkenler elbette. Şeriat korkusu, “ülkenin bölünmesi” korkusu ve “Cumhuriyet elden gidiyor” korkusu birleşip aynı kanala akıyor. Taksim'de Atatürk'e Saygı Mitingi düzenleyen kişiyle tarikatlardan destek isteyen kişinin aynı kişi olduğu, üstelik o kişinin de başbakan olduğu bir ülkede, yazının başındaki listeyi de hatırlarsak, Atatürk sevgisine sarsılanlar heterojen bir kitle oluşturamıyor haliyle. Türbana hoşgörüyü bakanlardan en hoşgörüsüzlere, “aslında siyasi çözüm de tartışılmalı” diyenlerden askeri çözümün dışında

bir şey düşünemeyenlere, ayrı dünyaların insanları Atatürkçülük söylemine sarılıyorlar. Asgari müşterekler; Farklı İslam yorumları üzerinden şeriata karşı olmak; Kürt sorununa farklı bakışlar üzerinden Türkiye'nin bölünebileceği endişesi taşımak ve çok uyumsuz özelemleri de barındırmakla birlikte, en kaba genellemeyle Batı'ya dönük olmak... Yani cumhuriyetin ilk yıllarındaki "blok" tercihlerin parçalara bölünmüş halini yansıtan bir Atatürkçülük...

Eğer o parçalanma olmasaydı ve Türkiye, neyin arandığı pek bilinmeden sürdürülen bir arayış dönemi, sorunların adları doğrudürüst konamayan bir kriz dönemi yaşamasaydı; anlaşılamayanlardan, adı konamayanlardan kaçış için bir "yüce" sığınağa gerek duyulmasaydı, Atatürk sembolü bugünkü konumunda olmayacaktı herhalde. Yeni Atatürkçülük söylemi her çözümsüzlüğü Atatürk'e havale etse de, çevresinde toplanılan şey ne bir çözüm yolu ne de bir ideoloji. Belki çok çok genel bir "tercih" ama bunun üzerinde, bir "kutsallık" arayışı.

Atatürk sembolü, belki de tarihte hiç olmadığı kadar değer kazanırken, bu tepkisel arayışları yaratan şeylere, örneğin İslamî akımlara mevzi kaybettirilememesi de yücelik-kutsallık kavramlarıyla bağlantılı zaten. Bir din olarak benzer kökene dayanan İslam siyasallaşırken, ideolojik vasfını kaybeden Atatürkçülük de "din"leşiyor. Kemalizm iktidardan, "belirleyen" konumundan uzaklaştıkça, Atatürkçülük, korkudan çok sevgiye dayanan tasavvufi bir yoruma dönüşüyor. Yani ve ancak...

Yani ve ancak, bu noktada, isteyen kabullenir isteyen kabullenmez, çok net bir gerçek de ortaya çıkıyor: Tüm sevgiler gibi, hiç değilse asgari bir saygıyı hakeden Atatürk sevgisi... Rakamların anlamı yok, yüzde 100'den Refah'ın oy oranını çıkarmak filan da gereksiz, Türkiye toplumunun asla küçümsenemeyecek bir bölümü Atatürk'ü sevi-

yor. Bu, Atatürk sembolünün sosyolojik, siyasî açıklamalarının tam olarak kucaklayamadığı bir olgu. Mevzuat ne derse desin, fiiliyatta Atatürk'ü sevmeyen sevmiyor, bunu ifade de ediyor ve Türkiye toplumunun büyük bölümü Atatürk'ü seviyor.

Onca lafın, bu tartışmaya açık değerlendirmelerin kısacık bir özetiyle parantezi kapayabiliriz artık: Bugün Türkiye'de öğrenilen ve şikayet edilen birçok şeyde cumhuriyetin ilk yıllarındaki yönlendirmelerin, tercihlerin, "net kemalizm" döneminin izlerini bulmak mümkün. Ancak kemalizm, binbir türlü yoruma açık ilkeleriyle artık bütünlüklü bir ideoloji olma vasfını yitirmiş durumda ve zaten çok uzun yıllardır iktidarda değil. Tepkisel bir kutsallık arayışının uzantısında değer kazanan Atatürk sembolü de siyasî anlamda bir iktidar arayışının sembolü değil. Geçmişe dönük bir sorgulamayı anlamlı bulanların, ki mutlaka anlamı var, kemalizm-anti kemalizm "tartışma"larına kimsenin itirazı olamaz. Ama kemalizm-anti kemalizm "kavga"larının, bugünkü sorunların çözümüne doğrudan katkı sağlayacağı şüphelidir... Atatürk'e küfretmeyi maharet sayanların Atatürk sevgisini görüp frene basmalarında ya da saygı vitesine geçmelerinde fayda var. Atatürkçülüğün dinleştiği yorumuna kızanların öncelikli muhatapları ise, herkesin her dakika Atatürk'ü anmasını talep edenler ve "Oy Atatürk Oy" şiirlerini yazanlar olmalı...

Geyik muhabbetlerinde laf ruh çağırma seanslarına geldiği zaman, hemen geyik muhabbetlerinin vazgeçilmez alıntı kaynağı "bizim arkadaşlar"ın anılarına geçilir. Bizim arkadaşlar bir gece ruh çağırmıştır ve... Gerisi, serbest bölge... Çoğunlukla, "bizim arkadaşlar"ı Atatürk'ün ruhunu çağırmış biri de bulunur muhabbetin içinde. Yine çoğunlukla, bizim arkadaşların fena bir fırça yedikleri anlatılır. Atatürk hışımla gelmiş, "Yeter yahu, her dakika biri çağırı-

yor, bıktım artık!” gibi şeyler söylemiştir. Kimi zaman, Atatürk’e cam çerçeve indirenler bile çıkar... Ama “bizim arkadaşlar” kurumu bu, Atatürk’ün sohbetine mazhar olanlar da vardır içlerinde. Hatta -bizim arkadaşların bir arkadaşından aynen dinlenmiştir- Atatürk’ün “Hava kuvvetlerinden memnunum da donanma zayıf” mesajını iletmekle görevlendirilmiş arkadaşlar bile mevcuttur... “Bu muhabbet de nereden çıktı” diyenler varsa... Hiç, öylesine işte...

DYP, ANAP, SHP VE SİYASİ MERKEZDE “ANLAM KRİZİ”
Müzik bitti, dans sürüyor

“Genç kız dansa kalktıktan sonra erkeğin o dansı iyi bilmediğini ve uyusamadıklarını anlarsa durumu idare etmelidir... Erkek kızın iyi dans bilmediğini anlarsa güç hareketler denememeli, onu küçük düşürmeye kalkışmamalıdır... Dans ederken bir çift diğerine carparsa, sadece erkek özür dilemelidir... Müzik biter bitmez dansı bırakmak gerekir. Pistten kaçır gibi uzaklaşmamalı, kadın önde erkek geride, yürüyerek pistten ayrılmalıdır.”

“Çocuklar İçin Resimli Görgü” adlı kitaptan*

Devlet, iktidar, sermaye, sivil-asker bürokrasi, vs... Bunlar, sözlük anlamlarının üzerinde, hayatın içinden olgularla ve “zaman”ın eşliğinde siyasî anlam kazanan kavramlar. Ancak hayat dediğimiz şey, hayatımız, bugün öylesine bir karambolü ifade ediyor ki ve zaman dediğimiz şey, ağır çekimle hızlı çekim arasında öyle şaşkın bir tempoya esir olmuş durumda ki, kavram-siyaset-anlam üçlüsü kolay kolay bir araya gelemiyor. Kavramlar var, siyaset de var ama “anlam” için aynı şeyi söylemek zor. Anlam olmayınca, kavramların isim düzeyindeki varlığı bir işe yaramıyor ve siyaset yalnızlığa düşüyor. İşte “siyasî boşluk” dediğimiz ve demeye devam edeceğimiz şey, bu. Aslında siyasî boşluk değil de “boşluktaki siyaset”... Hani bir dönemin bunalım edebiyatında “Sen boşluğa düşmek nedir bilir misin, sen kalabalıklar içinde yalnız kalmak nedir bilir misin ha?” kalıbı vardı ya; siyaset, ağzı-dili olsa öyle bir tirad çekecek.

(*) Nazım Sılanoglu, “Çocuklar İçin Resimli Görgü”, İtmat Kitabevi, İstanbul, 1972.

O boşlukta salınan, yalnızlık çeken siyaset, merkezdeki mevcut partileriyle, klasik örgütlenmesi ve klasik söylemleriyle “bildik” siyaset. Ama boşluğun çevresinde, siyasetle arasındaki anlam köprüsü zarar görmüş bir hayat tüm karambolüyle sürüyor. Ve boşluğun ortasındaki siyasete değil boşluğun çevresindeki hayata yüklenenler, siyaseti nefes darlığı çeken siyasî anlamdan çok sosyolojik anlam üzerinden yapmak isteyenler,* merkezi giderek daha da yalnızlaştırıyor. “Klasik merkez sağdaki hegemonya bunalımı”nın,** belki daha da genellersek merkezdeki bunalımın nedeni, bu yalnızlaştırma işte.

Özal’ın, önceki bölümlerde sözünü ettiğimiz saptaması - “sezgisi” demek daha doğru- ve şimdi Yeni Demokrasi Hareketi’ne devrolmuş gibi görünen projesi, bu bunalımın belirtilerinden kaynaklanıyordu. Özal meseleyi böyle adlandırmıyor, böyle tanımlamıyordu herhalde. Ama, tekrar edelim, hükümet etme anlamındaki iktidarın artık başka vitrinlerin ışıltısından, başka pazarlama tekniklerinin büyüünden geçtiğini anlamıştı. Dahası, Türkiye’de söz sahibi olma anlamındaki iktidarın, gerçek iktidarın eski vitrine son şansları tanıdığını ve yakın bir gelecekte yeni dekoratörlerle anlaşma yoluna gidebileceğini görmüştü. Aslında iktidar dekorasyonu bizzat üstlenmeye karar verecekti ya, o ayrı mesele.

Eski vitrinin ışıltısını nasıl kaybettiğine gelince... Bir zamanların vitrin yıldızları ANAP, DYP ve SHP’nin hikayele-

(*) Bu kitapta çizilen çerçeveden değil de genel tanımlar üzerinden bakıldığında, siyasî anlamla sosyolojik anlam elbette ki birbirlerinden bağımsız değiller. Siyasî anlam üzerinden “siyaset” yapmak da olumsuzlanacak bir şey değil.

(**) “Klasik merkez sağdaki hegemonya bunalımı”, Tanıl Bora’nın ad koyduğu hatta teşhis koyduğu bir olgu. Ufuk açmak için, Tanıl Bora’nın bu konudaki iki yazısını (aşında her yazısını) okumakta fayda var. “Türkiye sağının ideolojik ve siyasî bunalımı”, *Birikim*, Ağustos 1994 ve “İnsan eli değmeden ‘yeni demokrasi’...”, *İktisat Dergisi*, Eylül 1994.

riyle, o dönemin vitrin aksesuarları RP, MHP ve DSP'nin hikayelerini ayrı ayrı anlatmak gerekiyor. İlk gruptan başlamak ve 1991'e dönmek en iyisi galiba.

20 Ekim seçimlerine girerken, ANAP, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, kentlilikten yana bir tercih yapmıştı. Tabandaki tek eğilim sınıflarüstü niteliğini kaybetmiş, örgütteki üçbuçuk eğilim de dağılma sürecine girmişti. RP ile MHP o dönemde henüz ikbal vaadederek hale gelmedikleri için, partinin yönetici kadrolarında önemli kopmalar yaşanmıyordu. Ancak elektriğini parti dışına kadar yayan bir gerilim hissediliyordu ve açık tasfiyelere girişilirse de, birilerinin başka kapılara gitmesi, hiç olmazsa görüntüden çıkması isteniyordu. Köylülerin, kara bıyıklıların hatta partinin gayriresmi kuruluş sözleşmesinde imzası bulunan müreffeh “arabesk kültür” temsilcilerinin... Teşkilat diye bir şey vardı, seçimler tüm ülkede yapılıyordu; koşullar fiili bir “temizlik” için uygun değildi. Ama ANAP da artık kentli sermaye çevrelerinin desteğiyle, kentli orta-üst sınıfın “beğeni”sine hitap edecek, diğer kesimlerin oylarını ise yine bu söylemle çekmeye çalışacaktı. Yukarıya bakıp bakıp “Aslında helal olsun adamlara” diyenler, 1983'ten 1991'e bir alışkanlık edinmiş olanlar ve lokal çekim alanlarına kapılanlar da oy verebilirlerdi ANAP'a.

Mesut Yılmaz'ın medya nezdinde en itibarlı günleriydi. İtibar gören Yılmaz değildi aslında, ANAP'ın tercihi ve bu tercihe yüklenen işlevdi. Bıyıksız, Avrupai, balığı lahmacuna tercih eden, vaadler konusunda son derece temkinli davranan, politikaya gencecik ve taptaze bir üslup getiren liderdi Yılmaz. O gencecik üslubun tezahürü topu topu birkaç cümleydi ya, medyanın bazı ayakları da bunun için vardı zaten. Üç kesik cümleden destan yaratırken bin cümlelik bir konuşmayı duyulmaz hale getirmek için.

Bu önemli bir görevdi, yönlendirme sanatına çok iş dü-

şen bir dönemdi. Çünkü Türkiye, parti taraftarlığı dönemi-
ni aşmış, “Sen hangi partiyi tutuyorsun?” sorusunun yerini
“Sen kime oy vereceksin?” almıştı. Ancak, oy isteyenlerle
oy verenler aynı dertten, omurgasızlık derdinden mustarip
oldukları için yeni sorunun cevapları tercih kelimesinin
içini doldurur hale gelememişti henüz. Sıkı parti taraftarlı-
ğı döneminden kalan son grupçuklar “inat”la yaşama sava-
şı veriyor ve bu grupçukların neredeyse tamamı “Kurtar bi-
zi Baba!” diye bağılıyordu.

DYP, seçimlere çift yönlü bir inadın rüzgarıyla giriyordu
işte. Önde liderin, Demirel’in hiç tükenmeyen siyasî inadı,
arkada son taraftarların inadı. Küçük yerleşim birimlerinde
eski formunu bir ölçüde koruyabilen siyasi rekabet, sözkö-
nusu inadı zaman zaman iyice köpürtüyordu ama 1991’in
DYP’si elbette ki bundan ibaret değildi. Partinin geleneksel
tabanını oluşturan ve ANAP döneminde aradıklarını bula-
mayanlar, üstelik Demirel’in bayramda elini öpmeye gelen
köylülere “Kasketlerinizi saklamayın, kasketlerinizden
utanmayın, gurur duyun” dediğini unutmayanlar da, ina-
dın ötesinde bir tavırla DYP’ye yöneliyorlardı. Yine ANAP’a
kırgınlık duyan, finans sektörünün ve hizmetler sektörü-
nün yanında kendilerini ezik hisseden sanayiciler, özellikle
de orta boy sanayi işletmelerinin sahipleri, işletmecileri de,
herkese biraz göz kırpmakla beraber, DYP’ye öncelik veri-
yorlardı. Bir de Demirel’in 80’lerdeki söyleminde Türki-
ye’nin gerçek sağ demokratını bulanlar vardı ki, o dönem-
de sayıları iyice azalmıştı ve koalisyon hükümetinin ilk bir-
kaç ayında sayıları sıfıra yaklaşacaktı.

SHİP ise kendi standartlarında bile oldukça karmaşık sa-
yılacak bir dönemden geçiyordu. “Seçim bürosunda prole-
ter sofrası kurduran 68 model tüfek Salman Kaya’dan Me-
sut Yılmaz’la blucinli piknik sofrasına oturmayı düşleyen
Deniz Baykal’a, yeni sağcılardan radikal solculara, sosyal

demokrat Alevilerden apolitik Alevilere, solcu Kürtlerden pragmatist Kürtlere, Cumhuriyet tipi bürokratlardan genç kuşak bürokratlara, hasbelkader halkçılığa yazılmış kasaba politikacılarından yarı-açık yuppielere kadar binbir çeşit insanın partisiydi SHP... Bu çeşitliliğin sonucu Yıldırım Gürses'in çok sesli Türk Sanat Müziği gibi bir şeydi. Sağdan soldan bir sürü ses geliyordu ama ne gerçek çokseslilik yaratılabiliyor ne de ortada kulak verilecek bir 'tek ses' kalıyordu. SHP'nin en büyük sorunu buydu zaten: Gürültü ve karmaşadan mütevellit sessizlik... SHP, alacalı bulacalı yapısıyla her türlü eleştiriye, her makamdan hakarete kolayca hedef oluyor; partiye ilkel solculuk etiketi de, aşırı uzlaşmacılık etiketi de, bölücülük etiketi de, üniter devletçilik etiketi de yapıştırılabiliyor ve gürültülü sessizlik, SHP'nin tüm savunma kanallarını tıkıyordu.”¹

SHP, 20 Ekim seçimleri öncesine kadar, bütün iç kavgalarına, çelişkili unsurlarına rağmen parçalı anlamlar ifade edebilen bir partiydi. Ancak çokseslilik ambalajının içine tıkıştırılacak standart ürünler yaratan bir mekanizma vardı ve o mekanizma, seçimler yaklaşırken SHP'yi de sarmalayacak, gürültülü sessizliğin yerini kişiliksizlik alacaktı. Gündem hakimlerinin etkisiyle yapılan her hamle havada kalıyor; parti, ortama uymaya çalıştıkça, “bu devirde böyle yapmak lazım” mantığına kapıldıkça anlam erozyonuna uğruyordu. 20 Ekim öncesinde, TÜSIAD'a DYP ve ANAP'inkinden farksız bir “briefing” verilmesi ya da yine seçim öncesinde ekonomi programı basına tantanalı bir gösteriyle tanıtılırken bölüşüme, sosyal politikalara yönelik sözlerin yabancı sermayeye davetiye, serbest piyasaya selam sözlerinin altında ezilmesi, bu sürecin önemli sinyallerinden biriydi. Yeni ekonomik düzenden kârlı çıkanların

1 Can Kozanoğlu, “Şimdi SHP'ye hakaret 'ın' ..”, *Birikim*, Ocak 1992.

ANAP ya da DYP varken SHP'yi oy vermeleri anlamlı olmayacaktı, vermediler de. Dışlananlar, zararlı çıkanlar, hiç değilse sosyal politikalar üzerinden bir takım törpülemele-re gidilmesini isteyenler için de SHP'nin bir "ses" olma niteliği iyice kayboluyordu; onlar da özellikle koalisyon dönemiyle birlikte partiden koptular.

SHP, HEP kökenlileri listelerine alarak, Kürt hareketine karşı olanları kaybetti; koalisyon döneminde sertlik politikasına teslim olarak, Kürt hareketine sempatiyle, en azından anlayışla bakanları kaybetti. İnsan hakları ihlallerine karşı sesini çıkaramayarak, bu konuda duyarlı olanları kaybetti; yükselen milliyetçilik söylemine -iyi ki- uyum yaparak "milliyetçi sol" kesimin oylarını kaybetti... Evet, benzer örneklerle, parti içindeki karmaşık yığılmanın tüm unsurlarını birer birer kaybetti SHP. Teşkilat düzeyinde hâlâ her kesimin temsilcileri vardı ancak taban eriyip gidiyordu.

Aslında SHP, gidenler geride benzerlerini bırakmasalar, kendi açısından hayırlı sayılabilecek kopmalar da yaşadı. Örneğin, sosyal demokrat işadamaı İbrahim Cevahir, liderlere birleşme için tanıdığı süre içinde birleşme sağlanamayınca, yakınlarıyla birlikte ANAP'a geçti. "Sol"da birleşme sağlanamamasını gerekçe göstererek sağ partilere geçebilen "solcu"lar da vardı SHP'nin içinde... Pop müziğin ilk "patlama" döneminde, televizyon kanallarının standart pazar eğlencesi programlarının birinde, sunucu "Şimdi karşınızda dansöz Zümre" demiş ama Zümre, dekolte olmakla birlikte dansöz kıyafetine pek benzemeyen bir kıyafetle girmişti görüntüye. Sunucu sormuştu: "Zümre, biz seni dansöz olarak tanıyorduk ama bugün bize şarkı söyleyeceksin, niçin böyle bir değişikliğe gittin?" Zümre'nin açıklaması gayet makuldü: "Arkadaşlarım dans için boyumun fazla uzun olduğunu söylediler, ben de şarkıcılığı seçtim." Yay-

gın deyimle “jetonu geç düşen” arkadaşlarının boyunu dansa uygun bulmadığı “sahne sanatçıları” için, böyle bir uyarı, şarkıcılığa geçme gerekçesi olabiliyordu; maksat sahne olsun. Sol iddia sahibi SHP’nin bazı üyeleri için de arkadaşlara bozulmak sağa geçme gerekçesi olabiliyordu, maksat siyaset olsun... Ama onlar gidiyor, geride benzerleri kalıyordu.

İşte böyle bir SHP için, Özal’ın ölümüyle başlayan süreçte Murat Karayalçın’ın parti başkanlığına seçilmesi, bir ara sonuç oldu. Birbirlerini yeseler de, “Ne yapmamız gerekiyor?” sorusu üzerinde tartışagelmiş SHP’liler, Karayalçın’ı “Ne yapmamız isteniyor?” sorusunun cevabı olarak seçtiler. Ne istediği sorulan, doğrudan seçmen, taban ya da geniş anlamıyla toplum değildi; “yeni toplum”un nabzını yansıttıkları iddiasında olan seslerdi, ki bu sesler de SHP’nin diğer merkez partilerinden farksız hale gelmesini istiyorlardı. Daha önce de alıntıladığımız gibi, Güneri Cıvaoglu’na göre, Karayalçın’ı medya seçtirmişti, Çiller ve Yılmaz gibi... Gerçekten de büyük gazetelerin ve özel televizyonların neredeyse tamamı Karayalçın’dan yanaydı, çünkü koşullar bunu gerektiriyordu, hem böylesi SHP için de daha hayırlı olacaktı.

Birileri için hayırlı oldu ama SHP için değil. Parti daha da küçüldü, SHP koalisyon ortağı DYP’ye karşı daha bir kuzulaştı ve Karayalçın’ı seçtirmiş olmakla öğünenler, Karayalçın yönetimindeki SHP’ye yüklendikçe yüklendiler. Parti programına, koalisyon protokolüne uymadığı için değil, arada bir öyle şeyleri hatırladığı için... Sanki birileri, başka birileri adına, ehlileşen ama zaman zaman açıklar da veren SHP’yi silmeye, yok etmeye çalışıyordu. İş öyle bir noktaya geldi ki, kendi yazarı ve SHP adayı Zülfü Livaneli’yi hararetle destekleyen *Sabah* gazetesi, 27 Mart seçimleri öncesinde, kamuoyu yoklaması sonuçlarını açıklarken

“Zülfü-ANAP çekişmesi”² başlığını atabildi. “Zülfü-Kesici” ya da “SHP-ANAP” değil, “Zülfü-ANAP”... Karayalçm’ı seçtirdiklerini açık açık söyleyenler, SHP’yi tektük düzgün adaylarının altında ezilen, kurumların karşısına kurum olarak çıkamayan küçük bir cemaat olarak görüyorlar ya da öyle gösteriyorlardı. Aslında tamamen haksızlık da etmiyorlardı...

SHP’ye son bir alan kalmıştı, laiklik söylemi. O alana yüklenildi. Kimilerine, örneğin Cem Boyner’e göre “SHP’nin laikliği alternatif bir din olarak sunması (27 Mart’ta) müthiş bir cevap aldı”.³ Evet, yükselen Atatürk sembolü bir dinleşme sürecinin izlerini taşıyordu ancak SHP, kabul etmek gerekir ki, laikliğe dindarları dışlayıcı bir üslupla yaklaşmamış, demokrasinin ofsayt bölgesine düşmeyecek bir yüklenme ölçüsü tutturabilmişti. SHP’nin aldığı cevap toplumsal dışlamaya karşı duyarsız kalmanın, sermayeye karşı emeği temsil edememenin, hükümet ortağı olarak yargısız infazlara ses çıkaramamanın, kişiliksizleşmenin cevabıydı aslında. Siyasî anlamını yitiren, merkezin dışındaki hayatta sosyolojik varlık zemini yaratamayan bir partinin kaderi başka türlü olamazdı zaten.

Laiklik söylemine yüklenen yalnızca SHP değildi ki, üstelik. DYP de, Tansu Çiller’in ağzından, hem laikliğe en klasik biçimiyle sahip çıkıyor hem de bir “ezan-bayrak” edebiyatını sürdürüyordu.

Bu, farklı laiklik tanımlamalarına, farklı laiklik yorumlarına göre, çelişki sayılabilir de sayılmayabilir de. Ancak en azından kişisel düzeyde bir çelişki olduğu kesin. Çiller’in varlık çelişkisi... Yakup Kadri, *Sodom ve Gomora*’da bir Aziz Hanım tipi çizer. Batı aşkından yüzünü Doğu’ya dönen

2 *Sabah*, 13 Mart 1994

3 Cem Boyner’le söyleşi, *Aktüel*, 23-29 Haziran 1994.

güzel bir kadın: “Ya Azize Hanım’a ne diyelim? O, sevdalısı genç Fransız bahriyelisinin zevkine uymak için öyle yerli bir kadın olmağa, o kadar Şarklı bir yaşayış tarzı almağa başladı ki, kendisini görenler adeta tanımakta güçlük çekiyorlardı... Pelerininin uçları kalın püsküllü, etekleri saçaklı bir çeşit çarşaf icat etti. Bunu giyince, taşınması güç bir eşya halini alıyordu.”⁴

Çiller’in, gelenekçi-muhafazakar bir teşkilatın, yine ağırlıklı olarak gelenekçi-muhafazakar kesimden oy talep eden bir partinin başına ve başbakanlık koltuğuna neredeyse parasızlıkla inmesi, Azize Hanım’ın çelişmesine benzer bir çelişki yarattı işte. Hep Batı’ya dönük yaşamış, ezan-bayrak söyleminin dışında büyümüş, ilk kadın başbakan olarak Türkiye’nin Batılı yüzünü temsil etme rolü verilmiş Çiller, sevdalısı uğruna yüzünü Şark’a döndü. O sevdalının adı, iktidardı. Clinton’la “Hey Bill!” diyaloguna giren, yetişme tarzı ve fiziğiyle Batı’da hayranlık uyandırıp Türkiye’nin işlerini kolaylaştırdığı söylenen, üstelik ülkenin de batısındaki çevreler adına hükümet eden, yani sevdalısı iktidar her anlamda Batılı olan Çiller, o iktidarı korumak adına yapay bir Şarklılığa sığındı zaman zaman. “Ben anayım, ben bacınızım” dedi, “Ezanlar susmasın” dedi. Başbakan’ın iki yüzü yanyana bulunduğu “pelerininin uçları kalın püsküllü, etekleri saçaklı bir çarşaf” çıkıyordu ortaya. Ve Çiller, “bunu giyince taşınması güç bir eşya halini alıyordu”, Türkiye için taşınması güç bir yük halini alıyordu. Ne yaptığı çok da farkında değildi.

Oysa Çiller’e oy veren DYP delegeleri, ne yaptıklarını biliyorlardı galiba. Biraz inat biraz gelenekle ama asıl liderle yürüyen parti, Demirel’in ardından anlamını iyice kaybedecekti. Ne “İsmet Abi” ne Köksal Toptan kurtarabilirdi clu-

⁴ Yakup Kadri Karaosmanoglu, “Socdom ve Gomore”, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s: 302.

rumu. Eğer onlardan biri seçilirse, medya DYP'ye yüklendikçe yüklenecek, teşkilat dağıldıkça dağılacak, DYP'nin "çağa ayak uyduramamış parti" imajı iyice oturacak ve "mantı partileri" belki de daha kongrenin ertesi günü başlayacaktı. Ama Çiller seçilirse, ertesi gün, ertesi hafta bambaşka bir hava doğacaktı.

Öyle oldu, "DYP gibi kırsal kesim partisi damgası yemiş bir partinin, pırlantalı Rolex saati takan, sarı saçlı, dünyanın en ünlü modacılarının elbiselerini giyen, Yeniköy'de yalıda oturan birisini kendine genel başkan seçecek noktaya gelmesinin bu ülkeye sayılamayacak yararları vardır"⁵ dendi mesela. Rolex saat takmak, başbakanlığa soyunmuş ve istediğini elde etmiş birinin, Azerbaycan'daki darbeyi, iç çatışmaları, büyük gerginliği "Oradaki bütünlük ve beraberlik sadece Azerbaycan'ın değil..." diye başlayan bir demeçle değerlendirmesini önleyemiyordu: "Buradaki gelişmeleri kendi ülkelerinin içindeki demokrasinin icabı biçiminde yönlendirmiş olmalarından memnunluk duyuyoruz." Hangi demokrasinin icabı, neyin memnunluğu, hangi bütünlük ve beraberlik? Başbakan, başbakan seçildiği günlerde Azerbaycan hakkında yalnızca bir tek şey biliyordu galiba, ülkenin adı. Eğer bu konuşmayı yeni seçilmiş bir Sezgin ya da Toptan yapsaydı, tefe konulurlardı. Oysa Çiller, hararetle savunulurdu. Gerçekten de, bütün o konuşma içindeki tek gaf Aliyev'e Alibey demesiymiş, olay basit bir dil sürçmesinden ibaretmiş gibi savunma yazıları çıktı. Demirel de ilk seçildiğinde "'Fındık fabrikaları kuracağız" dememiş miydi? İyi de, Demirel fındığın fabrikada üretilmediğini biliyordu herhalde... Neyse, uzatmayalım, Çiller'e oy veren delegeler bu muamele farkını önceden sezmışlerdi ve bu muamele farkı, ellerindeki teşkilatın hiç değilse bir

5 Zafer Mutlu, *Sabah*, 21 Eylül 1993.

süre için nefes almasını sağlayacaktı.

Çiller, medyadan beklenenin de üzerinde bir destek gördü. İki tarafın hırsı da sınır tanıımıyordu, iki taraf da zor durumdaydı. Birbirlerine destek oldular. Medya, daha doğrusu egemen medya, aynı toprakta boy atan kuruluşlardan oluşuyordu ancak sulama kanalları farklılık gösterebiliyordu. Sermaye kesimi içinde çelişkiler ortaya çıktığında bazı gazete ve bazı kanallar Çiller'i iyice sahiplenebiliyor, bazıları Başbakan'ı eleştirebiliyordu. Ama genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin ilk kadın başbakanı, medya desteği açısından Türkiye'nin en şanslı başbakanlarından biriydi.

Pek derin sayılamayacak siyasî kökenine bakıldığında, Çiller, İstanbul sermayesinin, TÜSİAD'ın adayı ve temsilcisi sayılabilirdi. Ancak DYP'liydi ve bu, geleneksel olarak, Anadolu sermayesiyle, küçük sanayicilerle, orta boy işadamları ve tüccarlarla da belli bir yakınlığı korumasını gerektiriyordu. Siyasî anlamda en yakını ve en büyük destekçisi TOBB Başkanı Yalım Erez olduğuna göre, Başbakan, koltuğuna otururken bu bağlantıyı da yanında getirmişti. Ama ekonomi yönetimi ve iktidar mekanizması içindeki dengelerin korunması kolay iş değildi.

Gün oldu, daha önce değindiğimiz gibi "İstanbul zengini beni sevmiyor" noktasına gelindi, gözden çıkarılmış gibi görünen Mesut Yılmaz'a İstanbul'dan davetiyeler gönderildi. Gün oldu, Yalım Erez bile kızdı. Genellikle dediğini yaptıran taraf TÜSİAD oldu. Ama bu denge arayışı Çiller'i çok yordu. Üstelik ne medyanın desteği ne de TOBB veya TÜSİAD'ın onayı tek başına yeterli olabiliyordu. Pazarlamacıların başarı gösterebilmeleri için önce pazarın, hedef kitlenin belirlenmesi gerekiyordu ki, Başbakan da partisi de geleceği kurtarabilsinler.

Türkiye'nin bir kadın başbakanının olması birçok insanı sevindirmişti ama bu sevinç çok uzun süreceğe benzemi-

yordu, oya dönüşme garantisi de vermiyordu. Çiller'in çok iddialı görüldüğü ekonomi alanında, 5 Nisan'ın öncesinde de sonrasında da, çok marjinal grupçuklar dışında, hiçbir kesime "İşte bizim istediğimiz ekonomi politikaları" dedirtecek bir çizgi tutturulamamıştı. Bütün "ekonomik devrim" nutuklarına rağmen; sanki herkes insanî ihtiyaçları karşılama, gündelik hayatını sürdürebilme açısından krize karşı aynı güçteymişcesine atılan "Eşit paylaşılacak sıkıntıya, evet!" başlıklarına rağmen, olmuyordu. Çiller'in genel ekonomi mantığının dünyadaki ve Türkiye'deki aslî muhatabı-destekçisi kentli orta-üst sınıf bile, ki ihmal edilmeyecek bir oy oranı demekti, bu kez kötümserleşmişti. Ama kriz miriz yoktu ki, "İkinci Kurtuluş Savaşı" vardı...

Ön safların IMF'nin eline düşmekle öğündükleri bir Kurtuluş Savaşı... Ancak aslolan savaşın sonuçları değildi, savaş söylemiydi. DYP'nin ve Çiller'in, ekonomik krizden önce Kürt sorunu karşısında yaptıkları, daha doğrusu bir "geleceği kurtarma" projesi olarak yaptıkları tercihti bu. Güneydoğu'da "tartışmasız askerî çözüm"ü benimsemek, DEP'lileri Meclis'ten atmak, zaten yükselmeye yüz tutmuş hiddetli milliyetçiliği daha da kabartmak ve sandıktaki hesabı bu kabarmaya müsait adisyon üzerinden kesmek... Böylece, bu alanın aslî sahibi MHP'yle yakınlaşılabilir, ya onların desteği alınır ya da onların oyları çalınırdı. Madem ki Refah da yükseliyordu, o zaman da bir cephde "laiklik" nutukları çekilirken, diğer cephede "Ezanlar susmasın!" diye bağırlır, namaz fotoğrafları filan çektilirildi.

Bu, MHP ile Refah'ın arayıp da bulamadıkları fırsattı. Siyasî merkez boşalırken, anlamı merkezin dışında bulan partilerin kitleselleşebilmeleri için kitlelerdeki "marja düşme korkusu"nu yenebilmeleri, hem merkezdeymiş hem merkezin dışındaymış gibi görünebilmeleri, böylece anlama meşruiyeti aynı anda yakalayabilmeleri gerekiyordu.

Ve kendilerinin özel çaba göstermelerine gerek kalmadan, klasik merkez partilerinin hesapta “stratejik” söylemleri sayesinde, armut pişiyor, ağızlarına düşüyordu. Çiller’in el atmaya çalıştığı alan “aslen” başkalarınınındı; Dimyat’tan, o kadar yolu tepmeye degecek miktarda pirinç temin edilemiyordu, evde de pek fazla bulgur yoktu...

Devir malum, her şey ithal edilebiliyor; kasa sağlam olduktan sonra, 27 Mart’tan önce yaşandığı ve belki bundan sonraki genel seçimde yaşanacağı gibi, bir miktar bulgur ithal edilebilir. Gecekondu affı vaadedilir, erken terhis vaadedilir, yüksek taban fiyatları verilir... Ama Çiller’in DYP’si için şu anda partinin “yerli malı” sayılacak bir kitle, geniş bir toplumsal kesim yok. Tek çare, ithalata yüklenmek...

ANAP ve Mesut Yılmaz için de benzer şeyler söylenebilir ya, aradaki en büyük farktan başlamak daha iyi galiba: Mesut Yılmaz, Tansu Çiller kadar hırslı değil; “o kadın” gibi kolayca gözü dönmüyor. 20 Ekim seçimleri öncesinde, medya “köşe”lerinde en takdir edilen yönü buydu. Şimdi, kaderin garip cilvesi denebilir ama kader değil galiba, en çok eleştirilen yönlerinden biri. Mesut Yılmaz, farklı bir şey yapmadan, aslında pek bir şey yapmadan, aynı haliyle hem yüceltildi hem yerin dibine batırıldı. Çok da şaşmamalı, Özal’a endeksli imajın kaçınılmaz sonucuydu bu. 1991’de, Özal’ın piyasa değeri düşükken, Mesut Yılmaz Özal’dan çok farklı olduğu için, Özal’a fazla yüz vermediği için takdir topluyor, “Cumhurbaşkanı karpuz yerken camdan dışarı baktığı için puan toplayan bir başbakan ilk defa görülüyordu”.⁶ Aradan fazla zaman geçmeyecek, Özal’ın piyasa değeri değilse de medyatik değeri yükselecek ve Yılmaz, aynı köşelerde, aynı yorumcuların ağzında yine

6 Bekir Coşkun, *Sabah*, 12 Ekim 1991.

Özal'dan farklı olduğu için, ama bu kez Özal'a yeterince bağlı kalmadığı için kıyasıya eleştirilecekti.

Elbette ki, DYP ve Çiller için geçerli olan şey Yılmaz ve ANAP için de geçerliydi, özellikle sermaye kesimi içindeki çelişki dönemlerinde Yılmaz'a göz kırpan kanallar da çıkacaktı. Ancak genel hava Yılmaz'ın aleyhineydi. "Vaadlerinde ölçülü gerçek devlet adamı", büyük düşünemediği için vaadlerini sınırlı tutan vizyonsuz politikacıya dönüşmüştü. Yılmaz hükümete sert çıktığında tahammülsüz ve çapsız lider oluyor, yumuşadığında pasif ve etkisiz muhalif olarak değerlendiriliyordu.

Ama sermaye kesimi, Yılmaz'ı büsbütün gözden çıkarmış da değildi. Çiller'e karşı bir koz, antrenmanları aksatmaması gereken bir yedek oyuncuydu ANAP lideri. Hatta birkaç kez oyun alanının kenarında ısıtılmış sonra yeniden kulübeye oturtulmuştu. Çiller'in performansına bakılacak, YDH'nın gidişatı içeriden ve dışarıdan değerlendirilecek, Mesut Yılmaz'ın kaderi öyle belli olacaktı. Peki ANAP ve lideri, komut bekleme pozisyonunda, tamamen edilgin halde mi vakit geçiriyordu? Hayır...

ANAP, her şeye rağmen ve DYP'den farklı olarak, bir yerli malı desteğe sahipti: Kentli orta-üst sınıfın, yeni dönemle ANAP üzerinden tanışmış insanların desteği hâlâ büyük ölçüde ANAP'taydı. Ama seçim kurtaracak kadar değil. Bu desteğe bir şeyler daha eklenmesi gerekiyordu; seçenekleri içeren mönü de hatıralar defteriydi. ANAP, 20 Ekim'in hemen ertesinde, ağırlığı kentli-Batılı kimliğe vermekten vazgeçti. Yeniden çok alanlı sisteme dönülecek, milliyetçi-muhafazakâr kesime yeniden selamlar gönderilecekti. Mesut Yılmaz, Çiller kadar hırslı olmadığı için, görece mesafeli bir tavır takınıyor ama ezan-bayrak söylemine o da kapılıyordu. Bu arayışın getirisi, DYP'ninkinden fazla değildi... Zaten ANAP'la DYP, hatta SHP pek az noktada farklılık gösteriyorlardı ya...

DYP, SHP ve ANAP'a şöyle bir baktık; "bildik siyasî anlam üzerinden politika yapmaya çalışan" merkez partilerinin uğradığı güç ve anlam erozyonundan söz ettik. Ama diğer yandan, bu üç partinin 27 Mart'ta oyların yüzde 50'sini aşan bir toplama ulaştıkları gerçeği de var. Çelişki mi? Değil... Birincisi, merkez, yüzde 50'den çok daha fazlasını kaldırabilecek bir yığılma alanıdır ve teşkilat gibi, vaad gibi klasik çekim mekanizmalarının etkisi tabii ki bugün de sifıra inmemiştir. İkincisi, elbette ki daha önemlisi, merkezdeki partilerin ayrı ayrı varlık nedenleri tartışmalı hale gelmiştir. Olacak iş değil ya, bugün DYP kendini feshetse, "teşkilat"tan olmayan kaç kişi boşluğa düşmüşlük hissi yaşar, hangi toplumsal kesim bir temsil tıkanıklığına girdiğini düşünür? Aynı soruyu SHP için de sorabiliriz, ANAP için de. Üç cevabın toplamı herhalde sıfır olmaz ama yüzde 50'nin çok çok altında kalır. Siyasî anlam kaybı dediğimiz şey, bu işte... Daha çok DYP ve ANAP için geçerli olan bir üçüncü nokta: Geleneksel olarak, ana tercihleri, "etkin" eğilimleri belirleme işlevi yüklenmiş merkez partileri "edilgen ve belirlenen" konumuna giderek daha sık düşüyorlar. Söylemlerini Refah'a ve MHP'ye göre ayarlamaya çalışıyorlar, adaylarını Refah'ın ve MHP'nin adaylarına benzer insanlardan seçmeye çalışıyorlar. Bu da küçümsenecek bir kayıp değil herhalde...

Birileri kaybediyor, birileri kazanıyor. Sosyolojik anlama yüklenirken hem merkezin dışında hem merkezdeymiş gibi görünerek güçlenen RP ile MHP'nin, liderine özgü bir parti olarak yerini sağlamlaştıran DSP'nin ve kısmen Özal'dan miras bir "yeni merkez" projesiyle ortaya çıkan YDH'nin teşekkür borçları var: Birer kurum olarak ANAP'a, DYP'ye ve SHP'ye... Ama en başta, "genç liderler kuşağı"nın birbirinden derinlikli üç üyesine...

YDH, YENİ DÜNYA DÜZENİ VE BİR NEV'İ "KADRO HAREKETİ"

"1. Lig"in yeni örgütü

"Cenubi Amerika'da yirmi kadar memleket vardır ki, hepsinin ismi de cumhuriyettir. Hatta, hep zencilerden terekküp eden Haiti bile bu ismi taşır."

Hüseyin Cahit Yalçın*

Sağlam bir liberal-demokrat merkez oluşturma iddiasıyla ortaya çıkan ve genel seçimlerin ardından "İkinci Cumhuriyet"ın ilk hükümetini kuran İtalya Başbakanı, "mega" işadamı Silvio Berlusconi 22 Aralık 1994 tarihinde görevinden istifa etti. Temiz eller döneminde sofraya elini yıkamadan oturan ya da ne kadar yıkasa elleri temizlenmeyen Berlusconi için başka yol kalmamıştı zaten. Pes etmemişti, etmeyecekti ama İtalyan toplumu, en azından toplumun bir bölümü, eldiven çıkarttırmadan yaptıkları tercihten dolayı pişmanlık duyuyordu.

Aynı gün, ilginç hatta talihsiz tesadüf, Yeni Demokrasi Hareketi "resmen" parti oldu; kurucular Anıtkabir ziyaretinde bulundular, Başkan Boyner Anıtkabir'deki özel deftere "Seni hiç anlamadılar" yazdı... İtalya ve Berlusconi örnekleriyle kurulan paralellikler YDH daha "söylenti" aşamasındayken gündeme gelmişti. Türkiye'deki başlangıçla

(*) Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Politikada 45 Yıl", İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s:59

İtalya'daki "ara son"un aynı güne denk düşmesi ilginçti, YDH açısından talihsiz bir tesadüftü. Ama asıl önemli olan, bu tesadüfün Türkiye açısından anlamlı bir uyarı niteliği taşıyıp taşımadığı sorusuydu.

Yeni Dünya Düzeni'ni "serbest piyasa-insan hakları-demokrasi" üçgeniyle özetleyen yaklaşım, malûmumuz. Bu yaklaşımının "rasyonel" açıklaması da öyle: Ülkeler üçgenin üç köşesi sayesinde gelişecek ki, rahatlayan toplumlar piyasadaki malları bolca alabilsinler, yeni düzenin sahipleri sürümden kazanabilsinler...

Her şeyi ekonomik aklın gerekleri üzerinden açıklamaya ve değerlendirmeye dayanan bu yaklaşımın "dünya piyasası"ndaki değeri, birkaç yıl öncesine göre düşük olmakla beraber, hâlâ yüksek. Yine bu yaklaşımın sahipleri 1. lig ülkelerinden, 2. lig ülkelerinden ve 3. lig ülkelerinden sık sık söz ediyorlar. 1. ligde zaten yırtmış durumdaki ülkeler oynuyor, 2. ligde yırtma umudu bulunan ülkeler, 3. ligde ise umutsuz ülkeler yani iyi tüketici konumuna gelmeleri zor görüldüğü için, ekonomik akıl teorisiyle yeni dünya düzeninin birleştiği noktada gözden çıkarılan ülkeler... Bu modelin minyatürleri birçok ülkenin içinde de görülüyor. Berlusconi'nin eski koalisyon ortağı, İtalya'daki Kuzey Ligi ya da Kuzey Birliği, güneydeki yoksullarla aynı sistemi paylaşmak, onların yüzünden refah kaybına uğramak istemiyor mesela. Bir mesela da bizden: Egeli işadamları da aynı rahatsızlığı duyduklarını söyleyerek "mali federalizm" talep ediyorlar.¹ Bugün dünyadaki birçok savaşın nedeni de, bu.

Diğer yandan, Yeni Dünya Düzeni minyatür modellere üçgen arayışıyla da yansıyor. Yani genel olarak "yeni sağ" çizgide yoğunlaşan siyasi hareketler, yine ekonomik aklın

1 Aktüel, 28 Temmuz-3 Ağustos 1994.

gereği olarak, ülkelerine bu üçgeni yerleştirip “sürümden kazanacaklar” için kârlı alanlar açmaya çalışıyorlar. Ve böyle bir “öz”, kaçınılmaz olarak, işadamlarıyla neo-liberal aydınların buluştuğu “elit” kadroları harekete geçirip, onları dolaylı-aktif siyasetin ötesinde doğrudan-aktif siyasete taşıyor; her zaman bire bir aynı söylemi kullanmamakla beraber, “serbest piyasa-demokrasi-insan hakları” diyen yeni partiler vücut buluyor. Demokrasiyi ve insan haklarını da içeren bir perspektifle ortaya çıkmış siyasî oluşumları peşinen reddetmek fazla katı bir tavır olarak görünebilir. Belki öyledir de. Ancak, öncelikle buradaki “elit” sözcüğünün üzerinde biraz durmak gerekiyor:

“... örneğin İtalya’daki temiz eller operasyonu özünde iyi bir operasyon gibi ama onun dinamliğini ellerinde tutanların getirmek istedikleri yer başka. Türkiye’de mesela bunun eşiti Cem Boyner’in yapmak istediği hareket. Şiddetli otoriter olabilecek, yönetici konumunda olmanın kendilerinin tekelinde olacağı, avamın çıkarlarının da elitler tarafından tespit edilip onlara da yaşayacakları kadar bir hakkın sağlanacağı ama avamın kendisinin haklarına sahip çıkması konusunda oldukça mesafeli kalacak bir hareket. Avam çıkarlarına sahip çıkacağı zaman neye sahip çıkacağını bilmedi gibi klasik nedenlerle, oldukça elit totaliterizme, otoriterizme yönelme ihtimali de yüksek bir hareket.”²

Böyle bir ihtimali görmezden gelemeyiz herhalde, değil mi? Hele YDH’yi destekleyen yazılarda “Seçkinler artık seçkinli olmayan politikaların teorisini üretiyorlar”³ deniyorsa. Bizzat hareketin lideri, “sözcü” olarak adlandırıldığı dönemde “YDH seçkinlerle başlamış bir hareket elbette, bunu

2 · Ahmet Insel’le söyleşi, *İktisat Dergisi*, Eylül 1993.

3 · Hadi Uluengin, *Hürriyet*, 7 Temmuz 1994.

da çok doğal karşılıyorruz... (Bu düzenin kazananları) bu düzenin böyle gitmeyeceğini kabul ettikten sonra, zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi olmayanları ikna etmek daha kolay” diyorsa...⁴ Ve daha hareketin kamuoyuna ilk selamı niteliğindeki broşürde “YDH her yurttaşın, topluma ve siyasete fark getirebileceği inancından yola çıkarak, yurttaşlarımızın kendi meselelerine, yurt ve dünya sorunlarına sahip çıkmaları, haklarını aramaları, kendi kaderlerini ve ülkenin kaderlerini belirlemeleri için bu FIRSAT ve ORTAMI sağlayacaktır” ifadesi kullanılıyorsa...

YDH’nın, çelişkisini demeyelim de, çözümlenmesi güç yönünü bu alıntılardan yakalayabiliriz belki. “Şizofrenik bir durum” mu? Mümkün... Seçkinlerin seçkinci olmama iddiasındaki projelerinin ürünü YDH. Hareket içindeki bazı aydınların çok eleştirdikleri, kuşkusuz tartışılması da gereken, Cumhuriyet’in kuruluş süreci gibi. Seçkinlerin, seçkin olmayanları ikna esası üzerine oturtmak istedikleri birer arayış ikisi de. Cumhuriyetin kuruluş düzeni, sivil-asker bürokrasinin, bir grup aydının, büyük tüccar-müstakbel sanayicilerin ve toprak ağalarının ittifakıyla ivme kazanmıştı ve seçkinci olmama vurgusu halkçılık şiarına yüklenmişti. Çekirdeğinde büyük işadamlarının ve neo-liberal aydınların bulunduğu YDH da, Cem Boyner’in ifadesine göre, örgütlenme çalışmalarında öncelikli olarak “işadamı, küçük esnaf, büyük esnaf, bürokrat ve benzerlerine” ulaşmaya çalıştı.⁵ Doğrudan devlet yönetiminde olmamanın ve aradan geçen 70 küsur yılın getirdiği farkla, YDH’nın seçkinci olmama vurgusu ise sivil toplum söyleminde yoğunlaştırıldı. Ancak YDH’nın, öyle ifade edilmese de, sivil toplumun gücünü gerektiği düzeye “bizzat”, yani kendi elit

4 Cem Boyner’le söyleşi, *Aktüel*, 23-29 Haziran 1994.

5 a.g.y.

gücüyle getirme iddiası var. “YDH her yurttaş... için bu FIRSAT ve ORTAMI sağlayacaktır” sözünü başka türlü yorumlamak zor ve bu olguyu içten bir sivil toplumculuk anlayışıyla bağdaştırmak da zor. Hele seçkinlerin seçkinci olmayan hareketi gibi bir tanımlama söz konusuysa...

Mehmet Altan'ın ayrılmasıyla, YDH bünyesinde açıkça “Ben ikinci cumhuriyetçiyim” diyen kalmadı. Ancak YDH kadrolarının savundukları tezler, ikinci cumhuriyet tartışmalarındaki tezlerle büyük ölçüde örtüşüyor. Kimseye zorla “Ben ikinci cumhuriyetçiyim” dedirtme hakkımız olmadığına göre YDH'nın projesine “yeni proje” diyelim... Yeni projenin, en azından ilk örgütlenme aşamasındaki havası, Ahmet İnsel'in “elit otoriterizmi” olarak tanınladığı olgunun içini doldurabilecek bir “tepeden inmecilik” yorumuna açık. Yine Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında yaşandığı gibi... Ancak tepeden dağıtılacak şeyler arasında yurttaşların kendi kaderlerini ve ülkenin kaderini belirleme haklarının bulunması da cazibesi inkar edilemeyecek bir vaad. Şizofrenik durum bu işte. Belki şizofrenik bir durum değil de, iyi tanıdığımız “Önce biz bir belirleyelim, sonra siz kendi kendinize belirlersiniz” yaklaşımının bir tezahürü. Şimdilik, hiç değilse şunu hatırlamak gerekiyor: Tarih, “temiz eller”le ve hatta temiz hislerle de olsa, seçkinlerin tepeden dağıttıkları armağanlardan pek hayır gelmediğini söylüyor.

YDH'nın seçkin kadroları, zaten başka kimliklerle işgal ettikleri tepeye açık siyasî kimliklerini de taşımak için tekme-tokat yöntemini kullanacak değiller. Gelebilirlerse seçimle yani yüksek bir oy oranıyla gelecekler. Ancak bu olasılığın gerçekleşmesi bile seçkinlik-seçkincilik olgusunun ve tepedencilik niteliğinin silinmesi anlamına gelmeyecek. “Avam” seçkinleri desteklemez diye bir kural yok. Üstelik YDH'nın elinde, mevcut siyasî sistemin bazı handikaplarını

çift bıçaklı-döner başlıklı sistemle kullanabilme şansı var, kullanabilirlerse...

Seçkinciliğin ya da şimdi kurcalamaya çalışacağımız çerçevede daha çok kullanılan karşılığıyla elitizmin zıddı popülizm gibi görünür. Ancak, hayatın “pratik” sayfaları, elitizmle popülizmin ayrılmaz bir bütün oluşturduklarını anlatır. Mesela Cem Boyner “YDH’nın en kararlı olduğu noktada popülizm yapmamak, ne pahasına olursa olsun” diyebilir.⁶ Ama aynı Boyner, hemen her konuşmasında “Halk bu Meclis’in yirmi yıl ilerisinde” mesajına da sarılır. Kelimesi kelimesine, Ecevit’in 70’lerde eskittiği bir cümledir bu. Bildiğimiz “Meclis’teki üç-beş sahtekar olmasa benim güzel halkımın sorunu kalmaz” popülizminin sembolüdür. Hemen her *Siyaset Meydanı* programında, Ali Kırca’nın, milletvekillerini “vatandaş” kimliğiyle çağırılmış konuklara karşı korumak zorunda kaldığı; her lafı alanın “Buradaki sayın milletvekillerini tenzih ederim ama bu Meclis’le...” türünden bir girizgah yapıp parlamentoya bindirdikçe bindirdiği bir ortamda bundan daha basit bir av silahı olabilir mi? Meclis’in saygı duyulacak hali yoktur, doğrudur. Ama o anda yakınında bulunan üç-beş kişiyi tenzih edip geride kalan dört yüz küsur kişiye yüklenenler, Meclis’i yirmi yıl geride bırakmış bir anlayışın temsilcileri midir? Madımak Otel’inin önünde sevinçli bir telaş ortamı yaratan kalabalıklar, yargısız infazları alkışlayanlar... Onlar halkın parçası değil mi? “Halk dalkavukluğu yapmayacağız” diyen Cem Boyner, halkın iyi ya da kötü olamayacağını, “halk” kelimesi üzerinden böyle bir genellemeye gidilemeyeceğini, yalnızca “toplum”un belli eğilimleri belli davranış kalıplarıyla açığa vurduğunu herhalde bilir.

Bilir ama mevcut siyasi sistemin toplum nezdinde yaşa-

6 Cem Boyner’in 17 Eylül 1994 günü, Ankara Otel’inde yaptığı konuşmadan.

dığı yaygın meşruiyet kaybını oya dönüştürmenin en kolay yolu dururken... Bu, YDH'nın elindeki çift bıçaklı sistemin bir yüzü... Parti-içi demokrasi sorunundan delege sistemi-ne, milletvekillerinin düzeysizliğinden Meclis'teki egemen üsluba, tepki uyandıran ne varsa eleştiriyor YDH üyeleri, haklılar. Ama diğer yüzde, yeni olmanın ve sistem dışıymış gibi görünmenin sağladığı avantajla, en çok eleştirdikleri yöntemlere kendileri de başvurabiliyorlar. Halk dalkavukluğu örneğinde olduğu gibi, medya bağlantılarının rüzgarıyla yelken doldurmaya çalışmak gibi, siyaset denizini tehlikeli atıklara boğan “çağdaş siyaset pazarlamacılığı” tekniklerine başvurmak gibi...

Ancak YDH'nın söylem düzeyinde de pek popülist olmadığı ve galiba olmayacağı bir alan var, o da “yeni proje”nin kutsal değeri, ekonomi. Bir lisana göre “serbest piyasa ilkeleri”, bir başka lisana göre “vahşi kapitalizm ruhu”, tavizsiz korunacak bölge niteliğinde. Her YDH üyesinin imzalamak zorunda olduğu Ahlak Sözleşmesi'nin ilk maddesi “... piyasa ekonomisini savunacağım” diye bitiyor zaten.

Dünyadaki her piyasa ekonomisi, her serbest piyasa denemesi Türkiye'deki kadar yozlaşmış ve daha da yozlaşmaya açık bir sistemle yürümüyor elbette. Ancak piyasa mantığıyla üçgenin diğer bir köşesinin, demokrasinin kolayca uyum sağlayabildiklerini söylemek de zor. Piyasa mantığı, paralı eğitimi savunur örneğin. En azından, YDH piyasacıların bu kanadından. Yüksek öğretimin bütünüyle paralı hale getirilmesini savunuyor. Belki bazılarına “popülist” bir söylem gibi gelebilir ama bunun sonucu, parası olanın eğitim imkanlarına kolayca kavuşması, “bilgi ve formasyon”un üst sınıfların rezervi olarak kalmaya devam etmesidir. Kuşkusuz parası olmayanlara, diğer sınıfların üyelerine de bazı şanslar, burs imkanları vs. tanınacaktır. Gelgelelim “piyasa”, paralı okulların ancak sınırlı burs kontenjanlarıyla ayakta

durabileceklerini söyler. O burslara aday olacaklar, üst sınıftan yaşlılarına göre, hayat koşullarıyla çok daha çetin bir mücadeleye girmek zorundadırlar ve o mücadelenin sonunda “elenme” ihtimalleri çok daha yüksektir. Bunun adı da eşitsizliktir. Türkiye’deki mevcut sistemin, parasız değilse de ucuz eğitim sisteminin iyi işlememesi bir gerçeği değiştirmiyor: Bilginin ve formasyonun eşitsiz koşullarda dağıldığı sistemlere demokrasi denemeyeceği gerçeğini.

Yine 90’ların ilgi toplayan bir tartışmasını temel alarak devam edelim: Devlet sanata destek verir mi vermez mi? Piyasa tarafından elenmiş sanat yapıtları ve sanatçılar için yakınma hakkı, destek talep etme hakkı doğar mı, doğmaz mı? (*) Eğer demokrasinin tanımlarından biri azınlık haklarının en sağlam güvence altında olduğu rejim ise ve azınlık sözcüğü etnik, dinî azınlıkların ötesinde, azınlık tanımına giren her kesimi kapsıyorsa, sözgelimi “estetik değerler” açısından azınlıkta kalanlar varsa... O zaman ne olacak? Yalnızca on bin kişinin zevkine hitap edilen filmler, beş bin kişinin zevkine hitap eden oyunlar “piyasa koşulları maliyetleri kurtarmıyor” diye hep hayallerdeki projeler olarak mı kalacak? O “kültürel” azınlıkların hakları çiğnenecek mi? Örneğin, televizyonda hep en popüler olanları değil de, rating ve reklam toplayamayacak klasik müzik konserlerini de izlemek isteyenlerin hayattan zevk alma hakları piyasa tarafından elenecek ve buna göz mü yumulacak? Ya da iş “sponsor”ların keyfine mi bırakılacak? Yoksa...

Yoksa “kamusal alan”da onların da bir yeri mi olacak? En baştaki sorunun öznesi devletten kamuya çevrildiği za-

(*) Artık YDH yönetiminde olmanla birlikte, Mehmet Altan’ın, Sinan Çetin’in sözleriyle başlayan sinema tartışmalarına ilişkin bir yazısını okumak (*Sabah*, 3 Kasım 1994), bazı açılardan fikir verici olabilir. “Sinan Çetin’le konuştum. Dertliydi... Ben, Sinan Çetin’e katılıyorum...” Haksızlık olmasın, bu alıntı, Altan’ın yazısı hakkında “tam” fikir verici değil.

man cevap zaten kendiliğinden ortaya çıkıyor. Ve piyasa mantığı, kamuya alan bırakmıyor. Oysa, Türkiye'nin bir dönem yaşadığı gibi elitlerin popüler olanı ezmesine karşı da “şimdiki zaman”da piyasanın küçük renk alanlarını silmesine karşı da güçlü bir kamusal alan belirlemek gerekiyor. Piyasa denemelerinin dar da olsa bu alanı yaratmaya çalışan versiyonları var ama YDH onlardan biri gibi görünmüyor. Sendikalarla aralarına koydukları mesafe, YDH'nın “beyin takımı”ndan isimlerin sendikalarla yakın ilişkiyi şimdilik öncelikli görmediklerini söylemeleri ve Hareket'in içinden piyasa-kamusal alan dengesine ilişkin ses çıkmaması, bu konuda endişe yaratan göstergeler. Her renge açık bir kamusal alan, ancak bütünüyle örgütlü bir toplumun tabanına yayılır. Sendikalara mesafeli duran bir proje, sendikal örgütlenmeyi kısıtlamayacağını söylese de, böyle bir kamusal alan yaratma iddiasını taşıyamaz. Bu, sınıfsal ve siyasi bir tercihtir; solla sağın arasındaki “demokratlık” farkı da buradadır zaten.

YDH, kadrolarına bakıldığında, ağırlıklı olarak “sağ ve sol kavramları anlamını yitirdi” ya da “sağ ve sol artık eski anlamlarını ifade etmiyor” tezlerini savunanların partisi. Zaten Boyner de “YDH ne sağda ne solda, farklı bir şey” diyor. Ancak partileşme aşamasından önce, bu konuda aynı netliği gösteremiyordu. *Sabah*'tan Nuriye Akman'ın “Sizin için bir ihtimal daha var galiba” sorusuna “sağ” yanından cevap vermişti örneğin: “Evet, çok ciddi bir alternatif de Demokrat Parti'ye katılıp, partiyi yeniden yapılandırıp, onu siyaset sahnesinde çok etkin, sağın birleşebileceği bir konuma getirmek.”⁷ Boyner başka bir demecinde de Mesut Yılmaz'ın ANAP İstanbul İl Örgütü'nü birlikte oluşturmak için teklif getirdiğini ancak bazı noktalarda uzlaşma sağla-

7 Cem Boyner'le söyleşi (Nuriye Akman'ın Pazar Sohbeti), *Sabah*, 8 Kasım 1993.

namaması üzerine yolların ayrıldığını anlatmıştı.⁸ Bu verilerden yola çıkarak Boyner'in, kişisel olarak, sağdan gitme düşüncesiyle siyasete atıldığı ancak parti içindeki tartışmalar sonucunda farklı bir noktaya gelebilecek kadar "esnek" bir lider olduğu gibi görece iyimser yorumlara varılabilir. Gelgelelim, Demokrat Parti'yle birleşip sağ merkez oluşturma seçeneği tartışılırken ya da ANAP'ın teklifi değerlendirilirken de Boyner'in çevresindeki, YDH'nın çekirdeğindeki insanlar, üç kişi eksik beş kişi fazla, bugünkü insanlardı. Yani, belki de, ne sağ-ne sol "söylemi" ön fizibilite çalışmalarının sonucuydu, böylesi daha rasyonel bulunduğu, daha "verimli" görüldüğü için dümen kırılmıştı. Kimbilir...

YDH'nın yelpazedeki yerini çekirdek kadrolarının sınıfsal yapısından yola çıkarak bulmaya çalışırsak, varacağımız yer bellidir. "İş dünyası"nın ağırlığı ve "piyasacı" aydınların ilavesi bizi nereye götürecekse oraya varırız. Ama YDH'nın yerini emek-sermaye ilişkilerine bakışından yola çıkarak bulmaya çalışırsak... Hiçbir yere varamayız. Çünkü bu konuda "muğlak" denebilecek bir tavır bile gösterilmiyor. Ve sınıf sözcüğünden özellikle kaçılıyor. Sınıf olgusu üzerinden siyaset yapmak-yapmamak başka şey, bu olgunun varlığını görmezden gelmek başka şey. YDH ikincisini tercih ediyor.

Partinin GYK üyelerinden Zülfü Dicleli *Milliyet*'ten Nazım Alpman'ın "Çok farklı sınıfların ortak çıkarları aynı potada nasıl eriyebilir ki?" sorusuna, kendi kendini tashih ederek cevap vermişti: "Türkiye'de tıkanmayı aşmanın yolu farklı sınıfların... Sınıfların demeyelim de farklı sosyal grupların ortak paydalarını meydana çıkarmaktan geçiyor."⁹ Partinin genel perspektifine ilişkin önemli ipuçları var Dicleli'nin sözlerinde. YDH, yapısındaki sınıfsal öze

⁸ *Sabah*, 29 Ağustos 1994.

⁹ Zülfü Dicleli'yle söyleşi (Nazım Alpman'ın Pazar Sohbeti), *Milliyet*, 19 Eylül 1993.

rağmen, toplumsal hareketlilik (mobilité), sınıfsal farklılık gibi kavramlardan kaçınıyor. Siyasetini kalıcı farklılıklar üzerinde yoğunlaştırıyor. Bu kimliğiyle gergin bir dönemin yumuşatıcılığına oynayacak ama başka gerilimleri en fazla erteleyebilecek bir “ara oluşum”, tüm iddialarının aksine siyaset alanını dar tutan bir geçiş partisi olabilir mi? Belki...

Evet, YDH'nın söyleminde kalıcı farklılıkların çatışmaya dönüşmemesi dileğine ağırlık veriliyor. Türk-Kürt, Alevi-Sünni, laik(çi?)-İslamcı, birarada, barış içinde yaşanması gerektiği söyleniyor. Buna kim itiraz edebilir ki; iyi yapılıyor. Hele sözkonusu kesimlerin çatışmasından medet umacak kadar ürkütücü ve bu hesaplarını açıkça ifade edemeyecek kadar korkak karakterler ortalıkta cirit atarken... Ancak özellikle İslamî boyutta, iyiniyetin ötesinde hatta üzerinde, pek de yadırganmaması gereken birtakım hesaplar var galiba.

Aslında YDH'nın din konusundaki yaklaşımı ve çıkışları, daha partinin kurulmasından çok önce, İslamî kesimden bazı grupları hem öfkelendirmiş hem de müstakbel bir rakibin ortaya çıkabileceği endişesine düşürmüştü. “Ölçülü radikal” *Cuma* dergisi, YDH'ya ilk cephe alanlardan oldu, “Siyasetin düşük çocuğu Boyner” başlıklı bir kapak yaptı, örneğin. Ama din tartışmaları üzerinden değil, başka noktadan bindirmeyi tercih etmişlerdi: “Sonuç olarak, Türkiye’de Özal sonrasında bir kısım sermaye grubu aşırı bir sıkıntıya girdi. Tabii olarak kendi âli menfaatlerini korumak zorunda. Ancak, koruma tedbiri bu sefer hem çok acemice hem de çok acil oldu. Sonuçta, sermaye sınıfı siyaset sahnesinde düşük yaptı.”¹⁰ YDH'ya yüklenen İslamî grupların endişeleri, müstakbel rakip noktasından bakıldığında, hem yerli hem yersiz galiba.

10 *Cuma*, 5-11 Ağustos 1994.

YDH'nın "manifesto"sunda, dinin mevcut sistem içindeki konumuna ilişkin saptamalar ve çok genel bir çerçeveye sığdırılmak istenen öneriler de vardı: "Din ile bilim birbirinin rakibi değildir. Bilimin alanı olgular, doğal ve sosyal gerçeklikler, dinin alanı ise inanç ile anlam dünyasıdır.... Resmî hayatta dindarlar dışlanmışlık duygusu içindedirler." Din ile bilim arasına böylesine net bir çizgi çekmek ve olguları, sosyal gerçeklikleri dinin tamamen dışında kalan bir alanda tanımlamak, YDH'nın mesafeli davranarak "laikçiler" olarak adlandırdığı kesimin pespektifini "andırıyor". Dahası, İslam'ı, ritüelleri olan bir kültürün üzerinde Kur'an'ın çizdiği yol olarak yaşayan tüm kesimlerin görüşleriyle çelişiyor; yalnızca marjinal-radikal İslamî grupların değil. Ama "resmî hayattan dışlanmışlık" meselesine gelince, iş değişiyor.

Resmî hayat ne demek? Çok anlamlı, içi dolu ve meramı anlatmak açısından işlevsel bir tanımlama değil galiba. Kastedilen, devlet işleyişi ve devlet-toplum ilişkisinde devletin belirleyici olduğu alan ise, ki galiba öyle, bu kez "din ayrı bilim ayrı" tezinde çelişilen kesimlerle yakınlaşılmış oluyor. Devletin dine karşı kışlayı ya da kemalizmi temsil ettiği, devlet mekanizmasının iç işleyişinde de topluma yansıyan uygulamalarında da dindarları dışladığı yorumuna meylediliyor. Evet, bu bir yorum, olgu değil. Olguların bu yorumu besleyip beslemediği tartışmasına bir daha girmeyelim; YDH'dan devam edelim. Din-bilim bağlamındaki tavrıyla "resmî hayat" bağlamındaki tavır, mesajların muhatapları açısından pek uyumlu görünmüyor. Ancak bu, YDH'nın "açığı" değil, din-devlet ilişkisine, laiklik tanımına açılacak çok yeni ve bağımsız bir ufku müjdecisi de değil. Ama önemli: Partinin temel stratejisinin, liberal-muhafazakar düsturun bir parçası.

Uyumsuzluğun bir yüzü, YDH'nın ekonomik liberaliz-

mini benimseyen, Boyner'in klâsından etkilenen, parti kadrolarının elit yapısını kendilerine ya da özlemlerine yakın bulan ama "biz de müslümanız" deseler bile sonuçta İslam'dan azçok ürken "iyice kentli" orta, orta-üst sınıf insanların cezbedebilir. Uyumsuzluğun diğer yüzü, İslamî hareketin en radikal uçlarında yer almamakla birlikte, hiç değilse düşünce düzeyinde "aktif" olan; YDH'nın örtülü kemalizm eleştirilerini anlamlı bulan, her an "rencide" olmaya açık ama birarada yaşama söylemine de itiraz etmeyen dindar elitleri cezbedebilir. Her iki yüzdeki gruplar da zaten YDH'nın hedef kitlesi içinde. Ama iktidar istikametine sefer yapacak aracın asıl motoru, arada kalan bir kesim olacak; daha doğrusu öyle olacağı hesaplanıyor.

İşte sık sık sözünü ettiğimiz "merkezi yeniden doldurma" projesinin, Özal'dan devralınan misyonun çıkış noktası, o arada kalan kesimin arayışı. Özal, daha önce alıntıldığımız gibi "Benim arkamda yüzde 20 kilit oy var. Hep bana gelir bunlar, milliyetçi muhafazakar oylar. Ayrıca iş çevreleri, yaratacağım ekonomik ortamı tutulacak dal gibi arıyorlar, yoksa iş yapamıyorlar. Bunlar yüzde 15-20'lik yüzer gezer oylar. Bunların da yüzde 10-12'sini alırım" diyordu. Yüzde 30-35'lik bir hedef... Boyner ise, malum, kapıyı yüzde 45'ten açıyor ama tanımladığı hedef kitle Özal'inkine çok yakın:

"Ortada yüzde 80'lik ılımlı ama tabiri caizse kıblesini kaybetmiş, elinde oyu olan, partisi olmayan bir grup var. Bu yüzde 80'lik grup, yenilikçiler ve tutucular diye ayrılacak. Bir tarafta muhafazakârları da içine koyduğumuz yenilikçiler grubu. Bir de tutucular. Bugünkü muhafazakârların da dahil olduğu yenilikçi reformcu grubu bu yüzde 80'in içinden çekip çıkarmak gerekiyor."¹¹

11 Cem Boyner ile söyleşi, *Hürriyet*, 25 Temmuz 1994.

Kiblesini kaybetmiş değil de dinî kiblesi hâlâ Mekke’de, ekonomik kiblesi Uzakdoğu’dan Brüksel’e, Tahtakale’den Washington’a kâr vaadeden her yerde, sosyal kiblesi iki arada bir derede insanlar. Yeni Sağ’ın liberal muhafazakarlaları... Birkaç çizgi daha atmak gerekirse: Bir şeylerin değişmesi gerektiğini düşünüp çok şeyin değişmesinden korkanlar, liberal ekonominin nimetlerini hedefleyip İslam ekonomisini reddedenler, İslam’ı benimseyip İslamî düzen önerilerini “aşırı” bulanlar, zaman zaman yerleşik toplumsal ilişkilere sığınırken bir yandan da tüketim marjlarını genişleterek hayatlarını değiştirenler... Geleneksel tipin çağdaş versiyonuyla hem cuma namazı kılıp hem içki içenler ya da diskoya gidip içki içmeyenler, belki iyice “kapalı” yaşayıp bilgisayar ve oto kataloglarına abone olanlar... Mevcut ekonomik sistemin bugününde ve daha da “serbest”leştirileceği tasarlanan yarınında doğrudan “kazananlar” arasında yer bulmaları şart değil bu insanların. Bir gün kazanabilme umudu yeterli.

YDH, ilk bakışta çelişkili gibi görünen çıkışlarının da yardımıyla bu kesimleri merkeze yerleştirebilirse, ki avantajları da handkipları da var, gerçekten iktidara yürüyebilir. Odalar Birliği’ni aşıp TÜSIAD’a ulaşamamış Anadolu sermayesiyle TÜSIAD’ı, muhafazakar yaşamayıp biraz muhafazakar biraz “liberal” düşünenlerle muhafazakar yaşayıp aynı biçimde düşünenleri, yerleşik kentlilerin merkez sağıyla kente yeni yeni ısınanların merkez sağını birleştirebilirse... Bu gövdeye, hangi sınıftan olurlarsa olsunlar, Cumhuriyet’in yetmiş küsur yıllık işleyişinden rahatsızlık duyup gerçek bir değişim değil revizyona yönelik törpülemeler talep edenleri de ekleyebilirse... DYP, ANAP ve hatta SHP’nin boşluk üretip güven yaratamayan politikalarına alternatif oluşturur “gibi yapabilirse”, YDH’nın niye şansı olmasın. Tesadüfen ortaya çıkmış bir hareket değil ki YDH.

İki konvoyun zaman kavşagında buluşmalarının ürünü...

Birinci konvoy, sermayenin, daha doğrusu sermayenin bir kesiminin konvoyu: 24 Ocak'la başlayıp 12 Eylül'le zemin bulup ANAP iktidarıyla ivme kazanan yeni ekonomik düzen, zaman içinde sermayenin geleneksel mantığını da değiştirdi. Artık darbelere gerek kalmadan, iktidarı askerlerle filan paylaşmadan, kendi güvencesini kendi içinde yaratabilecek bir sistem arayışı çıktı ortaya. O arayışın kazasız belasız yürüyebileceği kadar güçlenmiş; işkenceden, idamlardan, fizikî zulümden medet ummak yerine tehlikeleri marjinalize etmeyi düşünebilecek kadar akıllanmıştı sermayenin bir kesimi. Üstelik, güçlenme süreci, ülkenin tamamını değilse de büyük sermaye gruplarını "1. lig"e çıkabilecek, "globalleşme"nin kârını yudumlayabilecek noktaya taşımıştı ama 1. ligte oynayabilmenin bazı koşulları vardı. O koşulları yerine getirebilmek için yeni bir siyasî proje hazırlamak, şirketleşirken hücrelere bölünmüş devlet örgütününün rantabl olmayan, ihtiyaç fazlası hücrelerini tasfiyeye yönelmek ve tasfiye hesaplarını projenin liberal söylemine yedirmek gerekiyordu. Türkiye'nin 80'lerden 90'lara uzanan süreçteki macerasını büyük ölçüde etkileyen Batı kökenli Yeni Sağ dalga da o dalganın her kılıkta karşımıza çıkabilen versiyonları da bunu gerektiriyordu. Ama Türkiye'deki uygulamada, gerekmeyen şeyler de yapılmış, ANAP ve DYP sahip çıkılması gereken kesimlere sahip çıkarken, "popülist" politikalar ve oy hesaplarıyla "feda edilecekler" listesindeki kesimlere de tavizler vermişler, üstelik İsa'ya da Musa'ya da anlam ifade edemeyerek varlık nedenlerini tartışmalı hale getirmişlerdi. Bunun yerine, ekonomik aklın "gözden çıkarın" dediklerini gözden çıkaracak ama doğabilecek tepkisel tehditleri de muhafazakar değerlerin yardımıyla bastırmaya çalışacak politikalar çok daha geçerli olacaktı...

Sermaye kesiminin tamamı benimsemedi bu projeyi. Benimseyenler, yani özellikle büyük sermayenin genç kuşak temsilcileriyle Anadolu sermayesinin yine genç ve ufku eski kuşaklardan geniş temsilcileri ise “misyon” a sımsıkı sarıldılar. Elbette ki DYP’ye ANAP’la ipler tam olarak koparılmayacaktı ama arayış sürecekti. Üstelik bu kez iş başa düşmüştü. İhale açmayacaklardı, işi kendileri yapacaklardı. Yalnız, projenin teknik desteğe ihtiyacı vardı. İdeolojik çerçeveyi çizecek, bu çerçeveden bir söylem çıkaracak, mesela kendilerine destek verenleri “yenilikçi”, destek vermeyenleri “tutucu” olarak gösterebilecek kadrolar gerekiyordu. Aranamı bulmak zor değildi, zaten tanıştıkları insanlar vardı. Müteahhit-mühendis Özal, yalnızca projenin ilk tasarımlarını değil, o kadroları da miras bırakmıştı.

Kadro lafı boşuna değil... Çok bilinen bir hikayeyi yeniden anlatmayalım. Devrimcilik, 12 Eylül, nostalji edebiyatı, elitist-jakoben bir tavırla popüler olan her şeyi aşağılama... Kendi geçmişleriyle ve Cumhuriyet tarihiyle hesaplaşmaya niyet, kendi geçmişlerinin ve Cumhuriyet tarihinin çağdaş resmî tarihine kısmet... Neo liberal-yeni sağ çizgiye meylediş, Özal tarafından keşfediliş, “popüler” i keşfediş, elitizmle popülizmi bir güzel harmanlama, medyanın önemli köşelerinde mevzilenme, “yeni değerler” in savunuculuğunu ve 2000’li yıllar misyonunu üstlenme... Dedik ya, bildiğimiz bir hikaye, kavşaktaki ikinci konvoyun hikayesi...

Hadi yine “ikinci cumhuriyet” demeyelim, “yeni dönem” in Kadro Hareketi çıktı bu hikayeden. Bu ne bir övgü ne bir yergi... Elbette ki 1932’nin Kadro Hareketi’yle 90’ların Kadro Hareketi arasında önemli farklar var. Üçüncü bir yol aramakla birlikte ağırlıkla Sovyetler’deki sistemden feyz almanın yerine Batı’dan feyz almak, iktisadî devletçilik yerine iktisadî liberalizm-serbest piyasacılık; tek partiyi beslemek için dergi etrafında örgütlenmenin yerine çok

partili sistemde iktidar kapısı açabilmek için önce yine medyada ama zamanla bir partinin içinde örgütlenmek; toprak reformu yoluyla köylülüğün aşama kaydetmesini önermek yerine köylülüğün tarihe gömülmesini önermek... Kolay değil, aradan altmış yılı aşkın bir süre geçmiş, Türkiye ve dünya çok değişmiş. İkinci cumhuriyet demiyoruz ya, yeni dönemin Kadro Hareketi ancak böyle bir şey olabilirdi zaten. İki dönemdeki iki hareketin projelerini karşılaştırmak çok anlamlı değil, önemli olan hareketlerin kendilerine biçtikleri misyon, onlara biçilen misyon. Sonuçta, bir grup aydınının yeni dönem, yeni düzen, yeni Cumhuriyet(?) projesiyle, iktidara ya da fiili iktidarın resmi iktidar arayışına ideolojik-lojistik destek sağlamaları ihmal edilemeyecek bir benzerlik... “Biz bir kadro olarak dönemin ideolojisini, tercihlerini ve söylemini belirlemeye talibiz.” 1932’den 1994’e sıçrayan mesaj, bu.

Evet, iki konvoy buluştu, tek konvoy oldu. Konvoya katılımlar gerçekleşti. YDH artık yolda. Türkiye’nin koşulları, YDH’nın, merkezdeki boşluğu sağ koldan enjeksiyon yöntemiyle doldurmaya aday olabileceğini gösteriyor. Ama önemli handikapları da var yeni partinin. YDH için “orta büyüklük” olasılığı yok galiba. Ya büyük bir parti haline gelecek, iktidara oynayacak ya da marjinal kalacak, silinip gidecek. İkincisi olasılığın gerçekleşmesi, Türkiye için çok önemli bir kaybı ifade etmeyecek.

Ya birinci olasılık gerçekleşirse? Fiili iktidarın en büyük kanadı, resmi iktidarı da doğrudan ele geçirmenin keyfini yaşayacak. Sermayenin mevzileri rasyonelleşecek. Ama şunu da kabul etmek gerekir ki, Türk sağına biraz seviye gelmiş olacak. Çetin Altan’ın *Ben Milletvekili İken* adlı kitabında uzun uzun anlatıp uzun uzun yakındığı 1965 model AP milletvekilleri vardır. İhsan Ataöv, Zeki Efeoglu filan... Onların yeni modelleri, Meclis’i felç etme, kendilerinin de ko-

nuşamaması pahasına kimseyi konuşurmama görevini başarıyla sürdürüyorlar. Esat Kıratlıoğlu, İsmail Amasyalı, Ertekin Durutürk filan... Onlarla tartışmanın imkanı yok. Oysa YDH'lılarla tartışabilirsiniz, ki bu da bir şeydir...

REFAH'IN YÜKSELİŞİ, SİTE HAYATI
VE TOPLUMSAL DIŞLAMACILIK
"Kara kafalar"ın gazabı

*Marie Sanders, sevgilinin saçları kapkara
İyi olur gitmesen bugün
Dün gittiğin gibi ona*

*"Ten ürperiyor kenar semtlerde
Trampetler katıyor yeri göğe
Tanrım bir şey yapacaklarsa eğer
Yapacaklar bu gece"*

Bertolt Brecht*

"İstanbul Emniyet Müdürü Necdet Menzir'in 'Bütün pislikler temizlenecek. Beyoğlu kravatlı beyefendilerin gezdiği yer olacak' emriyle harekete geçen polisler, açılmayan demir kapıları balta, balyoz gibi..." Bu haberi veren gazeteler, çok kısa bir süre sonra Beyoğlu'nu Güzelleştirme ve Koruma Derneği tarafından düzenlenen Çiçek Pasajı Gece-si'nden söz ettiler. Pasaj o gece "halk"a kapatılmış, steril bir gece yaşanmıştı. Beyoğlu kurtarılıyordu. Daha sonra gelenekselleşecek, Mehmet Barlas'ın Türk Sanat Müziği yorumlarıyla şenlenecek Pasaj gecelerinin ilkinde kimler yoktu ki? Dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, İstanbul Valisi Hayri Kozakçıoğlu, Güler Sabancı, Ayşegül Nadir, Bezmen çeşitleri, Mehmet Ali Ilıcak, Feyyaz Tokar, Mustafa Denizli, Hülya Koçyiğit, Gencay Gürün...

Yaklaşık bir yıl sonra, *Okmeydanı'nın Sesi* adlı yerel gazete, ilk sayısının manşetinde Beyoğlu'nu temizleme operas-

(*) Bertolt Brecht, "Aşk Şiirleri", çev: Kerem Çalışkan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983.

yonunun yan etkilerinden yakınacak, “Beyoğlu’nun ikinci yüzü Okmeydanı’na taşındı” diyecekti.¹ Barlar, pavyonlar, randevuevleri, kumarhaneler artık Beyoğlu semtinden uzaklaşıyor ama çoğunlukla ilçe sınırları içinde kalıp, “mü-cavir alan”a dağılıyordu... Haksızlık olmasın, bu duruma karşı gerekli önlemler de alınıyordu: Dönemin Beyoğlu Belediye Başkanı, SHP’li Hüseyin Aslan, Okmeydanı Piyalepaşa mahallesinde düzenlenen bir toplantıda “Binasını pavyona veren pezevenktir” demişti...²

Hüseyin Aslan’ın görevdeki son aylarıydı. Refah Partisi, 27 Mart seçimlerinde, karşıtlarının en çok korktukları işlerden birini başaracak, RP’li Nusret Bayraktar Beyoğlu Belediye Başkanı olacaktı. Yerel seçimlerin hemen ertesinde İstanbul hatlarında yoğunlaşan anti-Refah faks trafiğinin bir eseri şöyle diyordu: “Beyoğlu’nda tiyatro-sinemalar... Jambon almasan bile Çiçek Pasajı’nda tur at ve özellikle kravat tak!”

Sonra? Beyoğlu semtinde pek fazla bir şey değişmedi, kravatsız gençlerin İstiklal Caddesi’ndeki ağırlığı pekişti, hatta küpeli erkeklerin, rahat kızların sayısı arttı, bir Pasaj Gecesi daha düzenlendi; Beyoğlu Belediye Başkanı Nusret Bayraktar, Rüstem Batum’un programında Beyoğlu’na kravatsız erkeklerin giremediği günleri hasretle andı, amaçlarının çirkinlikleri ilçe dışına sürmek olduğunu söyledi...

Beyoğlu, Refah’ın geç farkedilip yer yer panik yaratan yükselişini iyi anlatan bir model... 27 Mart’ı izleyen günlerde, Refah olgusu çok tartışıldı; partinin bu noktaya nasıl geldiği üzerine çeşitli yorumlar yapıldı.* Refah kadrolarının imanla ve büyük bir disiplinle çalıştıkları, yaygın ör-

1 *Okmeydanı’nın Sesi*, 1 Aralık 1993.

2 a.g.y.

(*) Refah Partisi hakkında “uzman” elinden çıkma bir araştırmacılık ürünü olarak Rüsen Çakır’ın “Ne Şeriat Ne Demokrasi/ Refah Partisi’ni Anlamak” adlı kitabını okumakta fayda var. Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

gütlenmeye, bire bir ilişkiye verdikleri önem sayesinde oy oranını artırdıkları da söylendi. Doğruydu. Ama Türkiye'nin hali Refah'ın önüne öyle geniş bir oy potansiyeli sunmuştu ki, varılan noktanın başarı sayılıp sayılamayacağı bile tartışmalıydı aslında.

Refah, "ayrım" diye bir şeyin hissedildiği her yerde vardı. Tek merkeze bağlı çok merkezli parti politikası, bu yapının sağladığı esneklikle, neredeyse her kilometre taşına ayrı bir ağı attı. Türklük duygusunu da okşayabildi Kürtlük duygusunu da. Sünnilere "Değişen bir şey yok" diye göz kırparken Alevilerin sırtına doğru bir sıvazlama hamlesi denedi. Anadolu sermayesine selamlar gönderirken kentli büyük sermayeye de en masum tavrıyla güven vermeye çalıştı. Bu politika büyük kentlerde ve küçük kentlerde verim sağladı, kasabalardan da oy getirdi. Kapalı hayatın sürdüğü, çeşitlilik olmadığı için herhangi bir ayrım çizgisinin herhangi bir duygu yaratmadığı köylerden ise mahsul alınamadı. Ama Refah, yükselişindeki asli gücü ya da en sansasyonel başarıları getiren büyük kentlerdeki sonucu Türk-Kürt ayrımı, Sünni-Alevi ayrımı gibi çizgilerle oynayarak değil, "toplumsal dışlama" denen olgunun yardımıyla sağladı. Türkiye'nin Refah'a sunduğu geniş oy potansiyeli de bu toplumsal dışlama tepsisinin içindeydi zaten.

Hani yoksullarla aynı kaderi ve hatta aynı ülkeyi paylaşmak istemedikleri için özerklik, federalizm ya da bağımsızlık talep eden zengin bölgelerden bahsetmiştik; "Bu, Yeni Dünya Düzeni'nin bir alt modeli" demiştik... İşte o alt modeller mahallelere kadar uzanıyor. Yalnızca Türkiye'de değil, birçok ülkede böyle. Ama Türkiye, bekleneneği gibi, oldukça vahim bir örnek oluşturuyor.

"Yeni hayat", hayatı ikiye ayırıyor. Bir yanda "asıl hayat", ki ideal olan da bu: Projeksiyonların altında yaşanıyor. Gazetelerde, televizyon programlarında büyük yer kaplıyor. Yeni

değerler orada üretiliyor. Neye özenileceği, neye ulaşılacak isteneceği oraya göre belirleniyor. İdeal insan portreleri oradan çıkıyor. Ne var ki, bu hayatın steril yaşanması gerekiyor. Özel bölgelerde, koruma çemberinde, giriş çıkışların kontrol altında bulundurulduğu, duvarlarla çevrili bir ortamda... Bu sembolik olarak da böyle, fizikî koşullar açısından da böyle.

Batı'da, özellikle de Amerika'da "site hayatı" tartışmaları giderek yaygınlaşıyor. En zengin olanlar yüksek duvarlarla çevrili malikanelerinde yaşıyorlar. Bu kadarına gücü yetmeyen "güçlüler" ise yeni sitelerinde. Çok özel güvenlik filtrelerinden geçemeyenler sitelere giremiyor. Lokanta, market, spor sahaları, sağlık merkezi... Bir kentte ortak mekan olarak paylaşılabilecek ne varsa bu sitelerde de var; duvarın dışıyla fazla muhatap olamamak için... Site sakinleri arabalarına atlayıp işe gittikleri zaman, ancak güvenlik kartlarıyla aşılabilecek kapılardan geçiyorlar. Adım attıkları yer, büyük ihtimalle, yine steril, tasarımı yine site mantığıyla yapılmış bir iş merkezidir.

Bu hayatı artık biz de tanıyoruz. "Çok özel" sitelerde oturup hâlâ dermeçatma Tahtakale yazıhanelerinde çalışanlar da var, asla o sitelere erişemeyecek olup steril iş merkezlerinde mesai yapanlar da var. Önemli olan, siteleşme olgusunun yaşanması. Hem mimari yapılar üzerinden hem de "kafa yapısı" üzerinden yaşıyor. Tabii ki sitelerin ve iş merkezlerinin sembolik anlamı, fizikî varlıklarının çok önünde bir yer işgal ediyor.

Evet, site kavramı bir sembol. "Asıl hayat", konut-işyeri hatında mahsur kalmak istemiyor çünkü. Özel alanları, özelleştirilmiş alanları genişletmeye çalışıyor. Genişletme çalışmalarında kullanılan yöntem, süpürme yöntemi. Beyoğlu'nu süpürünce, beğenilmeyen şeyler "çöp" haline getirilince iş bitiyor. Ondan sonra "çöp" nereye atılırsa atılsın; Okmeydanı'nda, Kağıthane'de, Örnektepe'de ne yaşa-

nırsa yaşansın. Yeter ki dar alanlar temizlenebilsin, paylaşım diye bir şey olmasın. Pasaj geceleri, Pasaj'ın müdavimleri polis tarafından içeri sokulmadığı için, "özel" mutluluklara sahne olabilsin.

(Burada bir Beyoğlu parantezi açmak şart oldu galiba. Beyoğlu şimdi birkaç yıl öncesine göre çok daha güzel. Sinemaların gişe memurları yeniden yoğun mesaiye geçtiler, birbiri ardınca kitabevleri açılıyor. "Kravatlı beyefendiler" ve eşleri arada bir teftiş gelip kendilerine ait olduğunu ilan ettikleri alanda kimseyi muhatap almadan eğlenmeye çalışsalar da, İstiklal Caddesi normal zamanlarda üniversitelilerle dolup taşıyor. İyi... "Benim güzel halkımın kumarhaneleri niçin Beyoğlu'nu terk ediyor; bir pavyon fedaisinin konsomatrise attığı tokadın sesinde hayatın nefesini bulurdunuz" gibi şeyler söylemenin alemi yok tabii ki. Belki başka bir dönemin nostalji yazarları söyler, bilinmez. Ama bir alanı "temizlemek" adına başka alanları kirletme hakkını kim kime nasıl veriyor? Üstelik Beyoğlu'nu her tarihinin farklı anlattığı eski günlerine döndürmenin yöntemi, "tah-tacı" adı verilen eli sopalı polislerin "tıpsız" bulduklarını sokak ortasında dövmeleri miydi? Ve en önemlisi: Herhangi bir toplumsal grup, herhangi bir kentin herhangi bir bölgesi için "Oradakileri süpürün, biz geleceğiz" emrini nasıl verebilir? Mesele bu.)

Neyse, site mantığının sitelere sığmayan özel alan yaratma tutkusundan devam edelim. Bir gazete ilanıyla, mesela: "İstanbul'da yaşamak için her geçen gün daha az neden kaldığını düşünen herkesi Beymen Akmerkez'e bekleriz... Kabalıktan, çirkinlikten yorulmuş gözlerinizi dinlendirecek bir şehir mekanı, şehirde kaçılacak bir vaha... İstanbul üç gün önceki İstanbul değil artık..."³

3 Akmerkez'in tam sayfa gazete ilanı, *Sabah*, 26 Aralık 1993.

İstanbul'u birkaç yüz metrekareye hapsedip gerisini yok sayarsanız, koca şehir üç günde değişmişti gerçekten de. Lüks baskılı kadın dergilerinden birinde, Akmerkez tanıtılırken "Gecekonduyan gelenler de var ama neyse ki onlar çok azınlıkta" denecekti daha sonra. Artık üç gün önceki gibi olmayan İstanbul'a, vahalardan oluşan asıl hayata, "diğer İstanbul"u hatırlatmanın ne gereği vardı yani...

Evet, diğer İstanbul, "diğer hayat"... Steril alanlara, reddettikleri için değil ulaşamadıkları için tepki duyanların; Halk Ekmek büfelerinin önünde ucuz ekmek kuyruğuna girenlerle mahalledeki döviz büfesinde dolar kuyruğuna girenlerin birlikte yaşadığı İstanbul. Yukarıdaki tüketim zincirine, yeni ekonomik düzenin zihniyetine kendi güçlerince uyum sağlamaya çalışanlar da vardı diğer hayatın içinde, en güçsüz, en yoksul olanlar da. Yeni ekonomik düzenin, bir avuç insanı çok çok zengin yapma, alttaki genişçe bir dilimi özellikle de rant pastasını tırtıklayabilecek kadar "uyanık" olanları belli bir refaha kavuşturma, en alttaki en geniş dilimi ise unutmama, "süpürme", 3. ligde sürdürme mekanizmasının sonucuydu bu. Ancak ortadaki dilimde yer almak yani ekonomi tarafından süpürülmemek, "sosyal süpürme" aracının hışımına uğramamanın garantisini vermiyordu. Yoksulluk ve yoksunluk ne kadar inkar edilirse edilsin, "diğer hayat" da yaşanıyordu işte.

"Gecekonduya garibanlık yok soygun var... Gecekonduların yüzde 65'i kiraya verilerek soygun yaratılıyor."⁴ İki cümlede çok şey anlatan ve yine iki cümlede kendi kendini tekzip eden bir haber... Bir gecekondu bile olmayan, gecekonduya kiracı olarak oturan, üstelik yoksulluğuna, garibanlığına da inanılmayan yüzde 65'le, yüzde 35'lik "küçük rantiyeler"in dünyası işte "diğer hayat" dediğimiz. Pa-

⁴ *Sabah*, 14 Şubat 1994.

rası olsa da olmasa da vahalara giremeyenler, duvarın dışın-
da itişe kakışa ama birlikte yaşıyorlar. Kuşak kuşak genişle-
yen kentlerin ayrı kuşaklarında yer alanlar da benzer bir ka-
deri paylaşıyor çoğu zaman. Halk Ekmek büfeleriyle döviz
büfelerinin içiçeliği de bu yüzden, Refah'ın yükselişi de...

Türkiye'deki toplumsal dışlamacılık rüzgarı şuursuzca
esiyor. Esmerler nüfusun yüzde 1'i olsa ne farkedeyiz ya, nü-
fusunun büyük bölümünü esmerlerin oluşturduğu bir ül-
kede esmerliği aşağılamanın ırkçılık, iğrençlik gibi tanım-
lamaların yanında şuursuzluk tanımlamasını da hakettiği-
ne hiç şüphe yok. Bir ara, turistlerin gözündeki ilk Türkiye
izlenimi "olumlu" olsun diye gümrük memurlarının sarı-
şınlardan seçilmesi düşünüldü bu ülkede, başka söze gerek
var mı?

Bu ülkenin insanları, yine kendi ülkelerinin insanları ta-
rafından "kara kafalar" olarak adlandırıldılar. Alman faşist-
lerinin Almanya'daki Türklere yaptığı gibi... Abartma değil
gerçek.

Ender Mermerci, İstanbul sosyetesinin tanınmış isimle-
rinden biri. Yıllar boyunca, "liberal" düşüncelerini bir elit-
ler listesine mektuplar aracılığıyla iletmeye çalışan Mehmet
Mermerci'nin eşi... Eşinin ölümünden sonra, söz konusu
mektupların *Mektuplardaki Liberalizm* adıyla yayımlanma-
sını sağladı. Elbette ki onun sözleri tüm liberalleri bağla-
maz ama Ender Mermerci'nin herhangi bir sosyete mensu-
buna göre daha liberal iddialar taşıdığı söylenebilir. İşte
onun *Alem* dergisine yazdığı bir yazının "Bıyıklılar Doğu-
ya" altbaşlığını izleyen bölümü. Uzun bir alıntı ama uzat-
maya değer:

"Benim acizane fikrim, yüzünün yarısı kara saçlarla, ya-
rısı da kara bıyıklarla kaplı vatandaşlarımıza doğup büyü-
dükleri yerlerde iş imkanları sağlamak. Doğulu, Güneyli,
Karadenizli işadamlarımız yatırımlarını artık İstanbul ve

çevresinde yapacaklarına kendi memleketlerine yönelseler, ne bıyıklılar İstanbul'u ve diğer bir iki büyük şehrimizi istila eder ne de 'kara bıyıklı' imajı kalır... Yazımı bir anımı aktararak noktalamak istiyorum. Ben ve eşim bir yurtdışı seyahatimiz sırasında, kara bıyıklı, kara kafalı Türk (daha doğrusu Kürt) erkeği yüzünden İsveç'te gümrükten dönüyorduk. İsveç gümrüğündeki memur devamlı kuyruktaki kara bıyıklı ve kara kafalıları geçirip bize problem yaratmak isteyince dayanamayıp patladım ve münakaşa etmeye başladım. Ne acıdır ki, tanınmış, değerli işadami eşim, İsveç'te, gümrükteki üç beş kara bıyıklı ve benim tutamadığım çenem yüzünden boşuna vakit kaybedip, az daha memlekete geri dönmeye karar verecekti. İnşallah bizim başımıza gelen bu olay başkalarının da başına gelmez ve beş paralık bir gümrük memurunun önünden, kara kafalılarla birlikte vatani ve milleti için çalışan, kültürlü bir işadami da bekletilmeden geçebilir.”⁵

Dehşet verici değil mi? Hadi Ender Mermerci'nin liberalizmini ciddiye almayalım; “liberal sosyalist” Mehmet Altan'ın DYP Kongresi izlenimlerini de mi ciddiye almayalım: “Ter... İtiş-kakış... Alkış... Islık... Düzensizlik... Bağırma çağırma... Hamasi nutuklar... Sıcak... Esmer kafalar, pos bıyıklar... Doğrusu bir taşra panayırını anımsatan tüm bunlar, Türkiye'nin geleceğini taciz etmekte...”⁶ Esmer kafaların, pos bıyıkların yerinde sarı kafalar, bıyıksız yüzler olsa ne değişecekti? Mehmet Altan'a “ırkçı” demek haksızlık olur, Altan'ı Ender Mermerci'yle karşılaştırmak büyük haksızlık olur. Kendisi de esmer kafalı, kara bıyıklı, kötü bir niyet taşımadığı da düşünülebilir. Ama asıl sorun bu zaten. Kötü bir niyeti bulunmayan aydınlar bile

⁵ Ender Mermerci, *Alem*, 30 Haziran 1993.

⁶ Mehmet Altan, *Sabah*, 14 Haziran 1993.

daktilonun başına oturduklarında kendilerini de içeren bir doğal-fiziksel özelliği “taciz edici” buluyorlarsa, eyvah!

O zaman o ülkede Başbakan’ın “krema ırk”tan olmasıyla da öğünülebilir: “Çiller’le Clinton’ın kimyaları tuttu... Çiller, sarışın. Yani Amerikalıların W.A.S.P. dedikleri krema Amerikalı ırkının (W) harfine uygun. Yani (W), (white-beyaz)...”⁷ Burada beyazdan kasıt sarışın olmak herhalde. Bir ülke başbakanının saç rengiyle öğünüyorsa; uluslararası ilişkilerde “ırk kimyası”na bel bağlıyorsa, yine eyvah!

O zaman o ülkede özürölüler de dışlanır, görüntüden silinmeye çalışılır. Ve Klassis Otel’in patronu Ahmet Hamoğlu, Leyla Umar’a verdiği -tabii ki Umar tarafından çok övüldüğü- bir söyleşide, durmadan müdür değiştirmesini “insancıl” bir yaklaşımla anlatır: “Yabancı müdür aldık, her birinin başka bir huyu vardı. Dışarıdan getirttiğim bir uzman otelde sakatlar için havuz yaptırmam için baskı yaptı. Adama eğlenmeye ve dinlenmeye gelenlerin sakatlarla içiçe olmaktan hoşlanmayacaklarını anlatıncaya kadar akla karrayı seçtim.”⁸

Bunlar sembolik örnekler elbette ama bir ülkede böyle binlerce örnek üstüste yığılırsa, yoksulluk ve yoksunluk görmezden gelinirse, esmerlerin bile esmerleri aşağılayabildiği şuursuz bir toplumsal dışlamacılığa, ırkçılığa prim verilirse; duvarların arkasında, vahalarda, cop gücüyle özelleştirilmiş alanlarda “site hayatı” yaşanır; “Yeni dünya hem zengin, hem başarılı, hem özgürlerin dünyası” diye köşe yazıları yazılırsa; gürbüz, beyaz ve “güçlü” olmak “değer” haline getirilirse, insanlar birbirlerini zonta, maganda, entel diye dışlarsa; bu yazının da örnek oluşturduğu bi-

7 Güneri Cıvaoglu, *Sabah*, 10 Ekim 1993.

8 Ahmet Hamoğlu’yla söyleşi, *Sabah*, 21 Eylül 1992

çimde her şey metropollerdeki, İstanbul'daki hayat üzerinden tartışılrsa; "ekonomik akıl" dünyanın merkezine yerleştirilirse; neyin ne zaman yüceltileceği neyin ne zaman aşağılanacağı belli olmayan bir toplumsal şizofreni hali yaşanır... O ülkenin başına gelebilecek en kötü şey Refah değildir; en acısı, olası bir Refah iktidarının o ülkeye kaybettireceği çok az şey kalmış demektir.

Evet, böyle bir ortamda bir şey mutlaka ama mutlaka patlayacaktı, Refah patladı. Üstelik, önüne sunulan potansiyelin büyük bölümünü kullanamadığı için, olabileceğinden daha az gürültüyle patladı ve bu kadarı bile Refah'ı iktidar adayı konumuna taşıdı, ki şaşacak bir şey yoktu aslında. Siyasî merkez boşalır, geleneksel siyaset anlamını kaybederken sosyolojik anlamı kovalamıştı Refah. "Asıl hayat"ın dışladığı diğer hayata yüklenmiş, ezilenlere, yoksullara, yoksunlara seslenen bir söylem tutturmuştu. İktidara oynayan partiler içinde seçim ilanlarına "zulüm, ezilenler, yoksullar" gibi sözcükleri yerleştiren tek partiydi. "Asla hak etmediğimiz bu tablonun her karesinde yoksulluk, sömür, işsizlik, adil olmayan gelir dağılımı, faiz, enflasyon, adam kayırma, rüşvet, dış politikada düş kırıklığı, baskı, zulüm, aldatma, terör ve tükenmekte olan umutlarımız var" diyebiliyordu, örneğin.

Refah, biraz öfke duyulup biraz özenilen, hem onaylanmadığı için hem ulaşamadığı için tepki yaratan hayatı eleştiriyor, hatta tövbekar transferleriyle yüreklere su serpiyordu. "Şu anda gençliğimizin maalesef büyük çoğunluğu Kuran-ı Kerim'de Allah'ın 'dünya hayatının metaı' olarak dikkat çektiği geçici heveslerin peşinde ve gözü de başka bir şey görmüyor."⁹ "Ünlü olabilmek için her şeyi yaptım. Soyun dediler soyundum. Şimdi hatırlamaktan utanç duy-

9 Gülay Pınarbaşı'yla söyleşi. *Vakit*, 17 Eylül 1993.

duğum kişilerle birlikte oldum.”¹⁰ Adnan Hocacılar üzerinden Refah’la buluşan eski manken Gülay Pınarbaşı ve benzer örnekler Refah için çok yararlı oluyor, aynı malzemeyle bir sürü imkân yaratılabiliyordu. Öfkeli tabana, öfke duyulan şeyin gerçekten de ne kadar yoz olduğu yakın örneklerle -ve trajik bir durum, Adnan Hocacılar’ın yardımlarıyla- anlatılabiliyordu. Tövbekarlardan hoşgörünün esirgenmediği gösteriliyordu. Ayrıca İslam’ın “şık” yüzü sergileniyordu ve “siteler”in dindar-muhafazakar sakinlerine de güvene verilmiş oluyordu. “Çatı katımız her zaman hizmetinizdedir.” Erbakan’ın kızının düğününü getirin gözlerinizin önüne, türbanın üzerine zümrüt takı ilıştirenleri, yuppie tipli genç erkekleri filan...

Evet, birçok yüzü var Refah’ın. Kent yoksullarına, ezilenlere, sömürülenlere seslenen yüzü, müreffeh dindarlara seslenen yüzü ve sınıfsal, ekonomik çelişkilerden bağımsız geleneksel tabana seslenen yüzü. Daha ayrıntıya inildiğinde, başı açık yoksullarla türbanlı milyarderlerin, gecekondu lumpenleriyle aristokrat İslamcılarının birleştiği bir parti Refah. Vadeli alımdan, stoktan, promosyonlu mallardan nasıl para kazandığını anlatıp “Serüin anlayacağın kapitalizmin içindeyum, düzenim de yerindedur ama gönlüm razı değildir” diyen Karadenizli bakkalı, kapitalizmin merkezindekilerle ve kapitalizmin kurbanlarıyla birleştiren bir kapı... Mitinglerine belediye otobüsleriyle, yerli arabalarla, BMW’lerle, Mercedes’lerle akın edilen bir cazibe merkezi...

Böyle bir karışım, coşku eksikliğiyle, pekala bir DYP mitinginde, bir ANAP mitinginde de oluşabilir. Elbette ki arada tek bir fotoğrafın açıklayamayacağı çok önemli farklar var ama “adil düzen” gürültüsüne pek kulak asmazsanız,

10 Gülay Pınarbaşı’yla söyleşi, *Gün*, 12 Mayıs 1993

Refah'ın diğer partilerden farksız olduğu noktalar farklılık noktalarından daha fazla. Mesela, Karadenizli bakkal gibi Refah da “kapitalizmin içindedir”. Zaten öyle olması kaçınılmazdır çünkü Türkiye'deki “İslamî kesim” de, yerleşik ilişkileriyle, kapitalizmin içindedir. Birikimlerin Türkiye'yle karşılaştırıldığında bile daha az kitleselleşmiş olduğu Mısır'da parasını İslamî kurumlara teslim edenlerin sayısı, tahminlere göre, 2-3 milyon civarında. Bu kurumlardaki toplam mevdat da yine tahmini olarak 12 milyar sterlin.¹¹ Oysa, zaten yine kapitalizmden kopuk olmayan İslamî finans kurumları Türkiye'deki yatırım piyasasında iyice marjinal kalıyorlar. Birikimler “klasik kapitalizm”in yatırım araçlarına gidiyor. Böyle bir ortamda, çatısına kapitalizmin hemen her türlü kurumundan temsilciler yerleştiren Refah da elbette ki kapitalizmin içindedir. Ve olası bir iktidarında yoksullara pek bir hayrı dokunmayacaktır. Ki, aslında, Refah'ın yoksullar-yoksulluk konusunda “beyan” düzeyinde bile bir tutarlılığı yok. Bir yandan “adil düzen”, ezilenlere sahip çıkma nutukları atılırken, fakirlerin hastane kapılarında süründükleri filan anlatılırken, RP'li Mehmet Metiner *Yüksek Tansiyon* programında “Biz yoksulların partisi değiliz” diyebiliyor ve bu sözünü bir örnekle besliyor: “Biz paralı eğitimden ve paralı sağlık hizmetinden ya-nayız.”

Üstelik, bırakın olası bir “genel” iktidarını, mevcut “yerel” iktidarlarında bile vahim farksızlık örnekleri sergiliyor Refah yöneticileri. Daha önce de örneklediğimiz gibi, Be-yoğlu Belediye Başkanı Nusret Bayraktar da “kravatlı Be-yoğlu” söylemine, “çirkinlikleri” ilçe dışına sürüp gerisini düşünmemeye mantığına sahip çıkabiliyor. İstanbul Büyük-

11 Nazih Ayubi, “Arap Dünyasında Din ve Siyaset”, Cep Kitapları, İstanbul, 1993, s:88

şehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan İstanbul'a vizyle girilmesini önerebiliyor. "Duvarın içindekiler"ın yaptığı gibi...

Ama tüm bunların yanında "Biz farklıyız, yalnızca biz farklıyız" mesajının altı ısrarla çiziliyor ve hâlâ birileri bu mesajın çekim gücüne kapılıp Refah'a yöneliyor: Diğer partiler "siyasî katılım" hissi yaratamazken Refah örgütlenmeyi "apartman sorumluları"na kadar indirip aidiyet bağlarını güçlendirdiği için, tüm çelişkilerine rağmen yoksullara, ezilenlere, dışlananlara doğrudan, açık biçimde seslenen tek parti olduğu için, bileşim yaratamasa da "karışım"daki parçacıkların birbirlerinden rahatsızlık duymamalarını sağlayabildiği için, heyecan yaratabildiği için, daha genel bir ifadeyle sosyolojik anlama yüklenebildiği için... Ve en az bunlar kadar önemlisi, bazı Refah karşıtları sanki Refah için çalışmışcasına durmadan farklılığa vurgu yaptıkları için. Bir partiyi eleştireceklerine bir seçmen grubunu dışladıkları için...

"Dünyanın hiçbir yerinde %18 %82'yi idare edemez! Kaldıki (yazım hatası orijinal metinden-y.n.) bu %18 asla İstanbullu değildir. Kaldıki İstanbullu olmaya maddi manevi hazır da değildir." Daha vahim yazım ve dil hatalarıyla devam eden, Refah'ın İstanbul'daki seçimi yüzde 18'le kazanmadığı düşünülürse "maddi" hatalar da içeren bu metin, 27 Mart seçimlerini izleyen faks trafiğinin bir parçasıydı. "Çağdaş Türk insanı"na hitaben yazılmıştı. Refah'ın propaganda sorumluları günlerce uğraşsalar bu kadar işlere yarayacak bir metni zor hazırlarlardı herhalde. Refah'ı güçlendiren "dışlama" tavrının en vahim örneklerinden biri verilecek, koskoca kent "İstanbullu olmayan RP'liler ve İstanbullu olan diğerleri" diye ikiye bölünecek, "yüzde 82-yüzde 18" bloklaştırmasıyla Refah'ın gerçekten de "tek farklı parti" olduğu kabul edilecek, üstelik bu da maddi

hatalarla dolu bir metin üzerinden yapılacak... O günlerde faks başında mücadele verenlerden bazıları Refah'ın karşısına dikilmeye "maddi manevi hazır değillerdi" galiba.

Yüzde 18 dendi, yüzde 20 dendi, yüzde 22 dendi ama "Refah ve diğerleri" ayrımı durmaksızın yapıldı. Üstelik birileri "Biz yüzde 80" deme hakkını da buluyorlardı kendilerinde. Refah'a oy vermeyi hayatta en son yapılacak birkaç iş arasında gören ama MHP'li, ANAP'lı, DYP'li ya da SHP'li, CHP'li, DSP'li bir "biz" kitlesinin parçası sayılmaktan da rahatsızlık duyanlar vardı yüzde 80'in içinde. Onlardan izin alınmamıştı. Diyelim ki seçim sonrası paniği bu tür hassasiyetleri unutturacak bir düzeye gelmişti, peki bu tavırla "Biz yüzde 75, biz yüzde 70, biz yüzde 65..." çılgınlıklarına zemin hazırlandığı da hiç düşünülmemiş miydi?

Aynı günlerde Refah'a destek sağlayan işletmelerden alışveriş yapılmamasını öneren bir kampanya da başlatıldı. Fakstan faksa geçtikçe uzayan listeler hazırlandı. İçkili lokantaların bile yer aldığı listelere uygun biçimde hareket edenler, Hyundai otomobil almayacaklar, Top Air ve Sancak Air'den helikopter kiralamayacaklardı. ANAP, DYP ve SHP'yi Refah'a karşı tavır almaya çağırınlar, Özalçılık-ANAP-DYP arasında yalpalayıp duran *Türkiye* gazetesinin ve İhlas Holding işletmelerinin de boykot edilmesini istiyorlardı. Galiba "mevzu" daha önce üzerinde pek düşünmedikleri, bilgi toplama ihtiyacı duymadıkları bir mevzuuydu. Bu nedenle olacak, boykot kampanyasını İstanbul'un en lüks semtlerindeki pahalı işletmeler ve ithal otomobil acentaları, helikopter servisleri gibi "I. lig kurumları" üzerine oturtmaya çalışıyorlardı. O semtlerde oturmayanlar ne yapacaklardı? Mahallesindeki tek pastanenin sahibi veya iki manavın ikisi de Refahlı olan üstelik onlarla ahbablığı da bulunan biri nasıl bir yol izleyecekti? "Bunca yıldır alışveriş ediyorum, muhabbetimiz de var ama siz dün seçimi

kazandınız, bugünden itibaren selamı sabahı kestim” mi diyecekti? Nereden alışveriş edecekti?

Aynı derecede endişe verici olan ise, diğer mahallelerden geçtik, diğer kentlerin bile kaale alınmamasıydı. Refah İstanbul ve Ankara’da yenilgiye uğrayıp yetmiş kentte seçim kazansa, 28-29 Mart 1994 günleri kopan gürültünün yarısı kopmayacaktı. Oysa “taşra”da da bir hayat vardı, Refah olgusunu uzun yıllardır yaşayan insanlar vardı. Ama, yılların eskitemediği muhabbetle bölgelerinin Paris’i ilan edilen birkaç kent dışında, oraları “görüntü dışına” atanmışlardı. O kentler Refah’a bırakılabilirdi. Yeter ki metropollerin özel alanlarına dokunulmasın ve yeter ki, yine bir faks metninin deyişiyle “Haftada bir ayakkabılar öpsün İstiklal Caddesinin (imlâ hataları orijinal metinden-y.n.) kaldırımlarını... Bozamiyacıklar bizim hatıralarımızı...” Sanki RP’liler ayakkabı değil çarık giyiyorlardı...

Burada iki noktayı özellikle vurgulamak gerekiyor galiba. Birincisi: İstanbul ve Ankara’daki seçim sonuçlarının ayrı bir önem taşıdığı inkar edilemez. Türkiye nüfusunun yaklaşık altıda biri İstanbul’da yaşıyor ve İstanbul Türkiye’yi yönlendiriyor. Ankara’daki seçim sonuçlarının ise sembolik anlamı büyük. Bu Refah için de böyle, nerede dururlarsa dursunlar Refah’ın dışında olanlar için de böyle. İslamî çizgi roman serisi *Gazeteci Mehmet*’in ABD’de geçen “İnsanlık Suçu” adlı macerasında, New York’taki bir yeraltı mescidine inilir. Mehmet “Avrupa’da da böyle. Büyük binaların altlarına mescidlerimiz sıkışmış kalmış” der. Amerikalı müslümanlardan biri “Sizin Ankara da pek farklı değil” karşılığını verir. Mehmet neşelenmiştir: “Ha! Ha! Ha!.. Yok canım!..”¹² Yıl 1991’dir. İslamî kesim Ankara’ya göz

12 *Gazeteci Mehmet* dizisi/ “İnsanlık Suçu”, yazar: Fatih Emin, çizer: Yüksel Akman, Risale Yayıncılık. İstanbul, 1991.

dikmiş, epeyi de yol almıştır ve Mehmet'in kahkahasını bir seçim gecesine taşımaya neredeyse and içmiştir... Ne yazık ki Melih Gökçek, hem de Melih Gökçek atacaktır o kahkahayı üç yıl sonra. Refah çok önemli iki belediyeyi ele geçirmiştir artık. Evet, Ankara da İstanbul da önemlidir. Ama unutmamak gerekir ki, diğer kentler da asla “önemsiz” değildir.

Gelelim ikinci noktaya: Refah sağlam omurgası olan bir parti değil ve eline yetki geçirmiş Refah'lı bir kadronun ne zaman ne yapacağı da belli değil. 28 Mart günü esen “Eyvah, başımızı mı örtecekler” korkusu yersizdi ama Türkiye'nin geldiği noktada, bazı insanların “Eyvah, artık meyhaneye gidemeyecek miyiz” korkularını aynı yersizlik düzeyinde görmek zor. Refah'ın karşısına toplumsal dışlamacılık söylemiyle, ayrıcalıklı tüketim kodlarını ön plana çıkararak dikilmenin “zarar”ı başka şey, gündelik zevkleri yitirme korkusu başka şey. Meyhaneye, bara gidemeyeceklerinden, içki içemeyeceklerinden korkan insanlarla alay edenler de çıktı ki, bu haksızlıktı. Aynı endişeleri paylaşmayanların da, onları, hiç değilse anlamaya çalışmaları gerekiyordu. Hele resim sergileri kapatılırken, heykellere tükürülürken, Sivas katillerine sahip çıkılırken...

Evet, Refah'ın iktidara gelmesini istemeyenler bazı ayırım çizgilerine dikkat etmek, çok düşünmek ve iyi “bilmek” zorundalar. Subjektif bir değerlendirmeye, olası bir Refah iktidarı “tehlike”dir. Tehlikenin boyutlarını şimdiden kestirmek zor, hatta imkansız. Çünkü Refah kadroları da, iktidara gelmeleri halinde ne yapacaklarını, nasıl davranacaklarını bilmiyorlar. Parti yapısının büyük bölümü “sistem içi” alanda kalsa da, sistem dışı alandaki parçanın tahribat potansiyeli göz ardı edilebilecek gibi değil. Ama Refah'la mücadele yolunun sistemi savunmak olmadığı da kesin. Daha önce de söylediğimiz gibi, olası bir Refah iktidarına

kaybettirebileceği pek az şey bırakan da bu sistem, Refah'ın yükselişini yaratan da...

Refah'ı yaratan değil, Refah'ın yükselişini yaratan. Çünkü Refah geleneksel kitlesiyle zaten vardı, bu kitleye bir "ekstra" eklenince yükselişe geçti. Belki Türkiye'deki yerleşik anlamıyla "laiklik"ten taviz vermek istemeyenler çoktu, belki köklü değişim korkusu engel oldu; üstelik dışlananlara, yoksullara, garibanlara kafalarda daha az soru uyandırarak seslenen ve yine "sosyolojik anlam"a yüklenen bir başka parti, lideri Ecevit'in "şüphe duyulmadan" benimsenen bireysel dürüstlük imajıyla yeniden doğuyordu: Refah, önüne sunulan tepsideki potansiyelin ancak küçük bir bölümünü kullanabildi, umduğu kadar "ekstra" kazanamadı, buna rağmen "şimdiden" iktidar adayı. Eğer Refah'la mücadele etmeye çalışırken Refah'ı besleme yanlısından dönülmezse, yarın aday sözcüğü silinecek, yerine "iktidar" kalacak. İlk seçimde olmazsa ikinci seçimde, üçüncü seçimde ama bir gün mutlaka...

Bu gidişle bir gün mutlaka... Çünkü yeni nesiller, Refah'a İslamî söylemini ikinci planda algılayarak yönelenlerin çocukları da dahil, siyasal İslam üzerinden "siyasal sosyalleşme" sürecinden geçiyorlar. Siyasal sosyalleşme, çocukların ve gençlerin, kimliklerinde siyasi motiflerin ağırlık kazanmasıyla sosyalleşmeleri, toplumsal hayata katılmaları anlamına geliyor. Siyasal sosyalleşmenin her ülke için, her akım için aynı düzeyde geçerli ve etkili olmadığını söyleyenler de var.(*). Ama Türkiye ve Türkiye'deki siyasal İslam, siyasal sosyalleşme süreci için son derece elverişli bir zemin. İslam'ın 70'lerdeki küçük çaplı siyasallaşmasının "sosyal" ürünleri, bugün Refah'ın dinamik kadroları. Bugün-

(*) Bu konuda "derlitolu" bilgi için, Maurice Duverger'nin "Siyaset Sosyolojisi" adlı kitabı tavsiye edilebilir, çev: Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1975.

nün giderek genişleyen “ap”ı ise gelecekteki bir güne isabet edecek “mutlaka”nın teminatı haline geliyor. Belki henüz çok geç değil ama site mantığı biraz daha yaygınlaşırsa, toplumsal dışlamacılık özel alan piyasasında biraz daha değer kazanırsa, “artık çok geç” noktasıyla uzak olmayan bir zamanda karşılaşılabılır...

“Artık çok geç” noktasının Türkiye’de neyi ne kadar değiştirebileceği şimdilik belirsiz. Ama “kara kafalar” için fazla bir şey değiştirmeyeceği kesin gibi. Yeni iktidar yeni beyazlar yaratacak ve “kara kafalar”ın gazabı yine kendilerini yakmış olacak. Çünkü her tür “beyaz”ın gidebileceği bir yerler her zaman vardır ama “kara kafalar”ın, “esmerler”in gidecek yerleri yok...

YENİ ÜLKÜCÜ KİMLİĞİ, POP MÜZİK VE “ÇILGINLAR GİBİ”...
Camiye, kışlaya, diskoya ve yatağa...

Full Contact Marşı

*Türkün göğsünü kabartan Full Contactçılarız biz
Bu dünyanın her tarafına yükselir sesimiz
Başarılarımızla gurur duymalıdır ülkemiz
Alnı açık yüzü ak Türk Full Contactçılarınız*

*Kim çıkar karşımıza kim cesaret edebilir
Biz Full Contactçı Türk'ü hangi millet yenebilir
Bizleri sadece hocalarımız gecebilir
Alnı açık yüzü ak Türk Full Contactçılarınız*

*İlk önce iman dolu kalbimize sığınırız
Üstadımıza karşı sonsuzdur bizim saygımız
Bizi yüксеğe götüren büyük güç Allahınız
Alnı açık yüzü ak Türk Full Contactçılarınız*

Erdal Sarıçam*

80'li yılların ortalarında Türkiye'de bir “marjinal avı” başladı. Av sözcüğü yanıltmasın, öldürmek, boğmak için de-ğildi bu av, “söz”e hammadde bulmak içindi. Başta haftalık dergiler ve kent aydınları olmak üzere, bu münbit alana hızla dalındı. Önce cinsel kimlikler ve cinsel tercihlere yüklenildi. Ardından cinsellikten çok daha geniş bir alanda “farklı kimlik” kontrolüne başlandı ve bir sonraki aşamada, 90' lara gelinmişti artık, geleneksel siyasî-kültürel kimliklerle tüketim biçimleri ya da davranış kalıpları arasında-

(*) Kick Box, (Karakuşak Aylık Kick Box Dergisi); Ağustos 1994... Belki bilmeyenler vardır; “full contact”, vuruşlarda tam temasa dayanan, uzakdoğu sporları-boks karması bir spor dalı.

ki çelişkiler vurgulanır oldu. Beyzbol şapkalı İslamcılar vardı, biliyor muydunuz? İslamcı yuppieleri görmüş müydünüz? Ya ülkücülerin takıldığı Amerikanvarî barlar, onlardan haberiniz var mıydı? Arabeskçi sosyetikleri duymuş muydunuz?.. Öyle bir topraktı ki bu, bire elli veriyordu; eli elli daha yüz ediyordu, örnekler arttıkça işin esprisi kaçırıyordu: Marjinal avının heyecanı tüketildi, kimlik tartışmaları sürdü...

Oysa, bir dönem -aslında hâlâ- marjinal olarak görülen bu insanlar ve gruplar, tam tersine, “merkeze hücum” adlı maceranın öncüleriydiler. Siyasî merkez boşalırken toplumsal refleks devreye girmiş, insanlar bir “kültürel merkez”de toplanmaya başlamışlardı. Bu olmasaydı, Türkiye, bütün gerginliğe ve zaman zaman kan akmasına karşın, “geliyor” denip de gelmeyen ama her an gelebilecek o çok kanlı patlamayla erken bir dönemde yüzyüze kalabilirdi.* Ve eğer o merkez “benzeştirici” olacağına birleştirici olsaydı, böyle bir sükunetten de çok hayır beklenmezdi ya, Türkiye görece sakin bir dönem yaşayabilirdi. İkisi de olmadı: “Pop çağı”nda yol almaya devam ediyoruz...

Müslüm Gürses, 1993 yazında, Gülhane Parkı’ndaki konseri için sahneye çıktığında bir an durdu, aşağıdaki insan denizine, bir fırtınanın en azgın halini andıran o koskoca denize baktı ve rahatlıkla anlaşılabilen nadir cümlelerinden biri çıktı ağzından: “Biz ne olmuşuz da haberimiz yok!” Arabeski klasik formuyla korumaya çalışan ya da öyle algılanan son “baba”lardan biri, yılların Müslüm Gürses’i pop çağında altın dönemini yaşıyordu... Yalnızca o değil, pop müziğin 90’lardaki anlamıyla “pop yapmayan” başka sanatçılar da

(*) Özellikle Güneydoğu’da yaşananlar düşünüldüğünde, “Daha kanlı ne olacak ki?” sorusu sorulabilir. Burada “patlama”dan kasıt, Türkiye geneline yayılan ve “süreklilik” arzeden bir çatışma olasılığı... Yoksa, tabii ki “daha kanlı ne olacak?”...

“çok satanlar” listesinde yer bulabiliyor, hatta iş satış rakamlarına vurulduğunda popçular biraz geride kalıyordu. Ama:

“Bütün 47’liler 68’li olsaydı, dünya 90’lara Türkiye’de de sosyalizm çökecek mi?” merakıyla girerdi. Sahi, topu topu kaç kişiydi ki 68’liler?.. Ancak sayısal yaklaşımın pek anlamı yok, dönem onların dönemiymiş gerçekten.”¹ Evet, sayısal yaklaşımlar çok anlamlı değil, dönemlerin adlarını rakamlar koymuyor. Üstelik pop müzik, pop çağının bir parçası, sonucu, simgesi yalnızca. Bir alt başlık...

Bundan birkaç yıl öncesine kadar “tanımlanabilen” her kesimin, her sosyal grubun belli davranış kalıplarından, belli estetik “değer”lerden ve tüketim biçimlerinden oluşan net kimlikleri vardı; her kimliğin de, o dönemin değerlendirme şablonuna göre, kendi içinde iyi kötü bir tutarlılığı vardı. Oysa bugün, net ve tutarlı kimlik sahipleriyle karşılaşabilmek için iki koşul gerekiyor: Ya dar aydın gruplarının özel çabası, hatta inadı... Ya da en bağınaz grupların kapalılığı... Geri kalanların tamamı değilse de büyük bölümü, kimi daha derinden kimi daha üstten, pop çağı kültürünü yaşıyor.

Toplumsal refleksin merkez istikametine doğru bir akın yaratmasının yanında, sahip olma hırısının “değer” haline gelmesi de etkendi belki: Pop çağı kültürü bir tür “kimlik açgözlülüğü” tarafından biçimlendirildi. Merkezde kurulmuş kültür açık büfesine yandaşların hepsi tabaklarına her çeşitten almadılar elbette. Ama Batıcılık, Batılılık, yerellik, Doğululuk, keskin laiklik, vurgulu dindarlık, alabildiğine duygusallık, alabildiğine hoyratlık, oynaklık, muhafazakarlık, “free”lik, modernlik, milliyetçilik, şiddet, şiddet karşıtlığı, savaş çılgınlıkları, barış dilekleri... Bunların çoğu rahatlıkla biraraya gelebildi.

1 Can Kozanoğlu, *Cıvıltı İmaj Devri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s: 89

Evet, keskin laiklikle vurgulu dindarlık, magazin diliyle “bugünlerde sık sık birlikte görülürlerken artık objektiflerden de kaçmıyorlar”... Çünkü İslâmî kültür ya da dindarlık söylemi, merkezdeki kültürün bir parçası artık. Bu, ilk bakışta, yeni “görünmeyen” bir şey: Cumhuriyet kuşağının evlâtları ya da torunları, büyüklerinden “Siz o sakallı yobazlara bakmayın, asıl müslüman biziz” konuşmalarını bol bol dinlemişlerdir, hâlâ da dinliyorlar. İbadete mesafeli duran ya da ibadeti “mahrem” alanların dışına pek çıkarmayan, “kuruluş ideolojisi”ne uygun bir tavır bu; dindarlığı anlatırken bile özünde laikliğe vurgu yapan Cumhuriyet kültürü. Oysa bugün merkezde karşılaşılan şey, popüler kimliğin bir parçası olarak, laikliği anlatırken dindarlığa vurgu yapan İslâmî kültür.

Aslında her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının hayatında, ateistler ve gayrimüslimler de dahil, İslam kültürünün etkileri var. Şaşırınca “Allah Allah” tepkisi vermekten “inşallah” demeye, terlik geleneğinden temizlik anlayışına... Ayrıntılar düzeyinde de olsa, başkalarıyla mecburen paylaşılan alanlarla sınırlı da kalsa herkes İslam’dan bir şeyler yaşıyor işte. Ama merkezde, yoğun, açık, hatta özellikle Allah-kul ilişkisinin dışına taşınan ve her yola gelen bir İslam var.

Çok uç bir örnek olarak, önceleri pop-klip ağırlıklı kanal Kral TV’de sonra da Show TV’de ahizenin öbür ucuna “ka-fadan koyan” Yıldı, Rüstem Batum’un programında, dünyaya Allah tarafından mesaj iletmek üzere gönderildiğini söyleyebildi. Aynı programda, yine Kral TV sunucularından, Atatürk rozetli manken Özlem Ersoy çok dindar olduğunu, abdest almadan evden dışarı adım atmadığını “açıkladı”. Abdestli halde girdiği stüdyoda niçin dekolte kıyafetleri tercih ettiği, niçin göğüslerine zoom yapılmasına izin verdiği sorusunu da cevapsız bırakmadı: Gecenin o saatin-

de hiç kimse çarşafli bir kadın görmek istemezdi ekranda... “Popüler” gazeteler, İslamî Ramazan eklerini büyüttükçe büyüttüler, İslamî promosyonları “onbir ayın sultanı”yla sınırlı bırakmayıp genel promosyon haline getirdiler; din uzmanı köşe yazarları istihdam etmeye başladılar... Cem Özer, Hülya Avşar ve Meral Konrad, kısa aralıklarla, “imam nikahı” kıydırdıklarını açıkladılar... Dindarlık, çoğu talk-show konuğunun sorulmadan vurguladığı bir “nitelik” halini aldı... En “free” radyo dj’lerinin, kandillerde, “Tüm İslam aleminin mübarek Regaip kandilini...” üslubuyla kutlamalarda bulundukları duyuldu, vs...

Aynı dönemde, Baltalimanı Oba Tesisleri’nde ağırlıklı olarak İslamî kesime seslenen ilk “Boğaz lokantası” açıldı... Refah Partisi’nin toplantılarında Burak Kut’un şarkılarından uyarlamalar, hatta orijinal halleriyle pop şarkıları çalındı, popu andırır icralarda bulunan İslamcı müzisyenler çıktı... Blucin altına Caterpillar modeli bot giymiş türbanlı kızlara rastlanmaya başladı... İslamî televizyon kanalları, erotizm eksiğiyle, diğer kanalların yayın şablonlarını taklit ettiler, vs...

Evet, iki taraf, estetik tercihleriyle, tüketim biçimleriyle merkezdeki kültür üzerinden benzeştiler ama bu benzeşme, İslamcı-laik gerginliğinin tırmanmasını engelleyemedi, belki belki biraz yavaşlattı. Televizyon tartışmalarında, lafa “Ben de müslümanım, ibadetimi de yaparım ama...” diye başlayan laik kesim temsilcileriyle “modern tavırlı” İslamî kesim temsilcileri birbirlerine girdiler. Merkezdeki kültürü yaratan toplumsal refleks, kimlik açgözlülüğü, yeni sağ dalganın getirdiği genel muhafazakarlık... Siyasallaşan İslam’ın modern bir vitrine bağladığı umutlar ve alttan gelen modern basınca bir ölçüde teslim olması... Hepsi birleşmiş, iyiden iyiye benzeşmişti. Ama benzeşme çözüm değildi. İslamî kültürün merkeze oturduğu bir ortamda bile...

Benzeştiren ama birleştirmeyen yalnızca İşlam değildi. Pop ağı kültürünün hemen tüm unsurları aynı yetersizlikle malld. En basit örneğiyle futbol... lkclerin futbola gösterdikleri özel ilgi tribünlerde kolayca yankısını buldu. Bazı değerlendirmelerdeki abartılı boyuta ulaşmakla birlikte, tribünlerin aktif-dinamik kadroları, lkc kimliğinin çekim alanına kapıldılar ya da stadları, dışarıda edindikleri kimliğin “tezahürat alanı” haline getirdiler. “Olağan hal” bölgelerindeki stadların büyük bölümü, kurt işaretlerinin, PKK aleyhtarı sloganların, “Ya Allah bismillah Allahüekber” seslerinin yaygınlaşmasına sahne oldu. Yalnızca stadlar değil, özellikle Avrupa Kupası maçlarını izleyen sokak gösterileri de giderek lkc hakimiyeti altına girdi:

“Galatasaray’ın İngiliz Manchester United takımını Avrupa şampiyon Kulüpler maçlarında safdış bıraktığı, her Trkn göğsünü kabartan o unutulmaz başarının alındığı gece denebilir ki en görkemli şenlik İstanbul’da Nişanca’da yapıldı... O gece yediden yetmişe bütün milletimiz acıları, katliamları unutmuş, milli heyecana susamışcasına sokaklara dökülmüş, ‘En büyük TÜRKİYE’ diye haykırıyordu. Nişanca Türkeli Caddesi ellerinde Türk, Galatasaray, Bozkurtlu ve üç Hilalli bayraklarla kelimenin tam ifadesinde bir milli şölen havası yaşıyordu. Hele mahşeri kalabalığın bulunduğu MHP seçim bürosunun önünde İstiklal Marşı’ndan sonra, ‘Kahrolsun PKK’, ‘Kahrolsun Apo’ gibi sloganlar atan semtin vatansever gençleri konvoy halinde arabalarla geçen binlerce İstanbullunun gözlerini yaşartıyordu.”²

Ve aynı dönemde, bir başka yerde: “*Efendim biliyorsunuz, malum şahıs da Galatasaraylı... Güneydoğu Anadolu’da*

2 Turgay Daloğlu, *Lleli vası Bozkurtlar Yvası*, Dilara Yayınları, İstanbul, 1994, s.24.

önemlice bir ilçenin kaymakamı bölgenin Cim Bom Bom'a olan düşkünlüğünün görsel ve siyasî nedenlerini böyle açıklıyordu... Kaymakamın 1989 yılında söyledikleri 1993 yazında, Diyarbakır'da oynanan Galatasaray-Diyarbakırs-por maçında açıkça onaylandı. Stadyum tıklım tıklım dolu idi. Tribünlerin birinde de, herkesin kolaylıkla okuyabileceği büyüklükte harflerle yazılmış sloganlı bir pankart dik-kat çekiyordu: 'GALATASARAY SENİ ÇOK SEVİYORUZ, SENİ SEVENİ DE ÇOK SEVİYORUZ'..."³

Bırakın İstanbul-Diyarbakır mesafesini, Rıdvan olayında yaşandığı gibi, aynı tribünde aralarında birkaç santim me-safe olan taraftarlar bile, aynı takımın fanatığı olmalarına rağmen, "yarı siyasî" nedenlerle birbirlerine girebiliyorlar-dı. Futbol da benzeştiriyordu ama birleştiremiyordu.

Futbol, giderek, Doğu-Batı ikileminin de rahatça gözle-nebileceği bir alan haline geldi. Uluslararası maçlar, özel-likle Avrupa Kupası maçları, pop çağı kültürünün karam-bolünü çok iyi yansıtan örneklerle dönüştü. "Avrupa Avru-pa duy sesimizi/ İşte bu Türklerin ayak sesleri" diye bağ-ırıldı her maçta. Küfürlü tezahüratların Avrupa'yı hedef alan uyarlamaları yapıldı. O Türk düşmanı Avrupa, Türkle-rin ne olduğunu görecekti. Tribünün sesi, Batı'ya karşı cep-he almıştı. Ama hedef, maçları kazanarak "Avrupalı" ol-maktı. Demeçlerin, televizyon tartışmalarının, kahve mu-habbetlerinin özünü "aslında Avrupalı olduğumuzu göster-mek" kararlılığı oluşturuyordu. Tur atlayan takımların ta-raftarları, elenen takımların taraftarlarını "Biz Avrupalıyız, siz Türkiye'de oynayın" diye kızdırıyordu. Ve Trabzonspor teknik direktörü Şenol Güneş, "Rakibiniz Aston Villa'nın teknik direktörü sizin bir Asya takımı olduğunuzu söyledi"

3 Ragıp Duran, "Futbolukürdi", *Futbol ve Kültürü* içinde, İletişim Yayınları, İstan-bul, 1993, s: 251.

aktarmasına şu cevabı veriyordu: “Biz Aston Villa’yla oynadıktan sonra göreceğiz aslında hangimiz Avrupalıymışız hangimiz Asyalıymışız.”

Trabzonspor Aston Villa’yı eledi, Trabzon kenti hâlâ Asya kıtasında kalmakla birlikte, Güneş’in sözlerinde ifadesini bulan mantığa göre, Trabzonspor Avrupalı oldu, Aston Villa ise Asyalı. Çünkü Trabzonspor’un ülkesinde, kazanana Avrupalı, kaybedene Asyalı deniyordu. İyi günde Batılılık hissi egemen oluyordu, kötü günde Doğululuk hissi. Her kriz döneminde yükselen Avrupa-Batı düşmanlığı da bunun sonucuydu galiba. Bir yandan da, Türkiye’nin Doğu-Batı sentezine ulaştığı ya da ulaşmak üzere olduğu söyleniyordu. Duruma göre iki taraftan birini aşağılayarak nasıl senteze varılabiliyorsa...

Aslında bir dönem, sentezin, “kazananlar” üzerinden yakalandığı sanıldı; başta haftalık dergiler olmak üzere, medyada bol bol “Euro-Türkler”den bahsedildi. Bunlar Türk olmaktan gurur duyan, Batı standartlarında donanıma sahip genç insanlardı. İnce zevkleri vardı, iyi yetmiş ve iyi eğitim görmüşlerdi, “global” düşüncüyü özümsemişlerdi. “İdeal Türk”te aranması gereken her şey, tabii ki önce Avrupalılık ya da Batılılık, Euro-Türkler’in hayatlarında, ruhlarında, tiplerinde vardı: “Yeni Türk”lüğün veya ‘Euro Türk’lüğün millî kahraman figürü gençliktir- bilhassa şehirli üst ve orta sınıf gençliğidir... Modern kültürle Batı’daki kadar -hatta onlardan daha canlı ve yaratıcı bir şekilde bütünleştiğine dikkat çekilen şehirli gençliğin fizikî görünümü de ‘yeni Türk’lük adına iftihar vesilesidir.”⁴

Yeni Türk’ün sentezi, öncelikle belli bir tüketim standardının maddi gücünü gerektiriyordu. “Elit” olmayanların

4 Tanıl Bora, “Türkiye’de Milliyetçilik Söylemleri: Melez Bir Dilin Kalın ve Düzensiz Lügati”, *Birikim*, Kasım 1994.

zorlukla ulaşabileceği, Türkiye koşullarında pahalı bir eğitim-öğretim altyapısı gerektiriyordu. Belli bir ideolojiyi, en azından hayata bakış açısını benimsemiş olmayı gerektiriyordu ve doğal özelliklere torna-tesviye işlemleri ilavesiyle ortaya çıkan bir “tip” gerektiriyordu. Örneğin, kara kuru bir Türk işçisinin Euro-Türk olma şansı yoktu, herkese nasip olabilecek bir sentez değildi bu.

İşte bu noktada, “sentez”in bir ayağı da çöküyordu. “Türklük”leriyle gurur duydukları söylenen, Batı’ya karşı kompleksiz olma iddiasındaki Euro-Türkler ve onların medyadaki tanıtıcıları, yalnızca doğal-fiziksel özellikleri nedeniyle bile bazı Türklerle gurur duymuyorlardı, hatta tam tersine, malum esmerler-kara kafalar örneğinde olduğu gibi, onlardan utanıyorlardı. Ve kimilerine göre, bu bir kompleks değildi...

Ama kendilerinden utanılanlar da, zaman zaman tepkilerini siyasî-toplumsal nehirlerle kanallandırmakla birlikte, Euro-Türkler’e benzeme çabasındaydılar. Daha doğrusu, içine giremedikleri o “modern” hayatın benzerlerini kendi alanlarında kurmak istiyorlardı. Euro-Türkler’in pahalı giyim tarzlarını işporta mallarıyla taklit etmeye çalışarak, müzikal tercihlerine yeni sesler ekleyerek, laf arasına birkaç İngilizce kelime katarak, paraya “onlar” gibi bakarak, gündelik ilişkilerine “modern” bir görüntü kazandırmaya uğraşarak...

Diğer taraf da, özellikle neo-liberal yorumcu ve köşe yazarlarının tavırlarında rahatça gözlemlenebilecek şekilde, lahmacun-çiğköfte düşmanlığından vazgeçmiş, hatta tadına çok önceden varılmış bu mutfak, ifade düzeyinde de “in” olmuştu. Utanılmayanlar listesine girenlerden biri de Türkçe müzikti. Ama “taktik benzeşme” yine durumu kuramıyordu; bir tarafta Euro-Türkler ya da “Beyaz Türkler” vardı diğer tarafta “esmerler”. Daha önce de alıntıladi-

gımız gibi, esmerler belli yerlerde, örneğin Akmerkez’de istenmiyordu; Galleria’da esmerlerle beyazlar arasında gerilim yaşanıyor ve lahmacun bile, esmerlerin giremediği yerlerde lezzetliydi.

Elbette ki beyazların önemlice bir bölümü, esmer kökenliydi. Michael Jackson gibi beyazlaşarak “yırtma” kanalı açtı ve hâlâ birçok açıdan esmer olanlar da, önemli başarıları yine daha önce değindiğimiz “gürbüzlük” koşuluyla birleştirebildikleri zaman, takdir görebiliyorlardı: “(Dünya güreş şampiyonu Sabahattin Öztürk) çağdaş ve güzel. Bıyksız, iri, genç ve modern... Bizim Sabahattin’imiz Garp’tan daha yakışıklı, daha modern, daha çağdaş.”⁵

İriliği, gençliği ve bıyiksızlığı* çağdaşlık ölçütleri içinde ele alan “beyaz” yaklaşım, “modern” sözcüğünün ve “modernlik” kavramının altını ısrarla çiziyordu. İslamî kesimin “popüler” yazarlarından Emine Şenlikoğlu da, bir söyleşide, müslüman kızların türbanı çarşafa tercih edeceklerini söylüyordu, çünkü türban “modern”di... Arabeskin poplaşan kanadından genç ve bıyıklı yıldız Mahsun Kırmızıgül ise “Ben de Doğulu olduğum için kıroyum. Hem de kıronun kralıyım” diyor ve ekliyordu: “Ama modern kıroyum”...⁶

Modernleşme çabası, pop çağı kültürünün ve benzeşme sürecinin kanatlardaki motorlarından biriydi zaten. Bu çaba, kimi zaman, Batı’dan daha modern olma gibi iddialı bir tavıra, “Asıl Avrupalı biziz” söylemine kadar uzanabiliyor; kriz dönemlerindeki Doğululuk hissiyatının ve Avrupa-Batı düşmanlığının ardından, dolduruşa bulanmış bir geçiş ede-

5 Ertuğrul Özkök, *Hürriyet*, 29 Ağustos 1993.

(*) Bıyık konusundaki tipik “beyaz” yaklaşıma örnek olarak iki yazı tavsiye edilebilir: Reha Muhtar, “Demir Lady”, *Nokta*, 25-31 Temmuz 1993 ve Leyla Umar, “Kadın Vali Lale Aytaman ve ‘Bıyıklılar’...”, *Sabah*, 19 Eylül 1993.

6 *Gün*, 25 Ekim 1993.

biyatı olarak bu mantık dile getiriliyordu. Ne derece anlamlı bir örnek oluşturduğu tartışılır ya; arkasında Türk bayraklı bir dans grubuyla klip çektiren eski Türk Sanat Müziği şarkıcısı yeni pop şarkıcısı Ipek Erdem, bir televizyon programında “Aslında dünyanın en güçlü ve en modern ülkesi biziz” demişti. “Ama diğer ülkeler bunu kabul etmiyor.”

İşte o diğer ülkelere kızıldıkça, bir yandan modernleşmeye ve Batılılaşmaya çalışılır, bir yandan Doğululuğa ve yerelliğe sığınılırken; üstelik sentez sözleri de havada kalır hatta ekstra gerginliklere yol açarken, milliyetçilik rüzgarı hızını artırdıkça artırıyordu. Hep Türkiye’nin kötülüğünü isteyen diğer ülkelere, beyazıyla esmeriyle birçok Türk zaman zaman o ülkelerdeki hayatı “idealize” etse de, Türk’ün gücünü gösterme zamanı gelmişti. Gerekirse onlardan çok farklı olarak ama galiba daha iyisi, onlardan daha “onlar gibi” olarak...

Tabii ki “bölünme” korkusu da etken oldu, Çetin Altan’ın deyimiyle Türk’ün Türk’e Türklük propagandası görülmemiş boyutlara ulaştı. Pop çağı kültürü, Ziya Gökalp’in “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim” şiarının çorba malzemesine dönüştüğü bir ocak üstü faaliyeti olarak yerleşiyordu artık. Böyle bir kültürün milliyetçiliği de “pop” bir milliyetçilik halinde sahneye çıkacaktı tabii ki. Televizyon kanallarındaki klip programlarına faksla Türk bayrakları geçiliyor ve çoğu sunucu da, yıllardır bayrak görmemişcesine heyecanlı bir “havada” kısa nutuklar çekiyordu. “Evet, işte bayrağımız geliyor, Türk bayrağını görüyoruz, bayrağımızı çok seviyoruz, sizi çok seviyoruz ve şimdi de Hakan Peker’i dinliyoruz” gibi anonslar duyuluyordu... Bu ortamda ay-yıldızlı kolyeler moda olacak ve bazı gazeteler -tabii ki- çekilişsiz kurasız ay-yıldızlı kolye dağıtacaklardı. Otoparklarda, sa-

hiplerine sorulmadan, arabaların plakalarına Türk bayrağı çıkartmaları yapıştırılıyordu. “Boyun ve yanaklarına bayrağımızı simgeleyen ay-yıldızlı metal dövme yaptıran ve kol-ye takan sanatçılarımız, böylece yeni bir modanın öncülüğünü de üstlenmiş” oluyorlardı;⁷ Harika Avcı da kendisini sonradan ay-yıldız takmakla suçlayanları “İlk takan asıl benim”⁸ diye cevaplıyordu. Bu modanın ötesinde ve üzerinde, genel milliyetçilik söylemi de iyi prim yapmaya başlamıştı.

Ne var ki, milliyetçilik söylemi farklı kulvarlarda ilerliyordu. “Liberal’yeni-milliyetçilik’, Türkçü radikal milliyetçilik, İslamcılıktaki milliyetçilik, resmî milliyetçilik ve Kemalist ulusçuluk”,⁹ hepsi aynı düzeyde popüler olmamakla birlikte, aynı dönemde “pop”laşıyorlar, zaman zaman aynı sembollerini kullanıyorlar ancak birleştiremiyorlardı. Kavramsal düzeyde yapılmış bu kulvarlar ayrımının toplumsal düzeyde yarattığı “melez diller”¹⁰ de hesaba katıldığında, oldukça uzun bir milliyetçilik çeşitleri listesi vardı Türkiye’nin önünde. Birleştirici, uzlaştırmacı olmak ya da asgari müşterek yaratmak bir yana, milliyetçilik çeşitleri, giderek sivrilerek çatıştırmacı niteliğe de bürünebiliyorlardı. Avrupa Topluluğu tartışmaları; gerçek dostlarımızın Avrupa’da mı, Amerika’da mı, Ortadoğu’da mı, Türk cumhuriyetlerinde mi bulunduğu tartışmaları merkezdeki kültürün farklı milliyetçileri arasında gerilim yaratabiliyordu.

Zaten her şey gerilim yaratıyordu artık. Peki, insanlar rahatlamak için ne yapabilirlerdi? Çılgınlar gibi sevişebilir ya da çılgınlar gibi eğlenebilirlerdi... Evet, çılgınlık fetişiz-

7 *Sabah*, 8 Kasım 1993.

8 *Sabah*, 17 Kasım 1993

9 Tanıl Bora, a.g.y.

10 Tanıl Bora, a.g.y.

mi de merkezdeki kültürün, pop çağının önemli malzeme-
lerinden biri haline geldi. Çılgınlık, kolay ulaşılamayacak
bir mertebeydi. Kimse onlar, bir yerlerde çok takdir edilen
“çılginlar” vardı ve bir sürü iş, onlara benzeyebilme çaba-
sıyla yapılıyordu. Çılgınlar gibi... “Ben çılgınım” demek
megalomani belirtisiydi, “Çılgınsın seeen!” sözü ise ilti-
fat...

Gerçekten de hayat, kimi zaman, “insanlar çıldırmış” de-
dirtiyordu. Hakaret ya da kızdırma aracı olarak kullanılan
“manyak” sözcüğünün tahtına iltifat aracı “çılgin” oturur-
ken, iki tarafa hizmet veren “kafayı yemek” deyiimi de yay-
gınlaştıkça yaygınlaşıyordu... İşin doğrusu, “çılginlar gibi”
kalıbı, yerini hakkıyla dolduran bir kalıptı. Çünkü, -çılgin-
lığın matah bir şey olup olmadığı ayrı konu- çılgin adayla-
rı, “gibi” noktasını aşmakta zorlanıyorlardı. Aşmaya da pek
niyetleri yoktu zaten: Çılgınlık fetişizmini yaratan değerle-
rin yanında muhafazakar değerler de menzil kazanırken,
itaatkârlık hem gelenekten hem “pop”tan beslenirken, an-
cak küçük tatminler kontenjanından işlem gören, akıllı us-
lu ve itaatkâr bir çılgin “gibi” rüzgarı esebilirdi. Öyle de ol-
du. Pop çağının merkez kültüründe yalnızca çılginlıkla ita-
atkârlık arasında değil, duygusallıkla hoyratlık, savaş söy-
lemiyle barış söylemi, hoşgörüyle “affetmezlik” arasında da
gidip gelindi.

Ve pop çağı kültürünün kimlik açgözlülüğünü iki olgu
sarınlatabildi; merkezdeki kültürün malzeme kalabalığıın-
dan olabildiğince çok çeşidi mutfaklarına taşıyabilen iki ol-
gu çıktı: MHP-ölkücü hareket ve pop müzik...

MHP öylesine işlevli bir kimlik dağıtıyordu ki... Ölkücü
kimliği, camiye ve kışlaya, ayrıca stada, konsere ve yatağa
“serbest giriş” sağlıyordu. Gereğinde Doğu’ya gereğinde
Batı’ya çevrilebiliyor; hoşgörü edebiyatında rakip tanımaz-
ken şiddet duygularının tatminine de imkan sağlıyordu.

Hem de ortalığın ait olunacak bir yer arayan gençlerle kaynadığı yıllarda.

MHP, “Türk” çocuklarına, önceden ait oldukları hemen her şeyi kabullenerek, hatta teşvik ederek çağrıda bulunuyordu. Ülkücü kimliği bir “üst aidiyet” şemsiyesi olacaktı. Fenerli, Galatasaraylı, Beşiktaşlı, popçu, Ferdici, Müslümcü, cuma namazlarını kaçırmayan, oruç bile tutmayan, çirak, öğrenci, gecekondu garibanı, lumpen, Bağdat Caddesi fırlaması... “Milliyetçi” olmak koşuluyla, her Türk’e kapı açıktı. Epeyi de Türk girdi kapıdan.

Kürt hareketine bir tepki olarak milliyetçilik yükseliyordu, pop çağı kültürü yaygınlaşıyordu, o kültürün gençleri adı konmuş bir kimlik arıyorlardı ve MHP, siyasî merkez boşalırken, hem merkeze yanaşarak eski kötü imajını silmeye çalışıyor hem de merkezin dışında, sosyolojik anlama yüklenerek siyaset yapmayı deniyordu. Ortam, o eski kötü imajın silinmesine, MHP’nin ürkütücülükten sıyrılmasına müsaitti.

Tavırsızlığa açık görüşlülük, ilkesizliğe hoşgörü denen, her “Değiştim!” ilanı verene “değişim ruhu”yla sahip çıkılan bir ortamdı bu. Milliyetçilik adına, “devlete sahip çıkma” adına onca kan dökmüş, bunun hesabını da gereğince vermemiş bir harekete, başta “lider” olmak üzere, el uzatılabiliirdi böyle bir ortamda. Hele dönem milliyetçiliğin prim yaptığı, “hasılat” getirdiği bir dönemse...

Medya birdenbire Türkeş’in değerini keşfetti. Elbette ki Türkeş’le yapılmış uzun bir söyleşi gazetecilik açısından değerlendirmeye değer bir şeydi ama “Türkeş’in Anıları”, gazetecilik başarısının ötesine geçen bir ambalajda, sevecen, sorumlu, dürüst ve temiz bir devlet adamının “ders” niteliğindeki konuşmaları havasında pazarlandı. Türkiye’nin, zor bir dönemi “Türkeş gibi sorumlu bir milliyetçi liderle yaşadığı için şanslı” olduğu yazıldı: “Yaşamayı öl-

mekten daha önemli, daha güzel bir gaye haline getiren bambaşka bir lider.”¹¹ Sonra Hıncal Uluç açıkladı: Türkiye’de Nazım Hikmet’in şiirlerini en iyi kimin okuduğunu biliyor muydunuz? Kucağında büyüdüğü “Aslan Amca”, yani Alparslan Türkeş... (Aslan Amca, kısa bir süre sonra, MHP Kongresi’nde “Dört nala gelip uzak Asya’dan...” diye bir Nazım şiiri patlatacağı ki, hem şiiri mahvedecekti, hem kucagında büyüyen “Asi General”i -öyle dermiş- tekzip edecekti, hem de Nazım’ı mezarında şairliğine pişman edecekti.) Hoşgörölü, her türlü fikre açık, icabında “komonistleri” bile seven, duygusal, sorumlu, “bambaşka” bir lider portresi çizilip altına da Türkeş’in adı yazılıyordu. *Ortadoğu* gazetesinde, *Yeni Düşünce* dergisinde filan değil, *Scabâh*’ta, *Hürriyet*’te...

Öteden beri, ülküdaşlar dışındaki insanlara hep ürkütücü, korkutucu gelmiş olan Türkeş de böylece temize çıkarıldıktan sonra MHP’nin önü açıldı artık. Ama işin doğrusu, Türkeş’in medyada silinip, parlattırıp cilalanması bir ara aşamaydı. Ülkücü hareket, kendi araçları ve kendi stratejiyle, önünü epeyice açmıştı.

Üstelik, hareket dışında kalanların, özellikle de bazı aydınların geç farkettikleri bir durumdu bu. Önceleri, ülkücü egemenliğinin Fenerbahçe tribünleriyle sınırlı kalan dar bir menzile edindiği zannedildi. Ne var ki, ülkücüler aynı dönemde tüm tribünlere sızmışlardı. Bu durum tespit edildiğinde işin futbola özgü bir boyutta olduğu düşünüldü. Oysa o sırada, Ferdi Tayfur’un Gülhane konserinden birahane masalarına bir sürü yerde “bozkurtlar” kendilerini gösteriyorlardı. Demek ki gecekondu mahalleleri ve lumpenler temelinde gelişen bir şeydi bu. Ama, İstanbul örneğinden giderssek, artık Bağdat Caddesi, Teşvikiye gibi lüks muhit-

11 Ertuğrul Özkök, *Hürriyet*, 15 Mayıs 1994

rin de köşebaşlarında ülkücülere rastlanmaya başlamıştı...

Zaten hareketin esprilerinden biri buydu. Beyazlara da esmerlere de, müreffeh aile çocuklarına da garibanlara da, herkes kendi “yerinde” kalmakla birlikte, aynı kimliği verebilmek. Lüks semtlerdeki gençlere “delikanlılık” hissini daha derinden yaşatabilmek, garibanlara yukarıdakilerle paylaştıkları bir şey sağlayabilmek. Böylece, her “sınıf”ın muhitinde giderek büyüyen “çeteleşme” potansiyelini kullanabilmek... Daha bir “kendi halinde takılmak” isteyenler ve milliyetçilik söylemi kadar eşitçilik söylemine de talep gösterenler Ecevit’i Türkeş’e tercih ediyor, bu tercih çoğunlukla “garibanlar” kesiminden geliyordu. 70’lerin “Bay Ecevit ve yandaşları...” nutuklarına yetişemeyip, Başbuğ’larını Ecevit’le diyalog aradığı dönemde tanıyan ülkücü gençlerin de Ecevit’e genel bir sempatisi oluyordu. Ama Ecevit, bir lider olarak “kesmiyordu”, çünkü diğer tarafta “çete ruhu”nun ve “her yol” a serbest giriş kartlarının cazibesiyle açılan bir kapı vardı.

Anlayış bu olunca ve yelpaze böylesine geniş tutulunca işler kendiliğinden kolaylaşıyor, pop çağı kültürünün bir sürü unsuru ülkücü harekette birleşiyordu. Milliyetçilik, çekirdekteki unsurdu zaten. Ama MHP’nin milliyetçiliği, stadlardan sokaklardaki futbol konvoylarına, asker uğurlama törenlerinden konserlere, aktif, tantanalı, çoğu zaman da eğlenceli biçimlerde dışa vurulan bir milliyetçilik halini almıştı. Cazipti...

Muhsin Yazıcıoğlu ve arkadaşlarının partiden ayrılarak BBP’yi kurmalarıyla birlikte, MHP’nin İslâm perspektifi de pop çağı kültürüne uyum sağlama yolunda cpeyi rahatladı. Dinî tatmin sağlayacak ve İslamî kimlik verecek kadar İslam’a yakın, pop çağının tüm nimetlerinden yararlanabilecek kadar İslam’a mesafeli bir konuma yerleşebilirdi artık ülkücülerin büyük bölümü: “Kuşadası’nda *Bizim Ocak* der-

gisine ‘takılan’ ve toplu eğlencelere bozkurt işaretiyle katılan bir ülkücü gençlik topluluğu hakkındaki röportajı ele alalım. Barlarda kadın turistleri cezbetme ‘hizmetinde’ çalışan bu gençler -aralarında bıyiksız, ince yüzlü, açık renk tenli, ‘stilli’ giyimliler çokça-, ‘milli hislerini’ çok sayıda yabancı kadınla beraber olmakla -kimisi örneğin sevişirken ezan okunduğunda ‘saygısızlık’ eden kadını ‘pataklamakla’, veya düşük işlerde çalışan Kürt çocuklarını aşağılamakla tatmin ediyorlar. Bu tablo, liberal yeni-milliyetçiliğin ‘yaşama zevki’ni ve hayattan tad almayı vurgulayan narsist üslubunun, sahil şehri ‘fırlamalığiyla’ ve ülkücü ‘cete’ geleneğiyle bağdaşmasını örnekliyor. Kuşkusuz liberal milliyetçilik söyleminin ‘gusto’ anlayışına da ülkücü milliyetçiliğin ahlakçılığına da uymayacak kadar lumpence ama mümkün, üstelik istisnai de değil.”¹²

Seviştiği turist kadını İslamî değerler adına, ezana saygı adına dövebilen, tatil merkezlerinin barlarına “modern” kıyafetlerle takılırken Kürt çocuklarını aşağılayabilen bir çete milliyetçiliği... Dinî kimlik var, cinsel faaliyet var, modernlik var, Batılı yaşam biçimi var, çete ruhu var, milliyetçilik zaten var; bireysel altyapı, milliyetçilik ve canlanan “Turan” düşleri üzerinden Doğululuk var, futbol var, pop müzik var, arabesk müzik var, heavy metal hatta kendi iddialarınca “rock” var,* tantana-eğlence var... Bu kadar imkanı aynı anda sunabilen üstelik listedeki her maddeye de ayrı bir misyon, ayrı bir ruh yükleyebilen başka bir hareket yoktu...

12 Tanıl Bora, a.g.y. (31 Ağustos 1994 tarihinde *Hürriyet*’ın Show ekinde yayımlanan bir habere atfen)

(*) Bu konuda, *Leman* dergisinin 15 Mart 1993 tarihli sayısında, “Okur Mektupları” köşesinde “Bakırköylü Rocker” imzasıyla yayımlanan mektuba milliyetçi-ülkücü metalcilerin verdiği cevapla başlayan ve haftalarca süren tartışma çok ilginçti. Hayat işte, 1990 yazında, Gülhane Parkı’ndaki bir metal konseri ülkücülerin sahneye saldırması yüzünden yarım kalmıştı. Gerçi, ülkücüler içinde metal ve benzeri müziklere “kıl kapanlar” bugün de var mutlaka.

Hem o hareket, yargısız infazların tezahürat milisliğini üstlense de, Kurultay'da Nazım'ın şiirini alkışlayabiliyor, hatta yerel seçimler öncesinde Grup Yorum'un "Dağlara Gel" bestesinden seçim şarkısı çıkarmayı bile deneyebiliyordu. Yani, çağın söylemine uygun biçimde, hoşgöründen, barıştan, bazı şeyleri aşmaktan söz etme imkanı da sunuyordu. Bir de Türkçe ağzından "Gerekirse kan dökeriz" gibi laflar kaçırmasa, ülkücüler okullarda kan dökmeye başlamasa, ülkücü yayınlarda açık ırkçılık yapılmasa...

Ülkücü hareket, devlete, kanunlara, örf ve adetlere itaatkâr olma geleneğini sürdürüyordu. Ve Türkçe, MHP Çankaya İlçe Kongresi'nde "Biz kendilerini düşünmeyen deliler topluluğuyuz" diyordu. Çılgınlık-itaatkârlık dengesine kadar, çağın kültürünü tüm ayrıntılarıyla özümsemişti MHP. Bu, çok büyük bir örgütlenme potansiyeli demekti. Refah'ın "uyarlama" yöntemiyle kullanmaya çalıştığı tüm kültür parçalarını "doğrudan" kullanan ve Refah'ın ayrı ayrı barındırdığı unsurlara, parti-ocak şemsiyesi altında, birliktelermiş "gibi" bir ruh aşıl原因an ülkücü hareket, bu potansiyeli kullanabildikçe kullandı. Genişledikçe genişledi.

Ama, her şeye rağmen, birçok insanın hafızasında ya da birçok gence anne-babadan aktarılan anılarda MHP ve ülkücü hareket hâlâ temizlenemediği için; ülkücüler çete psikolojisine girdikleri zaman kendi sempatizanlarının gözünde bile ürkütücü olabildikleri için... Bazı mahallelerde Refah daha iyi "iş" yaptığı için, ülkücü hareket merkezdeki kültürün bazı kompartmanlarına hafiften "banal" geldiği için... "Şimdilik", potansiyelin tamamı kullanılmıyor. Ama kullanılabilen kadarı da ülkücü hareketi pop çağının güç merkezlerinden biri haline getirmeye yetiyor. Bundan sonrası ise hareketin performansına, milliyetçilik dalgasının seyrine ve pop çağının evrilme yönüne bağlı.

Pop çağının evrilme yönü bir şeyi daha etkileyecek: Mer-

kezdeki pop çağı kültürünü sarmalayabilen diğer olguyu, pop müziği...(*)

Aslında Türkiye, “pop” müziğin, biraz farklı biçimlerle de olsa, büyük ilgi gördüğü dönemleri daha önce de yaşamıştı. Aranjmanlar, 60’ların 45’lik pazarında önemli paya sahipti. Ardından kimisi Batı’ya kimisi Anadolu’ya dönük gruplar ortaya çıkacak ve solistler de gruplar da konserlerinde izdihamlarla karşılaşacaklardı. 70’lerde ise, bir aralık, bugünün pop şarkılarından daha kaliteli olmayan şarkılar saracaktı ortalığı. Kenan’dan “Çilli bom bom bom”, Gökben’den “Şiribim şiribom”, Anne Marie David’den “Neşeli gençleriz biz, çibi dibi dip çibi dibi dip”, Fusun Önal’dan “Ah nerede vah nerede”, Seyyal Taner’den önce “Son verdim kalbimin işine” ardından “Kalbimi affettim” şarkılarının dinlendiği yıllar... Yani ne pop müziğin “popüler” olması yeni bir şey ne de rastgele şarkıların “hit” olması.

Ama yeni olan bir şey var: Pop müziğin bir kültüre, bir kimliğe denk düşmesi...

Koşullar, bir müzik türünün patlamasını, seri üretim temposuyla şarkı ve şarkıcı üretilmesini zorunlu kılıyordu. Çünkü artık özel televizyonlar ve özel radyolar vardı. Kesin olmayan rakamlara göre, Türkiye’deki özel radyo sayısı bir ara ikibine yaklaşmıştı ve radyoların çoğunluğu yirmi-dört saat müzik yayını yapıyordu. Televizyonlardaki müzik-eğlence programları, klip programları ve yalnızca klip yayımlayan televizyon kanalları da hesaba katıldığında ortaya çıkan tablo müthişti: Türkiye’de her gün binlerce saatlik müzik yayını vardı. Bu, en dayanıklı şarkıları bile kısa sürede eskitecek bir tempo demektir. Piyasa, durmadan şarkı içip şarkıcı yiyen, açlığını da hiçbir zaman bastıramayan

(*) “Popüler müzik” anlamında değil..90’ların Türkiye’sinde belli bir müzik formuna verilen ad olarak “pop müzik”...

bir canavara dönüşmüştü. Birkaç albüm, birkaç şarkıcı filan dışının kovuğuna gitmiyordu canavarın. Öyle bir üretim tezgahı kurulmalıydı ki, az hammaddeyle çok mal üretebilsin ve canavarın tabağını hiçbir zaman boş bırakmasın. Mal çeşitleri arasında bu tezgaha gidebilecek iki aday vardı, arabesk ve pop müzik. İkisine de yüklenildi, bu arada arabesk biraz poplaştı, pop müzik ise dönemin merkezî kültürüne uygun bir biçim aldı. Başka ritmlerin, başka temaların “pop”u çıkabilirdi ortaya; bu pop çıktı. Malum kültürel iklim böylesini gerektiriyordu çünkü. ,

“Muazzam bir milli ozmoz yaşanıyor. Türkiye kıpır kıpır. Müziği ise daha kıpır kıpır. Bütün bunlar bana büyük bir heyecan veriyor.”¹³ Pop müziğe öncelikle medyanın liberal kanadı sahip çıktı. Ertuğrul Özkök, Hadi Uluengin, Ufuk Güldemir, Fatih Çekirge gibi medya starları bu müziği yeni Türkiye’nin sesi olarak, büyük değişimin ısıltılı bir göstergesi olarak heyecanla selamladılar: “Ve sonuçta Kaya-han’ıyla, Fatih Erkoç’uyla, Emel’iyle, Harun Kolçak’ı ve daha onlarcasıyla yepyeni bir Türk popu yaratılmıştır. Bu müzik, siyasî parti kongrelerindeki değişim rüzgarının ritmini yaratmıştır. Ve son olarak DYP Kongresi’nde bu müt-hiş ritm vardır. Çiller’i getiren güç işte bu ritmdir. Yılmaz’ı da öyle...”¹⁴

Genç pop şarkıcılarına her fırsatta sevgilerini ve hayranlıklarını sunan köşe yazarlarının, televizyon yorumcularının arasında “bayıla bayıla dinliyorum” dedikleri şarkıların sözlerini yanlış yazanlar vardı. Örneğin, hem yenileri hem eskileri övmeye niyetlenirken, “Birden Ajda’nın şarkısına dönüyorum. Hayatımın bütün şarkılarında beni en çok etkileyen o satırlar bilmem kaçınıcı defa dudaklarımdan dö-

13 Ertuğrul Özkök, *Hürriyet*, 13 Haziran 1994.

14 Fatih Çekirge, *Sabah*, 20 Haziran 1993.

külüyor” deyip, Sezen Aksu’nun bir şarkısının sözlerini, üstelik de yanlış biçimde yazanlara rastlanıyordu.¹⁵ Pop çağı değerleri arasında, içtenliğe pek yer yoktu.

Maksat üzüm yemek değildi zaten, bağın tapusunu tescil ettirmekti. Yine Birinci ve İkinci Cumhuriyet demeyelim de, eski dönem ve yeni dönem diyelim; nasıl eski dönemin resmî ideolojisi özelleştirilmiş ama kamuya açılmadan yeni bir “hakim ideoloji”yle ikame edilmeye çalışılmışsa, nasıl yeni bir resmî tarih yazılmışsa, Özal yeni kurtarıcı-kahraman ilan edilmişse... Eski dönemin İdil Biret gibi, Suna Kan gibi klasik müzikçi harika çocuklarının yerine, yeni ideolojinin harika çocukları olarak genç pop starlarını, Tarkan’ları, Burak Kut’ları atamak istiyordu birileri. Bol miktarda politik çağrışımla, değişim edebiyatıyla süslenmiş pop müzik yorumları bunun için yapılıyordu.

Pop starları, gerçekten de 80’lerden bugüne uzanan değişim sürecinden bol bol nasiplenmişlerdi. Harika çocuk payesine erişmek için de çok şey verebilirlerdi. Ama kendileri için hazırlanmış böyle bir kimliği tam olarak algılamaya yatkın değildiler. Dahası, büyük çoğunlukla, neo-liberal destekçilerinden “biraz” farklıydılar; pop çağı kültürünün klasik Atatürkçü çizgi kadrosundandılar.

Burak Kut’un en çok tanışmak istediği insan Atatürk’tü.¹⁶ Atatürk rozetinin öncülerinden Kenan Doğulu “Bizler Atatürk çocuklarıyız. Bunu tüm hareketlerimizle, düşüncelerimizle belli etmemiz gerekir” diyordu.¹⁷ Anıtkabir’i onsekizinci kez ziyaret etmeye hazırlanan Seden Gürel, “en büyük tutkusunun Atatürk olduğunu” söylüyordu.¹⁸

15 Erugrul Özkök, *Hürriyet*, 4 Eylül 1994.

16 *Milliyet*, 18 Temmuz 1994.

17 *Sabah*, 24 Şubat 1994.

18 *Hcy*, 21 Eylül 1994.

Aynı zamanda tabii ki dindar, laik ve koyu milliyetçiydi pop starlarının büyük bölümü. Atatürk rozetinden önce, ay-yıldızlı kolye modasının hakim olduğu dönemde, Yonca Evcimik, Kenan Doğulu, Tarkan gibi popçular modanın öncüleri arasında yer almışlardı. Pop starları, televizyon programlarında bir fırsatını bulup milliyetçi olduklarını söylemeye çalışıyorlardı. Ercan Saatçi ve Ufuk Yıldırım “Ne Mutlu Türküm Diyene” şarkısıyla ortalığı inletiyordu. Mustafa Sandal, Taksim Meydanı’ndaki 29 Ekim kutlamalarında kalabalığa soruyordu: “En büyük Türkiye, okey?” Radyodaki programlarında Türkçe pop şarkılarını “tamen nasyonalist hislerle” çaldığını söyleyen ve “Power’daki milliyetçi” olarak tanıtılan bir “dj”in en büyük hayali ise bundan sonraki hayatında Amerikalı doğmaktı.¹⁹ Doğulu, Batılı, Batıcı, milliyetçi ve modern merkez kültürünün pop müziğe yansıyan milliyetçiliği böyle olacaktı elbette. Zaten yeni pop müziğin asıl yakıtı da bu karambolden geliyordu.

Arabesk de bir döneme adını koymuştu, arabesk şarkıcıları için de deli divane olunuyordu. Aslında hâlâ olunuyor, hatta arabesk 90’ların ortalarında bile pop müzikten daha “popüler” belki. Ama arabesk dinlemek pek öyle bir öğünme aracı, gurur vesilesi olmamıştı. Oysa pop müzik dinlemekle öğünülüyor, gurur duyuluyor. Bu, arabesk istikametinden gelen kitle için de böyle, Türkçe müziğe “inen” daha küçük kitle için de böyle.

Pop müzik, arabesk istikametinden gelen kitle için kente uyum sağlama ve modernleşme aracı oldu. Yıllar öncesinin gecekondulu mahalleleri artık metropol alanının yüksek binalı yerleşim merkezlerine dönüşmüştü. Buralarda yaşayanlar kendilerini “kentli” hissetmeye başlamışlardı. Ancak

¹⁹ *Dalga FM* (Haftalık Radyo-Magazin Dergisi), Çağan Yüce’yle röportaj, 30 Ocak 1995.

sıkı bir ekonomik çıkış yapamayanlar bu kimliği henüz onaylatamamışlardı. Arabeskin 80'den sonraki dinamik ve değişken çizgisine gaz verenler de bu insanlardı zaten. O zamanlar, değişen hayatlarının müziklerine de yansımaları istiyorlardı. Taverna müziğinin elektronik klavye sesi onlar için bir geçiş müziği olmuştu ve 90'larda, "kent değerleri" savunucularına "Biz de sizden farklı değiliz" diyebilmelerini sağlayacak yeni bir ritme, yeni bir sese talep gösteriyorlardı.

Nisbeten yeni ama sakinleri kente iyi-kötü ısınmış mahalleler de benzer bir talep içindeydiler. Çünkü Türkiye'nin değişim hızı arttığı için, onların değişimleri de kente kendilerinden önce göçenlere göre daha hızlı bir seyir izlemişti. Ve her iki taraf da, siyasî tercihleri, dinle ilişkileri ne olursa olsun, modernleşmişlerdi. Daha doğrusu, modern bir kimlik peşindeydiler. Yeni tüketim biçimleriyle, yeni vitrinlerle ve yeni bir müzikle, ekmek kavgasına paralel giden "kimlik kavgası"nı da kazanmak istiyorlardı. Bu dinle ilişkilerine göre farklılık arzeden bir şeydi ya, artık uzaktan baktıkları sevdalıların yerini çıktıkları, hatta yattıkları kızlar-erkekler almaya başlamıştı. Kolsuz anorakları, televizyonda gördükleri cinsten siperli kasketleri, spor ayakkabıları vardı. Mahallelerinde bulunmasa bile, yakınlarda bir yerlerde Mc Donald's vardı, pub'lar, cafe'ler vardı. Kendi değerleri ya da ailelerinin sarıldığı değerler oralara "takılmalarına" izin vermeyebilirdi ama yine de oraların sesini paylaşmak istiyorlardı. "Modern" hayatın en pratik ses kanalı ise, malum, müzikti.

Bu öyle bir müzik olmalıydı ki köklerine uyacak, altyapılarıyla çelişmeyecek ve yeni muhafazakar değerlerle çatışmayacak kadar yerel, Doğulu bir ses versin. Ama modern hayatın, modernleşme çabasının özlemlerini tatmin edecek kadar; duvarların içindeki dar dünya, "asıl hayat" kendi sokaklarına taşınmışcasına bir his yaratacak kadar ve "Biz de

Avrupalıyız, Amerikalılardan da farkımız yok” dedirtebilecek kadar “yabancı”, Batılı bir ses versin.

Elbette ki İMC’deki yapımcılar sosyal bilimci danışmanlarının hazırladığı raporları değerlendirip “Arkadaşlar, modernleşmeyle yerelliği ve muhafazakar değerleri birleştirecek bir müziğe yatırım yapmamız gerekiyor” demediler. Ama hayata karşı çok hassas, toplumsal değişim karşısında çok esnek olan müzik, kendiliğinden o sesi verdi.

Nasıl arabesk yıllar boyunca kimileri için kabullenmesi zor bir esneklikle hayatı kucaklamışsa, aynen öyle... Kaldı ki, arabesk o esnekliği sürdürüyor, Emrah doğrudan popa yönelirken İbrahim Tatlıses ve Ferdi Tayfur gibi “klasikçiler” de arabeski poplaştıracak yeni kasetleriyle yeniden doğuyorlardı. Arabesk, makyajlı haliyle, popun dinamizmini de yaratan en eski dinleyicilerine hâlâ seslenebiliyor, diğer yandan da kentlerin “yeterince modernleşmemiş” dış kuşak mahallelerinin sesi olma özelliğini sürdürüyordu. Aslında o “en dıştaki” mahallelerde yaşayanlar da pop müzik dinliyorlardı ama sesleri henüz arabesk aşamasındaydı. Galiba bu nedenle, “değişmeyen” Müslüm Gürses onlar için rakipsiz en büyüktü ve iş rakama vurulduğunda arabesk popun gerisinde değil, hatta biraz önündeydi. Ne var ki, dönemin müziği, merkezdeki kalabalığın kimlik karambolüne denk düşen müzik, pop müzikti.

Üstelik, pop müziğin tüm dinleyicileri arabesk istikametinden gelmiyordu. Daha “kentli” olanlar, arabeskçilerin “Doğuştan garip mi doğdum”u söyledikleri dönemde doğuştan modern doğmuş olanlar, Türkiye’nin Batı piyasasına dönük vitrininde yer alanlar da, hem bilinçli hem bilinçsiz böyle bir müzik, böyle bir ses arıyorlardı. İnsanın kendi ülkesinden ve kendi halkından utanmaması gibi “doğal” olması gereken bir duyguyu, yeni dönemin “ele güne karşı” ideolojisiyle imajlarına eklemiş insanlardı bazıları. Onlara

“İşte biz de Türkçe müzik dinliyoruz ve utanmıyoruz” diyecek bir müzik gerekiyordu. Öyle bir müzik ki, bu mantığa malzeme sağlayacak kadar yerel olsun... Ama Batı’nın büyük zincirleri artık Türkiye’de de faaliyet gösterdiğine göre, Batı’daki süpermarketlerde bulunan çeşitler Türkiye’de de bulunabildiğine, dünyanın her yerinde geçen kredi kartları Türkiye’de de geçtiğine göre, bununla da ideolojik olarak çok öğünüldüğüne göre... Öyle de bir müzik ki, “Bakın bizde de var” dedirtebilecek kadar Batılı olsun... Bu, talebin bilinçli yönüydü. Bilinçsiz yönü ise, merkezdeki kalabalığın malum benzeşme sürecinden gaz alıyordu.

Müzik, büyük talep karşısında, o sesi kendiliğinden verdi işte. Aynı anda “piyasa” da devreye giriverdi ve görevini yaptı: Akışı kendi haline bırakmayıp, üretim planına göre yönlendirmek... Artık her hafta birkaç yeni kaset, tezgah-tan taze çıkmış imajlarıyla birkaç yeni şarkıcı ve bir sürü yeni klip veriliyordu pazara. Buna da pop müzik patlaması deniyordu. İlk patlama döneminde, pop müzik şarkıcıları, tecrübeli vokalistlerden, “arkası sağlam” şarkıcı adaylarından seçiliyordu. Gerçi, tartışılmaz bir veri olarak, konservatuar kökenliler pop şarkıcıları içinde belli bir ağırlığı her zaman korudu ama hevesliler hangi kökenden gelirse gelsin, “seçme” mekanizması bir noktadan sonra pek işlemez oldu. Piyasa, bir tarafından talep ve heves girip diğer tarafından şablona uygun kaset ve şarkıcı çıkan bir makinaya dönüşmüştü artık. Şablon, pop çağı kültürünün unsurlarına göre oyulmuş bir şablondur.

“Bu bir sentezdir. Avrupa müziği ve Türk motifleri... Dönüşüm Muhteşem Olacak parçamda örneğin, müzik gitarla başlar sonra arabesk yorumu kayar. Bu şekilde bir sentez yakalanmış oluyor.”²⁰ Gerçekten de bu şekilde bir sentez

yakalanmış oluyor muydu yani? Parçanın sonuna bir de Mozambik ritmi eklense “global sentez”e mi ulaşılacaktı? Kendisine arabeskçi denmesinden hoşlanmayan ve “technobesk”çi bir pop müzik sanatçısı olduğunu söyleyen Kadir Tapucu’nun sentezi -tabii ki sentezse bu-, merkezdeki kültürün Doğu-Batı sentezi iddialarını çağırıştırıyordu. Ve çoğunlukla Tapucu’dan daha cevval oldukları söylenebilecek pop starlarının kasetlerinde, şablon gereği, benzer bir sentez anlayışına sıkça rastlanıyordu.

İnsafılı davranıp “alıntı” diyelim; alıntı yoluyla bol bol Batı ritmi ve melodisi aktarılıyordu Türkiye’deki pop pazarına. Yalnızca “Arizona Dream” filminin müziklerinden, “yerli malı” bestelermiş gibi, iki “hit” çıkmıştı örneğin. Elbette ki bunların yanında gerçekten Türkiye’de üretilmiş, Batılı pop ritmlerini anımsatan besteler de vardı, hatta onlar “az farkla” çoğunlukta idi. Batılı gibi giyinmeye, Batılı gibi davranmaya özen gösteren genç pop starları, zaman zaman birbirlerine “fazlaca benzeyen” bu şarkıları söylediklerinde, kimi dinleyiciler kendilerini iyice modern, iyice Batılı hissediyorlardı. İspanyol müziği, daha doğrusu flamenko ezgileri de, hem Doğu’ya hem Batı’ya dokunacak sesler içeren, doğal halleriyle, pop prodüksiyonları için yine önemli bir alıntı kaynağı oluşturuyorlardı. Ve hiç ender rastlanmayan biçimde, “Karabiberim” örneğindeki gibi 60’ların Türk filmi müzikleriyle oyun havası ritmini karıştırmış bir şarkı, Türk Sanat Müziği bestelerinden “alıntılanmış” bir şarkı fırlayıveriyordu Batı ritmleriyle flamenko ezgilerinin arasından.

Bu yapı, merkezdeki kültürün “kimlik hissi” taleplerini bir ölçüde karşılamaya yetiyordu zaten. Ama asıl ağırlık, müzikten çok sözdeydi. Arabeskin kara sevdadan alıp “görüşme” noktasında bıraktığı temaları, değişen hayat ya da değişen özlemlerin doğrultusunda, çıkma ve hatta yatma

aşamasına taşıma misyonu pop müziğe kalmıştı. Pop müzik, kliplerin lojistik desteğiyle, “modern cinselliği” kucaklama misyonunu yerine getirmeye çalıştı. Fatih Erkoç’un şarkısındaki “Senin için cilveli diyorlar/ Diskodan bardan çıkmaz diyorlar” dedikodularına konu olan kız şarkılara girmişse, başka türlü de olamazdı zaten. “Geceler boyu sevişmelerimiz bitmeşin” dendi, “Bandıra bandıra ye beni” dendi. Klib programları yataklı vagona döndü. Kimi zaman, Nazan Öncel’in “Dillere Düşeceğiz” şarkısındaki gibi, geleneksel sürünme edebiyatı bile yatağa dalabildi: “Tadım tuzum olacak/ Yatağıma gireceksin benim/ İlle de sen yatacak/ Seni seni en çok seni/ Bir tek seni severim hani/ Kör olayım yar/ Sürünürüm yar/ Her daim yar/ Billahi...”*

Pop müzik tüketicilerinin bir kısmı cinselliği gönüllerince yaşarken ve -herhalde- çoğunluğu, “yatağıma gireceksin” davetleri almak yerine “sürünürüm yar” kaderine mahkum kalırken, şarkı sözlerinin yarattığı hava içinde küçük tatminler yakalanabiliyordu. Hem romantik aşk gecelerinin sevişmeleri vardı pop şarkılarında hem de çağın hızına uygun seks geceleri. Yalnızca cinsellik düzeyinde değil, “ilişki” düzeyinde de çağı yakalayabilmişti bu müzik. Hem büyük aşklar, ağlatan ayrılıklar duyuluyordu popçuların ağzından hem de “Şansını zorlama/ Söyledim sana/ Uğurlar olsun” gibi, “Güle güle sana güle güle/ Güle güle yavrum güle güle” gibi, “Tak sepeti koluna...” gibi şarkılar...

Pop çağı kültürünün hemen hiçbir unsurunu sektirmeyen pop müzikte, elbette ki, çılgınlık teması da bol bol işlenecekti. Zaten hareketli şarkıların çoğu, bir “çılgın”ın hezeyanları teması üzerine kurulmuştu. Ve “Çılgınım” şarkı-

(*) Pop müzik “patlama”sının erken dönemlerinde, piyasa belli bir “çevre”nin elindeydi. O dar çevrenin egemenliğini kırmaya teşebbüs eden ilk isimlerden biri olarak, Nazan Öncel’in hakkını teslim etmek gerekiyor.

sını, yeni pop starları içinde mevcut değerlere en saygılı, en efendi-uslu imaja sahip yorumcunun, Burak Kut'un söylemesi başlıbaşına bir göstergeydi. 90'ların pop dalgası, özünde itaatkâr bir çılgınlığın şesini verecekti tabii ki... Vayrolan "yeni"yi anlatıyor ve kucaklıyordu bu müzik ama daha söylenmemiş "yeni"yi söyleyemiyor, yeni bir şey önermiyor, "genç olma"nın hakkını veremiyordu.

Yalnızca cinsellik konusunda biraz cesarete rastlanabiliyor ama üretim ve pazarlamadaki cesaret, tartışma aşamasına taşınamıyor, hatta Yonca Evcimik "Bandıra bandıra ye beni"de cinsel çağrışımlar bulanlara şaştığını söylüyordu. Pop müzikteki cinsellik, "büyükler"i de ikiye bölmüştü. Bir grup, pop şarkılarındaki argodan ve cinsellikten çocukları adına rahatsızlık duyduklarını anlatırken, bazı büyükler de bu yeni şarkılara iyice sahip çıkıyorlardı. Pop müziğin tartışıldığı *Siyaset Meydanı*'nda, ikinci gruptan bir ane, genç şarkıcılara teşekkür etmişti. Çünkü onlar çocuklara aileyi ve bayrağı sevdirmişlerdi... Stüdyodaki şarkıcılar, orta yaşlı annenin sözlerini iltifat olarak kabul ettiler; annenin niyeti de buydu zaten. Aynı sözleri bir ilkokul öğretmeni bir öğrenci velisinden duyduğu zaman, bu tartışmasız bir iltifat sayılabilirdi. Ama "genç" olma iddiasındaki bir müzik, cinsellik ilavesiyle, ilkokul ders müfredatının manevî işlevine soyunmuşsa ya da böyle bir yorumu iltifat biçiminde algılıyorsa, ortada tartışmaya değer bir durum vardı galiba.

Bu yönüne pek fazla dokunulmasa da, pop müzik tartışmaya değer bulundu aslında. Hem olumsuz biçimde eleştirildi hem savunuldu. Pop müzikten hoşlanmayanlar lafı daha çok "şıkıdım şıkıdım" faslına getiriyorlardı ve biraz haksızlık ediyorlardı. Pop albümleri yalnızca o tür parçalardan, "A-1"lerden oluşmuyordu çünkü. Kendisine nasıl bir işlev biçerse biçsin, pop müzik, hayatın akışından doğ-

muş, “piyasa”nın elinde büyümüş yeni haliyle hayatın iki yüzünü yerleştiriyordu albümlere. Belki işin büyüğü de buradaydı.

Standart bir pop albümünün A yüzündeki ilk parça, yani piyasada “A-1” olarak adlandırılan şarkı mutlaka “şıkıdım” çizgisinde oluyordu. Nakarat bölümlerini “kafayı taktım”, “hayret bi şey”, “hadi yine iyisin” gibi tercihen argodan seçilmiş gündelik deyimlerin oluşturduğu, neşeli, eğlenceli, “çılginca” parçalar... Bu, hayatın vitrinine, sokakların “Abi millet yaşıyor be!” dedirten haline denk düşüyordu. Ama yine A yüzünde, son derece duygusal, hüznü, endişeli, yalnızlığı ya da terk edilmişliği anlatan parçalar da yer alıyordu ve A-1 lokomotifinin ardından, A yüzündeki duygusallığın “hit”leri de geçiyordu istasyondan. “Karabiberim”, “Benimle oynama”, “Bu kız beni görmeli”, “Bandıra bandıra”, “Oynamaya az kaldı” hit oluyorsa “Ellerim bomboş”, “Gitme kal bu şehirde”, “Bebeğim”, “Yerine sevemem” de hit oluyordu. Pop çağının gizlenmeye çalışılsa da gizlenemeyen ve hep birbirine benzeyen kırgınlıklarına, hüznelerine denk düşüyordu bu parçalar. Söyleyecek fazla sözü, bir yerlere hapsettiği farklı sesi olmayan şarkıcıların albümlerinde A yüzüyle B yüzü aşağı yukarı aynı akışı izliyordu. Belki A yüzüne şansı daha yüksek görülen şarkılar konuyordu, o kadar... Ama bazı albümlerin B yüzünde, bir ya da iki parçalığına, A yüzünün hiç vaad etmediği kadar farklı bir sese, titiz bir arayışa da rastlanabiliyordu. Klipleri çekilmeyen şarkılardı bunlar. Hayatın hep “görüntü” dışındaymış B yüzüne, piyasanın itip kaktığı özelemlere, yaratıcılığın süpürülmüş ya da ertelenmiş ufkuna denk düşen şarkılar... Pop rüzgarını yönlendiren de, hayatın bütünü yönlendiren de aynı piyasaydı ve pop müzik albümleri, A-1’in oynaklığından B yüzü sürprizlerine, 90’lardaki hayatın birkaç parçalık özeti gibiydi.

En başarılı “özetleme” çalışmasını yapan da, kim ne derse desin, Tarkan’dı. Pop çağı kültürünün açık büfesiyle pop müzik albümleri arasında en akıllı, en işlek servis hatını kuran Tarkan oldu. Bir takıp bir çıkardığı küpesiyle; giysileri, tavırları ve silik çizgiler üzerinden Boy George’a benzettiği fiziğiyle, tabii ki aynı zamanda müziğiyle, hayranlarına en yoğun Batılılık hissini yaşatan O’ydu. Özellikle konserlerine akın eden genç kızlar, İstanbul’da, Bursa’da, Mersin’de değil de Londra’da, Los Angeles’ta, New York’taymışcasına, uzaklara doğru ama mutlaka Batı’ya doğru uçup gidiyordu. Aynı Tarkan, kuşak arkadaşları içinde en yerel, en Doğulu sesleri verebilenlerden de biriydi. Albümlerinde, “Gül döktüm yollarına” gibi, Türk Sanat Müziği motifleriyle örülmüş parçalara yer veriyor, konserlerinde işi Klasik Türk Musikisi icralarına kadar götürüyordu... Milliyetçiydi, ay-yıldızlı kolye modasının öncülerindendi; moda fazla yayılıp işin esprisi kaçınca kolyesini çıkaracak ama -tahminen- her an elinin altında bir yerlerde bulunduracak kadar akıllıydı... Ve cinselliğini hem açık hem ölçülü biçimde kullanacak kadar da uyanık... Bir genç kızın arkasından, çorabı kaçıttığı için, “Kıl oldum abi” diye bağırabilirdi Tarkan. “Bizde sevda kilo ile/ Tak sepeti koluna/ Herkes kendi yoluna” hoyratlığına vurabilir, “Oynama şıkıdım şıkıdım” sözleri eşliğinde şıkıdım şıkıdım oynayabilirdi. Ama yaralı bir sesle “Asla vazgeçemem sende asla” derken gözleri dolabilir, “Sevenlerin değerlerini bilmeli/ Incitmemeli...” derken ağlatabilirdi. Tarkan, pop çağının aşkla sepet havası, duygusallıkla hoyratlık, çılgınlıkla sükunet, hüznle oynaklık arasında yaşadığı dalgalanmaları ustaca yakalamıştı. Yalnızca A yüzünün tantanası ve kırgınlığı değil, B yüzünün rock’a kadar uzanan ses denemeleri de vardı Tarkan’da. “Sende ne buluyorlar dersin?” sorusuna iki kelimeyle cevap vermişti

Tarkan: “Her şeyi.”²¹ Gerçekten de pop çağında aranan her şeyi sunuyordu. Batı’yı, Doğu’yu, milliyetçiliği, cinselliği, dozu ayarlanmış bir çılgınlığı, asgari ücret düzeyinde özgürlük arayışını, duygusallığı, kolayca harcamayı, sarılmayı, sırt çevirmeyi... Bir de, atlanacak şey değil, gerçekten iyi bir yorumcu, iyi bir şarkıcıydı Tarkan. Meşhur “Çişim geldi” hadisesine çok takılmamalı; imajı son model bir spor arabanın şoför koltuğuna göre biçilmişti, Tarkan limuzinin arka koltuğunu seçti, onun için biraz gözden düştü. Ama, yine kim ne derse desin, pop müzik kalabalığının en yükseğe çıkabilen yıldızı Tarkan’dı...

Tarkan, “yetenekliler” listesinde yalnız değildi, doğal olarak. Onca genç şarkıcının arasından elbette ki iyi müzisyenler de çıkacaktı. Pop müziğe karşı en keskin biçimde cephe alanların bile “Ama beğendiklerim de var” diye başlayan kısa listeleri olabiliyordu. Zaten, pop çağı kültürüyle pop müzik dalgasının ortak şemsiyesini paylaşırsalar da, o gencecik şarkıcıların tümünü “Amaan, popçular işte!” etiketli bir tek tip elbiseye sığdırmak haksızlıktı. Sertab Erener’le Emre arasında, Ahmet’le Serdar Ortaç arasında, Oya-Bora ikilisiyle Ajlan-Mine ikilisi arasında mutlaka farklar vardı. Ama rüzgarıyla o farkları savurup götüren; gölgesiy-le renkleri birbirinden ayırd edilemez hale getiren bir kültürel iklim ve bir piyasa da vardı ki... Pop müziğe 90’lardaki biçimini veren de, pop müziği merkezdeki kültürün simgesi haline getiren de, pop şarkıcılarını zaman zaman geniş bir kategorinin ufak parçacıklarına dönüştüren de onlardı.

Yalnızca pop şarkıcılarını değil ki, hemen herkesi benzeştirdi o kültür. Ancak, tekrarın zararı yok, birleştiremedi ve hiçbir derde deva olamadı. Benzeştirici yönüyle bazı ge-

21 *Altüel*, İlknur Kızıltoprak’ın Tarkan’la söyleşi, 16-22 Haziran 1994

rilimlerin çatışmaya dönüşmesini erteleyebildi belki; ama diğer yandan öyle de bir “şiddet” yarattı ki, asıl “pop ilahı”, asıl “megastar” o şiddetti galiba.

Pop starlarının büyük bölümü yarına kalmayacak ama maalesef ve galiba, “megastar şiddet”, biraz dünden, daha çok “bugün”den aldığı güçle çağın hızını yenebilecek. Merkezdeki kültürü birlikte oluşturdıkları arkadaşları zamanına boyun eğerken, o, tüm yakıcılığıyla dimdik ayakta kalacak. Bu nedenle, şiddetin yeri apayrı...

LİNÇ HUKUKU, "KAFADAN" ADALET
VE "AYY İNANMIYORUUM!" ÇİĞLİKLARI
"Pop şiddet" patlaması

*Kadırgalı Kör Emin: Galata gümrüğünde vazîjeli iken, tensikata uğramış ve kendisini iyice bu hayata vermiştir. Beyoğlu muhitinde nam salan Emin Bey, zamanın meşhur hırsızlarından Panani'yi bir bıçak darbesiyle çolak etmiştir. Haddehaneli Arap Hulusi'yi içki masasında, dostu yanında tokatlayarak ağlatmış, fakat aynı şahıs tarafından o gece başka bir toplantıda tabanca ile vurulmuştur. Ölürken polislere verdiği ifadede, kendisini vuranın adını vermemiş, "Sağ kalırsam tahkikatı ben yaparım!" demisti.**

Sultanahmet'te, Sağlık Müdürlüğü'nün karşı köşesinde, şimdi Petrol Hotel'in bulunduğu yerde binaların arasına sıkışmış bir benzin istasyonu vardı eskiden. Yıl 1987 idi galiba, o benzin istasyonunda bir yangın çıktı. Polis ve itfaiye hemen yetişip çevrede bir halka oluşturdu, kimseyi istasyona yaklaştırmıyorlar. Gazeteciler birkaç kare fotoğraf çekip olayı uzaktan seyretmeye koyuldular. Ama yakından seyretme meraklıları çok, aradan sıyrılıp istasyona yaklaşıyorlar, polis onları kovalıyor. Şaka değil, her an büyük bir patlama olabilir. Derken benzin istasyonunun iki yanındaki alçak binanın çatısında dört-beş adam belirdi. Yangını seyreliyorlar, gülüşüyorlar, el şakaları yapıyorlar; hayatlarının en eğlenceli anlarından birini yaşıyorlar belli ki. Ama hayatlarının son anlarını yaşıyor olma ihtimalleri de yüksek.

(*) İhsan Birinci, *Hayat Tarih Dergisi*, Mart 1966... Kadırgalı Kör Emin'in "adaleti" konusunda daha ayrıntılı bilgi için Refii Cevat Ulunay'ın "Sayılı Fırtınalar" adlı kitabı da tavsiye edilebilir.

Bir patlamada ilk onlar gidecek. Polisler aşağıdan bağıyor; önceleri “İnsenize kardeşim!” tonundan seslenirken, sonra “Ulan manyak mısınız, insenize!” fırcalarına geçiyorlar. Adamların umurunda değil, polislere “merak edecek bir şey yok” anlamında el hareketleri filan yapıyorlar... Artık itfaiyenin başarısı mı, şans mı, korkulan patlama olmadı... Damdaki adamlar, başka bir yangını seyrederken ya da bir silahlı çatışmanın ortasında el şakaları yaparken ölmelerse, şimdi “reality şov”ların en sadık izleyicileri arasındadırlar herhalde. Özellikle de “Yangın Var”ın. O gün polis tarafından kovalandıkları için yangına fazla yaklaşamayan ve büyük ihtimalle damdakilere imrenenler de öyle...

Televizyondaki reality şovların izlenme oranları yüksek. Yanmış insanlar, kanlı cesetler, kopmuş kollar-bacaklar, fer-yat figan ağlayanlar, bıçaklananlar, bıçaklayanlar büyük seyirci topluyor. Türkiye’ye özgü bir olgu değil aslında, birçok ülkede durum aynı. ABD’deki reality şovlar “prodüktörler” tarafından iki kategoriye ayrılıyor: “Filtreli şovlar” ve “filtresiz şovlar”...¹ Olayın ardından yetişip, arka plan araştırmasıyla hazırlanan programlar filtreli oluyor; olayı anında yaşayarak doğrudan aktaran programlar ise filtresiz...

Türkiye’de hayat yavaş yavaş bir filtresiz şov halini alıyor. Hayatın her anı birdenbire olay anına, her yer aniden olay yerine dönüşebiliyor. Zaten sıradandı ya, şiddet artık iyice sıradanlaşıyor. Kan, cinayet, linç olağanlaşıyor. Hatta eğlence haline geliyor. Yargısız infazlar coşkulu seyirci kitleleri topluyor; Madımak Otel’nden yükselen alevler, seyirci-katil karışımı kitleye damdaki adamların ruh halini yaşıyor, aile içi cinayetler artıyor, kasabaların renksiz hayatları linç olaylarıyla renklendirilmeye çalışılıyor, mafyanın acımasız katilleri “icraat”larını televizyon programla-

1 *Columbia Journalism Review*, January/February 1993.

rında ballandıra ballandıra anlatırken neredeyse “filozof” konumuna getiriliyorlar; yaralama, dayak türünden vakalar zaten artık “mevzu değil”...

“Neden böyle oldu?” sorusunun çok kısa bir cevabı var: Olacağı buydu...

“Devletin yüce adaleti” üzerine kurulu bir sistem, mafyanın adaletine ve gücü yetenin “kendi adaleti”ne mahkum olmuş; insanların inanacağı güveneceği bir şey kalmamış, insanların birbirlerine güveni kalmamış... Sevgi, yürekten soğuyup dil üstünde yatırım yapmaya başlamış; hayat, kimi zaman birbirinden habersiz, çoğu zaman birbirine düşman parçalara ayrılmış... Olacağı buydu.

Yakın tarihe kısa bir dönüş yaparsak: 12 Eylül yönetimi, tabii ki kendi hukukunu uygulayacaktı. Darbecilerden başka bir şey beklenmezdi. Ama sivillerden, “teorik” olarak, o dönemin, 12 Eylül hukukunun ya da hukuksuzluğun hesabını sormaları beklenirdi. Türkiye’nin “sivil” pratiği bambaşkaydı oysa. Özel emirle 17 yaşındaki çocukları astıranlar, yüzbinlerce insanı işkenceli sorgulardan geçirtenler ve o işkenceleri uygulayanlar hesap mesap vermediler. Anayasa hükmüydü, 12 Eylül’ün lider kadrosuna dokunulmıyordu. Ama başka konularda aynı Anayasa’yı bir defa delmekten de bir şey olmuyordu.

Evet, 12 Eylül’ün ardından kendi hukukunu uygulayan bir liderin öncülüğünde kendi hukukunu uygulayan bir ittifak geldi iktidara. Özal-ANAP döneminin “güç” kaynağını ve temelini oluşturan ittifakın yapısına tekrar girmeyelim, malum dönem de malum biçimde yaşandı işte. Bir ayağını devlet içindeki “özel” hücrelerin oluşturduğu iktidar, kâh o devletin hukuk araçlarını kullanarak kâh o devletin hukuk sistemini hiç sayarak icraatlarda bulundu. Birçok uygulama için ya Menderes’ten miras anlayışla istimin arkadan gelmesi beklendi ya hukukî istime hiç gerek

duyulmadı. Anayasa kimi zaman dayanak oldu kimi zaman delindi. Hayalî ihracatın karşısına dikilenler, Allah'tan başka hiç kimseye hesap vermeyeceğini söyleyen Başbakan tarafından Türkiye'nin dış ticaret atağına sekte vurmakla suçlandı. İktidarın iç ilişkileri, Engin Civan olayıyla iyice açığa çıktığı gibi, yine “özel” bir hukuk anlayışıyla yürütüldü. Sigara ithalatını serbest bırakarak mafyaya darbe indirdiğini iddia eden bir Başbakan'ın mafya şefleriyle “ailece görüştüğü”, mafya şeflerinin kavgalarında arabuluculuk yaptığı anlaşıldı. O Başbakan Çankaya'ya çıktı ama fazla bir şey değişmedi. İki yıl sonra, dönemin Başbakanı “verdimse verdim” dedi. Verdiği halkın parası, alıcı ise bir yakındı. Para verilir, hesap verilmezdi... Ardından o Başbakan da Çankaya'ya çıktı, yerine gelen Başbakan'ın döneminde Güneydoğu'da neler olduğu sorulamadı bile. Yakalama, ön soruşturma, sorgulama, tutuklama, yargı, hüküm ve infaz işlemlerini bir şarjörün birkaç saniyelik boşalma hızına paralel götüren yargısız infazlar rutine bindi. Bir emniyet müdürü televizyon kameralarının önünde sendikal hak isteyen memurları dövdü, sonra onun timleri milletvekili dövdü; dayak yiyenler yedikleriyle kaldılar...

Bunların yaşandığı bir ülkede herkesin, gücü yettiğinde, kendi hukukunu uygulamaya başlaması elbette ki hoşgörülebilir bir şey değildi ama şaşırtıcı da değildi. Hele medya da bir linç haberine “Cezayı halk verdi” başlığını atabilecek kadar ortama uyum sağlamışsa...² Cezayı halkın verdiği olay 18 Haziran 1993 günü Boyabat'ta yaşanmıştı. Aynı günlerde Çarşamba ve Geyve'de de linç girişimleri olacak, Perdik'te bir kuyumcudan altın çalmaya çalışan dört kadın “halk” tarafından sopalarla komalık hale sokulacak ve 2 Temmuz 1993 günü de Sivas'ta 37 insan “tahrik olmuş

2 Sabah, 19 Haziran 1993.

halk” tarafından cayır cayır yakılacaktı. Birileri artık yalnızca dünyevî adaleti değil, kendi inançları içinde ilahî adaleti de “pratik” yöntemlerle yerine getiriyordu.

Ve Özal’ın birçok sırrı paylaştığı tek insan olmakla öğrenen, YDH kurmaylarından Cengiz Çandar, daha önce yaptığımız bir alıntının devamında, bu adalet anlayışını normal, hatta meşru karşılayabiliyordu: “Ankara’da bugünkü cenazenin (Sivas’ta öldürülenlerin cenazesi) kontrolden çıkmaması için, büyük bir İslam karşıtı meydan okumaya dönüşmemesi için ne gerekirse yapılmalıdır. ‘Uğur Mumcu cenazesi’, bir vakur cenaze boyutlarını aşıp, Türkiye’de sahnelenmek istenen bir başka oyunun provası haline büründürülmüştü. O tarihte Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal, Uğur Mumcu’nun öldürülmesini de, cenazesindeki sloganları da (cenazenin TRT’den naklen yayınlanması dahil) ‘büyük bir provokasyon’ olarak niteleyip oyunu bozmuştu... Ancak cenaze, toplumun ruhunda ve özellikle dindar kesimlerde öylesine bir yara açtı ki, Turgut Özal’ın üç ay sonra yapılan cenaze töreninde bu yüzyıl içinde görülmemiş ve kolay kolay görülemeyecek bir muazzam İslamî varlık ortaya çıktı. Müslümanlar, bir anlamda kendilerine hakaret saydıkları ve saldırı tohumları barındırdığını hissettikleri Uğur Mumcu cenazesinin rövanşını aldılar... Eğer bugünkü cenaze tipik ‘laiklik-müslümanlık’ karşıtlığı formatına oturtulur ve müslümanları provoke edecek her türlü durum yaratılırsa, bunun bu kez mutlaka ‘kanlı bir rövanşı’ gelir.”³

“Mutlaka” sözcüğünü böylesine rahatça kullanılabilecek bir biçimde, böylesine kolaylıkla ve doğallıkla gelebiliyordu demek ki kanlı rövanşlar. Bir yazar öldürülüyor; tek damla kanın akmadığı, bir tek taşın yerinden kalkmadığı

cenazede slogan atılması ve törenin naklen yayımlanması rövanş hissi doğuruyordu. Başka bir cenazeyle rövanş alındıktan sonra, tahrik olmayı otomatige bağlamış kitle 37 insanı diri diri yakıyor ve yakılan insanların cenaze töreninden önce tehdit geliyordu. “Müslümanları provoke edecek her türlü durum yaratılırsa” mutlaka kanlı rövanş gelirdi ha, ona göre. Mutlaka... Kabahat hep ölenlerde, slogan atarak, kitap tercüme ederek ya da Sivas’taki gibi şenlik düzenleyerek tahrik ve porovokasyon yaratanlardaydı. Öldürenlere, yakanlara, kanlı rövanş peşinde koşanlara niçin bu kadar kolayca tahrik oldukları ve niçin can almadan tatmine ulaşamadıkları pek sorulmuyordu.

Onlar da pop çağının temposuna uygun biçimde “anında adalet” yöntemini uygulamaya devam ediyorlardı. 26 Şubat 1994 günü, yine Sivas’ta, Hüseyin Kara adlı öğrenci Ramazan’da sigara içtiği için bıçaklanarak öldürülecek ve bu olay kaydadeğer bir tepki yaratmayacaktı. Sokaklar yasa koyucularla, yargı makamlarıyla, infaz görevlileriyle kaynıyordu artık. Her hatırlayısta insanı ürperten bir şey; Ümraniye’de deri atölyesi işleten Nevzat Öner, hırsızlık yaptığından şüphelendiği arkadaşı Kasım İzgi’nin iki elini iki kalsaca çiviyle çakacak, yani arkadaşını çarmıha geçecek ve bu olay, birkaç saat gözaltında kaldıktan sonra serbest bırakılan Öner’in hayatında hiçbir değişikliğe yol açmayacaktı: “Olaydan sonra yaşamımda hiçbir değişiklik olmadı... Hatta kimi insanlardan övgü bile aldım.”⁴

İşin ucunda övgü de olunca, birçok sohbet, “nasıl adalet uyguladım” anılarıyla geçiyordu artık. Nigar Uluerer, Selim İleri’nin talk-show programına konuk olduğunda, bir sabah Kalender Orduevi’ne giderken yaptığı “uygulama”yı anlatmıştı mesela. Uluerer, Orduevi’ne doğru yol alırken

4 Sabah, 21 Mart 1994.

bir de ne görsün; kaldırıma bir kamyon parketmiş, kamyonun yanında bir kanepa, kanepenin üzerinde de uyuyan iki kişi. “Hem de öyle Doğulu tipli adamlar...” Sanatçımız hemen çantasından copunu çıkarmış, uyuyanlardan birine tekme bastığı gibi adamları ayağa dikmişti. Üstüne de bir posta hakaret; adamlar nasıl kaçtıklarını bilememişlerdi... Boğaz’da kaldırıma kanepa atıp uykuya dalmak çok doğal karşılanması gereken bir şey değildi mutlaka, adamlara “Ah, nasıl da melekler gibi uyuyorlar” demek gerekmiyordu, hatta tam aksine uyarılmaları gerekiyordu.* Ama bir vatandaş, çantasından copunu çıkarmasıyla birlikte, o “Doğulu tipli” diğer vatandaşlara tekme basma yetkisini nereden buluyordu? Yakma, çarpmaya germe, linç etme, hayalî ihracat dosyalarıyla uğraşanları suçlama, “verdimse verdim” deme gücü ve yetkisi nereden geliyorsa, oradan...

Hukuk sisteminin kamuya değil devlete dayandığı, bu nedenle adalet kavramının geleneksel olarak “hükümsüz” kaldığı Türkiye’de, o geleneksel meselenin bin beteri yaşanıyordu artık. KİT’lerin özelleştirilmesi tartışılırken, hukuk çoktan özelleştirilmişti bile. Devlet, resmen değilse de fiilen, hukuktan elini çekiyor, devletin çeşitli hücreleri kendi “özel” hukuklarını uyguluyorlardı. Kamusal alan diye bir şey zaten yoktu. Sonuçta “hür teşebbüs” devreye giriyor, tabancasını bıçağını alarak ya da eleman istihdam ederek hukukî yatırımını yapıyordu. Kimi zaman, ortak girişimler aracılığıyla, yatırımların linç hukukuna yönlendirildiği de oluyordu. Bu infaz piyasasının tek kuralı vardı: Kimin gücü kime yetiyorsa...

Tabii ki, arkadaşlık hukuku ve şiddetle yine “geleneksel” bir samimiyeti olan aile-içi hukuk da payını alacaktı çağın

(*) Aynı programın konukları arasında Belkıs Dilligil de vardı. Nigar Uluerer bu olayı anlatınca, Belkıs Dilligil “Belki çok uykusuzlardı, çok yorgunlardı” gibi bir müdahalede bulundu. Hani “Neyse, insanlık ölmemiş” derler ya...

infaz piyasasından. Arkadaşlar, anneler, babalar, eşler, çocuklar “fazla tereddüt göstermeden” öldürülebilecekti. 1993’ün Haziran ayıyla 1994’ün Aralık ayı arasındaki onsekiz aylık dönemde işlenen ya da yargı aşamasına gelen ve dolaylı-dolaysız hiçbir siyasî nitelik taşımayan cinayet vakalarının, basit bir kupür taraması sonucunda çizdiği tablo gerçekten ürkütücü. Söz konusu dönemde işlenmiş ya da yargı aşamasına gelmiş cinayetlerin yalnızca bir bölümünü kapsayan 717 maktullü 648 vakaya bakıldığında, maktullerin katiller-katil zanlılarıyla olan “bağlarının” kısmî dökümü şöyle: 20 anne, 21 baba, 40 evlat, 34 kardeş, 91 eş (26 “koca”, 65 “karı”), 49 akraba, 90 arkadaş, 33 komşu, 18 sevgili... * Ifade net olmadıysa: 20 kişi annesini öldürmüş, 21 kişi babasını öldürmüş, 40 kişi evladını öldürmüş vs... (Cinayet dökümleriyle ilgili ayrıntılar için kitabın sonundaki “Ek” bölümüne bakabilirsiniz.)

Birtakım özel vakalar dışında, katillerle maktuller arasında bir ilişki, bir bağ mutlaka bulunur. “Makul” örneklerine rastlanamasa da, “cinayet nedeni” diye bir olgu var çünkü. Ama “kendi adaletleri”nin infaz kararlarını çekirdek aile ilişkilerine, arkadaşlık bağlarına taşıyanların sayısı böylesine yüksekken, “çağ” adına oturup düşünmek gerekmez mi yine de?

Burada bir ayırım çizgisini kaçırmamak çok önemli. Herkes aynı çağın insanı, herkes aynı toplumsal koşullarda yaşıyor ama çok şükür ki, herkes annesini, karısını, yengesini öldürmüyor. Kaynanasını sekiz, karısını onsekiz parçaya ayırdıktan sonra “Beni toplum mahvetti” diyen adama “anlayış” gösterilemez herhalde... Bu, ayırım çizgisinin bir yanını. Diğer yanda ise, aile-içi cinayet eğilimleri de dahil, in-

(*) Taranan vaka sayısı 667, ortada katil-katil zanlısı bulunan vaka sayısı 648’dir... Ayrıca “karı” sözcüğü için, gerekiyorsa, özür dilerim. Ama “kadın” deseniz uymuyor, “hanım” ya da “bayan” deseniz uymuyor...

sanların içindeki şiddet eğilimini “özel adalet” çubuğuyla dürtüp duran, her gün birçok insana çizginin öteki yanına yolculuk için “tek yön” bilet kesen bir toplumsal atmosfer var. Asıl sorun da bu zaten.

Hukuksuzluk ortamını ya da “herkese bir hukuk” ortamını yaratan, daha doğrusu ilk adımları atan devletti. Dolaylı ve dolaysız yoldan şiddeti meşrulaştıran da, öncelikle, o devletin hücreleriydi. Ancak bu süreçte, tek yön bilet değil çift yönlü etkileşim geçerliydi. Devletten, adaleti hukukla değil şiddetle sağlamasını bekleyenler hiç de küçük bir kitle oluşturmuyordu. Yargısız infazlara alkış tutanlar, o kitlenin parçalarıydılar. CMUK gibi, “siyasî zanlı”lara işkence uygulanmasını meşrulaştırırken diğer zanlılara görece düzgün muamele edilmesini hedefleyen bir yasayı alay konusu yapanlar da öyle... Zaman içinde hükmünü fiilen yitiren CMUK, ilk günlerinde, bir yasa olarak değil bir mizah malzemesi, hatta yer yer yakınma vesilesi olarak gündeme gelmişti. Hıncal Uluç’un İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı ve Galatasaray yöneticisi Remzi Tan’a hitaben yazdığı bir yazı, bu havanın tipik göstergelerindendi:

“Sevgili Remzi Tan... 34 P 1047 plakalı arabanın sürücüsü ile yüzyüze gelmek istiyorum. Senin yerinde de olur benim yerimde de... Çünkü bugün keseceğiniz komik cezayı gülerек ödeyip, gene aynı yola bir başkasıyla oynamaya çıkacaklarını biliyorum... Artık CMUK var, hafif okşama hakkınız da yok. Ehliyetini de iptal edemezsiniz... Ama hiç değilse hayat boyu unutamayacağım yüzlerini görmek, adlarını belleğime yazmak istiyorum. Şimdiden teşekkürler, Sevgili Remzi!”⁵

CMUK diye bir şey çıkmış, polislerin hafif okşama “hakkı”nı -ki kamu hukukunun geçerli olduğu toplumlarda bu-

5 Hıncal Uluç, *Sabah*, 7 Eylül 1993.

na işkence diyorlar- gaspetmişti ve Türkiye'nin en çok okunan köşe yazarlarından biri bu işe çok bozulmuştu. Plakası verilen arabanın sürücüsü, büyük ihtimalle, "kendi hukuku"nu uygulama alanı olarak karayollarını seçenlerden biriydi. Türkiye'de trafik cezalarının caydırıcı nitelik taşımadığı doğrudur, Hıncal Uluç'un trafik konusunda yeni yasal düzenlemeler yapılmasını isteyen sayısız yazı yazdığı da bir gerçektir. Ama bunlar neyi değiştirir ki? Bir köşe yazarının ve onun gibi düşünen milyonlarca insanın, hafif okşama yönteminden adalet bekleyebildiği bir ülkede şiddet sıradanlaşmaz da ne olur?

Üstelik orası öyle bir "hukuk"un geçerli olduğu ülkedir ki, kimisi polisi uzaktan görünce tir tir titrer, kimisi köşesinden "onları istiyorum" diyebilir. "Benim yerimde de olur, senin yerinde de." Özel talep üzerine özel yüzleştirme, teşhir ve nakil işlemleri yapılabilir; çünkü o ülke, malesef yerine oturan deyimle "hatırlı kişi"lerin ülkesidir. Ve bazı insanlar bazı insanlardan daha hatırlıdır. Bir "çünkü" daha, çünkü hukuk karambolü içinde bazı insanlar bazı insanlardan daha güçlüdür.

Onun içindir ki, Emniyet Müdür Yardımcısı'na "onları istiyorum" diyebilecek güçte bir köşe yazarı da rahatlıkla ayağından vurulabilir ve tetikçi içeri girer, tetikçiyi azmettirenler dışarıda özgürce gezer, televizyonlarda şov yapar. Çünkü onlar, o güçlü köşe yazarından daha güçlüdür. Ardından "en hatırlı" kişilerin başrolü oynadığı bir olay yaşanır ve... Hani köşe yazarının tetikçisini azmettirenler vardı ya, bu kez onlardan biri diğerini öldürtür. "Güç dengeleri" değişmiş, öyle gerekmiştir. Adalet, güç gökdeleninin bir üst katında da aynı hukuk anlayışıyla tecelli etmiştir. Sonra yine televizyon programları, mafya şovları...

Hem de ne şovlar... "Biraz sonra Alaattin Çakıcı'nın tarihî açıklamalarda bulunacağı" bile söylendi bir televizyon

programında. İşin acı yanı, Alaattin Çakıcı'nın söyleyeceği şeyler, tarihî olmasalar da gerçekten çok önemli olabilirlerdi. Ve aynı günlerde, bir yazı yazdığı için, evet bir yazı yazdığı için Yaşar Kemal'in tutuklanması isteniyordu. Her şey birbirini tamamlıyordu işte: Aydınlarına, yazarlarına hapislerde ve mahkeme kapılarında ömür törpüleyen bir ülke, tarihî açıklamaları da Alaattin Çakıcı'dan beklerdi elbette. O ülkede panayır meydanlarını linç aşkıyla yanan kalabalıklar doldururdu, hayat filtresiz reality şovlara dönerdi; "Oynatmaya az kaldı", "Roma'yı da yakarım", "Ateşteyim ateşte" şarkıları birbiri ardınca "hit" olurdu ve pop çağını kan tutunca da panik halinde sorulurdu: "Türkiye'ye ne oluyor?"

Türkiye pop çağı ateşiyle yanıyor. Göğe yükselen alevlerin dibindeki ateş, namludaki ateş, ağır bir hastalığın gecelerindeki ateş, enerji ve dinamizmin kaynattığı kandaki ateş... Ateşi hangi anlamıyla alırsanız alın, pop çağı ateşi bu. "Şiddet"li bir ateş... Şiddette pop şarkılarının pek bir suçu yok, hatta onlar masum bile sayılabilir. Ama pop şarkıları da şiddet de aynı karambolden ses veriyor. Pop çağı, pop şarkılarında duygusallıkla hoyratlığı, çılgınlıkla sükuneti, büyük aşklarla "tak sepeti koluna" tavrını nasıl bir araya getiriyorsa, sevgi söylemiyle şiddeti de aynı biçimde bir araya getirebiliyor.

"Seviyorum", "seviyoruz" ve "sevgili" sözcükleri hiç böylesine yoğun biçimde kullanılmamışlardı herhalde. Radyoların ilk döneminde konuşmaların yarısı "Biz sizi çok seviyoruz!" cümlesinden oluşuyordu. Zamanla bu oran aşağı yukarı dörtte bire kadar düşecekti... Aynı dönemde Türkiye'de Ahmet, Mehmet, Ayşe, Fatma kalmadı. Yüzyüze konuşmalarda, telefon konuşmalarında, televizyon sohbetlerinde, köşe yazılarında hemen herkes Sevgili Ahmet, Sevgili Ayşe'ydi artık. İş mahalle muhabbetlerinin "Sevgili Ali, se-

nin sülaleni...” sınırına kadar dayandı neredeyse. “Hepinizi çok seviyorum, herkesi çok seviyorum” gibi laflar, sevginin erdemi üzerine konuşmalar birbirini izledi. Ne güzel...

Gerçekten de ne güzel... Ama sevgi sözcüklerini dillerinden düşürmeyenler fiziksel ya da mecazî linçlere katılabiliyorlar, işkenceyi, yargısız infazları savunabiliyorlar, acımasız bir rekabet ortamında Sevgili Hasan’ları, Sevgili Emine’leri bozuk para gibi harcayabiliyorlardı. Batakçı bankalar da sonradan ağlatacakları müşterilerini bir zamanlar çok seviyorlardı. Yolsuzluklara bulaşa bulaşa Türkiye’ye yolunu kaybettiren bazı politikacılar, sevgili halklarına, “adı” üstünde, sonsuz bir sevgi duyuyorlardı. Bir dosyayı sevgili okurlarından gizleyerek ya da Türkiye’ye hiç hayır getirmeyeceğini kendilerinin de bildikleri imajları sevgili izleyicilerinin gözünde parlatarak sınıf atlayan medya starları da öyle.

Pop çağının poplaşan sevgi söylemi böyle garabetler yaratacaktı elbette. Sevgi lafıyla yatılıp sevgi lafıyla kalkılsa da, bu durum, insanların sevgiye olan güvenlerini sarsacaktı. O zaman da, pop şiddetle pop sevginin birlikte yaşanması doğallaşacaktı...

Bu tabloda, uluslararası “pop değerler”in ve sevgi söyleminin içini boşaltıp midenin zor kaldıracağı bir dolgu yapan piyasa mantığının da önemli rolü vardı: “Eda’ya göre, Michael (Jackson), İstanbul’da B sınıfı konser vermiş. B sınıfı dediği kısa konser. Beş şarkı eksik söylemiş. Asıl şovunu A sınıfı konserde yaparmış. ‘Nasıl yani?’ dedim. ‘Bizleri B sınıfı dünya vatandaşı gördüğü için mi B tipi konser verdi?’... ‘Yoo, hayır’ dedi Eda. Tabagımdaki ızgara köftelere bakarak... Mesajı çıkar gibi oldum. Ne kaa köfte, o kaa ekmek. Öyleymiş. İyi para verenlere A sınıfı konser... Kötü para verenlere B sınıfı konser... Michael gitti... Konserin başında, ortasında, sonunda dünyanın en güzel sözcüklerini ba-

ğıra bağıra gitti... I love you... I love you... I love you...”⁶

Acaba A sınıfı konserlerde kaç kez “I love you” diyor Michael Jackson, B sınıfı konserlerde kaç kez? Onun da bir tarifesi vardır herhalde... Pop çağının sevgi piyasasına fazla “romantik” bir düşünce gibi gelebilir, hiç önemli değil; az para verenle çok para veren arasına beş şarkılık bir fark konduktan sonra, dünyanın en güzel sözcükleri söylense ne olur söylenmese ne olur... Binlerce kilometre ötedeki binlerce insan bir sanatçıyı aylarca beklemiş. Büyük ihtimalle hayatlarında yalnızca bir kez “canlı” olarak izleyebilecekler bu sanatçının şovunu. Ama o insanların ülkesi, alım gücünün “A sınıfı” ülkelerle rekabet edebileceği kadar zengin bir ülke değil. Ne olacak? Çağa ayak uyduramamış bir mantık diyor ki: Onca uzaklıktaki insanlar onca hevesle bekledikten sonra, bilet fiyatı üç dolar eksik iki dolar fazla farketmez; sanatçı söyleyebildiği kadar şarkı söyler. Bu arada üç çarpı üç dokuz kere “I love you” diye bağırmasa da olur. Ama B sınıfı konser “muamele”siyle beş şarkı eksik söyledikten sonra, yüz kere bağırırsa ne olur?..

Evet, çağa ayak uyduramamış bir mantık böyle diyor. Ama pop çağı ateşi, “ne kaa köfte, o kaa ekmek” diye sayıklatıyor. Ardından “seviyorum” diye bağırıyor. Piyasa sevgi söylemini böylesine poplaştırdınca da sonuç, maalesef, “ne kadar pop sevgi, o kadar pop şiddet” oluyor. Bu konserden kısa süre sonra, “B sınıfı” şiddetin ülkesinde, Hıncal Uluç vuruluyor; “A sınıfı” şiddetin ülkesinde, Michael Jackson, beş şarkı süresine sığabilecek bir hızda harcanıyor...

Pop çağının, kendi yarattığı bir tartışma konusunu beş günden fazla, kendi yarattığı bir şarkıyı iki aydan fazla, kendi yarattığı bir şöhreti altı aydan fazla yaşatmayan hızı,

6 Hıncal Uluç, *Sabah*, 27 Eylül 1993... Hıncal Uluç’un Eda diye söz ettiği, Mehmet-Canan Barlas çiftinin kızları. Ancak adı Eda değil Elâ...

pop sevgilere de yansıyor. Onlar da hızla gelip geçiyor. Bir sevgi dalgasıyla bir şiddet dalgası ardarda gelebiliyor. Neyse ki sevginin, dönemlerden bağımsız, çağın ateşine dayanıklı bir tarafı hâlâ var da, hayat büsbütün çekilmez olmuyor. Şiddete karşı sığınaklar inşa edilebiliyor. Ama Türkiye'nin işi zor, çünkü "A sınıfı" şiddet de, "Ayy inanmıyorum!" sesleri arasında yavaş yavaş geliyor.

Türkiye'nin neredeyse şaşkınlık duygusunu unutturacak özgün standartlarında bile inanılması zor bir sürü olay gerçekleşirken, bol bol "Ayy inanmıyorum" çığlıkları atıldı. Ancak ayy inanılmayan şeyler, mizah dergilerinin sık sık işledikleri gibi, birinin arabayla sürat yapması, üç kişinin bir gecede altı ayrı bara gitmesi, iki kişinin atışması, yemeğin tuzunun fazla kaçması türünden niçin inanılmadığı pek anlayışlamayan şeylerdi...

"Ayy inanmıyorum", aradaki ses benzerliğinin de teşvihiyle, Amerikan orta sınıfının "I don't believe it- inanmıyorum" kalıbından tercüme galiba. Evet, Amerikan orta sınıfı haftanın belli saatlerinde hiçbir şeye inanmaz. Görece müreffeh ama renksiz, tatsız, muhabbetsiz, aşırı düzenli ve iş koşullarının gereği, çok disiplinli bir hayat süren insanlardır bunlar. O disiplin içinde, haftanın belli saatleri eğlenceye ayrılmıştır, zaten eğlenilebilecek başka zamanları da yoktur. İşte sözkonusu eğlence saatlerinde, hayatlarının renksizliğini, muhabbet unsurunun eksikliğini, televizyonda onca ilginç şey izlemelerine karşın pek az ilginç şey yaşamalarının ezikliğini "inanamayarak" kapatmaya, unutmaya çalışırlar. Eğlence gecesindeki tüm sohbet konuları, dinledikleri her olay, tanıştıkları tüm insanlar, yapılan her şey inanılması zor derecede ilginç olmalıdır ki açık kapatılabilsin. En azından öyleymiş gibi davranılmalıdır. Çoğunlukla, öyleymiş gibi davranılır zaten. Sudan hikayelere, sıradan anılara neşeli "I don't believe it" tepkileriyle karşılık

verilir. Derken kısıtlı saatler dolar, rutin hayatın muhabbet-siz düzenine geri dönölür.

Ancak, verimli hayat ajandasında önceden işaretlenmiş muhabbet saatleri insanlar arasındaki muhabbetsizliği, kopukluğu ve bunlardan mütevellit sevgi zaafiyetlerini engelleyemez. Sıkı disiplinin gerginliği olmadık anlarda patlayı-verir. Bu, şiddettir. Ama asıl şiddet “aşağıdan” gelir. Alt sınıfın yoksulları, yukarıdaki disiplin tarafından yönlendirilen, üstelik kendilerine de pek bir şey sunmayan hayata karşı öfkeli-dirler. O öfkeyi dindirecek bir bağ, bir ortak alan, bir muhabbet alanı da yoktur. Yoksulların şiddeti en lüks sitelerin sakinlerine, en zenginlere ulaşamaz; hınçlarını birbirlerinden ve yakalayabildikleri orta sınıf temsilcilerinden alırlar. Bu tür olaylar, “İnanmıyorum!” tepkisi ver-dirmeyecek kadar olağandır. “Sembolik” olarak bir dolara adam öldürölür, büyük kentlerde geceleri sokağa zor çıkılır, on yaşında çocuklar katil olur; çok şükür henüz Türkiye’de yaşanmamış bir şey, orta sınıftan ya da alt sınıftan bir adam Mc Donald’s şubelerini tarar, en kalabalık alışveriş merkezini tarar... “A sınıfı” ülkenin “A sınıfı” şiddet krizleridir bunlar.

Amerikan orta sınıfının hayatı Türkiye’de orta-üst sınıfın hayatına denk düşüyor. Zaten “Ayy inanmıyorum” sesi, benzeşme sürecinin etkisiyle zaman zaman başka sınıflardan duyulsa da, aslen “iyi aile” kızlarından geliyor. Normaldir, çünkü artık Türkiye’de de, daha önce sözünü ettiğimiz “site hayatı”yla simgelenen bir hayat, Batı standartlarında “A sınıfı” hayat yaşanıyor. Duvarın içindeki hayatla duvarın dışındaki hayat iyice ayrılıyor, üstelik Türkiye’de duvarın dışı çok daha kalabalık. Ama duvarın dışındakiler için benzeşme özlemi ve politik kanallara atlama imkanları nisbeten “canlı”. Belki bu nedenle “A sınıfı” şiddet henüz “Batı standartları”na ulaşamadı. Ne var ki, köşebaşı çetele-

rine, “mahalle liseleri”nin kapılarında çıkan olaylara, artan tecavüz vakalarına, Amerikanvari alışveriş ve eğlence merkezlerinin çevresinde yaşanan gerilimlere bakılırsa, “henüz ulaşamadı”nın ömrü çok uzun değil.

Daha az karşılaşmaya, daha az konuşmaya, daha az görüşmeye dayanan hayat disiplininin yüceltildiği bir ortamda, başka türlü de pek beklenemez zaten. Çünkü, Türkiye’nin yine “henüz” tam olarak “tüketilmeyen” muhabbet geleneği kimilerine gelişmemişliğin göstergesi gibi gelse de, “muhabbet” önemli bir şey.

“İzole” sitesinin otoparkından arabaya atlayıp, çevre yolundan, çalıştığı gökdelene, “plaza”ya giden insanlardan söz etmiştik hani. Plaza mimarisi, mimarlar tarafından çok tartışılan bir şey. Modern mimarinin işlevselci yaklaşımından postmodern mimariye geçiş tartışmaları, postmodern mimari bitti mi, sürüyor mu, yoksa hiç olmadı mı tartışmaları... İşin teknik yönünü mimarlara bırakmak kaydıyla, plaza mimarisini ve plaza hayatını herkes tartışmalı aslında. Plazalarda her şey “mükemmel” ve sterildir; her şey en “verimli”, en disiplinli çalışma ortamını sağlama esasına göre düzenlenmiştir. Bir çalışana gerekebilecek her şey, sağlık merkezinden kafeteryaya, o binalarda mevcuttur. Ve temel ilke, binanın dışıyla kopukluktur. Belki, iş disiplini bozmayacak şekilde, kısıtlı “muhabbet” imkanları da bulabilir o binalarda çalışanlar. Ama “kendi aralarında” olmak koşuluyla. Elektronik kapılardan kolay kolay ziyaretçi giremez. Plazaların çoğunda sigara içmek yasaktır, çok gelişkin havalandırma sistemleri vardır. Hava tertemiz, sağlıklı, steril ve yapaydır. “Gerçek” havadan bile kopuktur plazalar, dışarıdaki hayatla iki nefeslik bir temas olsun sağlanamaz. Zaten plazaların pencereleri de açılmaz. Aşağıdan “plaza dışı” bir tanıdık geçmez, milyarda bir ihtimal geçse de pencere açılmaz, sesinizi duyuramazsınız... Çaylar kahveler

“otomat”lardan alınır ya da özel eğitimli garsonların hizmet verdiği kafeteryada içilir. Sistem iyi işler, bir bardak çay için iki saat çaycının keyfini beklemezsiniz. Ama çaycıyla da takışamazsınız...

Çağın rasyonel mantığı, çaycıyla takışmanın, şakalaşmanın çok mu gerekli olduğunu, çok mu matah bir şey olduğunu sorar. Elbette ki çaycıyla takışmasanız da olur ama “otomatik insan”ı yüceltmeyenler için “hayat” bu tür muhabbetlerden oluşur. Böyle muhabbetler yoksa ortak alan da yok, ortak alan yoksa ilişki de yok; ilişki yoksa, sevgi söylemi borsasına istediğiniz kadar yatırım yapın, sevgi de yok. Ve, sevgi yoksa şiddet var.

Kahveci insan, “kahve otomatı” makine. Ferhan Şensoy çok önce söylemişti: Bakkal insan, süpermarket makine, hem “Bir bakkal bir insana borç bile veriyor icabında”... Fırça da atıyor, kazık da atıyor icabında ama bakkal, manav, çaycı insan... Üstelik, bir açıdan bakarsanız, insanlık serüveninin daha ileri bir aşamasını temsil ediyorlar: “Otomat ile en eski çağların ticareti arasında büyük benzerlik var, ikisi de konuşulmadan yapılıyor.”⁷ Ve steril site hayatı, hiç olmazsa kasiyerle konuşulan, görevlilerle konuşulan “sepetli” süpermarket aşamasını da geride bırakıyor. ABD’de ve Avrupa’da kurulmaya başlanan bir sistem var, ki gazeteler aynı sistemin İstanbul’daki Bahçeşehir’de de devreye sokulacağını yazmıştı, evdeki bilgisayardan site marketinin bilgisayara giriliyor, sipariş listesi hazırlanıp yine bilgisayarla marketin “ilgili birimi”ne iletiliyor. Belli bir süre sonra sipariş kapıya getiriliyor. Tek insanî ilişki, tek konuşma, siparişi getiren görevliyle, “kapı aralığı”ndan kuruluyor. O da şimdilik. “Robot çocuklar” devreye sokulana kadar...

7 Rene Sedillot, “Değıştokuştan Süpermarkete”, çev: Esat Nermi Erendor, Cep Yayınları, İstanbul, 1983.

Kabul etmek gerekir ki, süpermarketler bir ihtiyacın ya da bir talebin sonucunda ortaya çıktılar ve süpermarket raflarından bir şeyler seçmenin, olumsuz anlamda “tüketim ruhu”yla tam açıklanamayacak bir zevki de var kimi zaman. Herkes için değilse bile çoğu insan için bu böyle. Ama insanın insanla muhabbetini sepetine sığdıramayan bir aşama da, piyasa mantığı ve rasyonel düşünce ne derse desin, “gelişme” sayılamaz. Ya da şiddet bir gelişme noktasıdır. Çünkü, muhabbet yoksa “A sınıfı şiddet” var, insanın kendisine yönelik şiddeti sayılabilecek “intihar” var...

Evet, Türkiye, şiddeti tartışırken, muhabbeti tüketen, insanların arasına duvarlar diken bir mantığı da tartışmalı artık. Tribünlerde çok pahalı localar kurmakla, “toptan ödeme” gerektiren sezonluk biletler satmakla öğünen ve bu uygulamaları yaygınlaştıracaklarını söyleyen kulüp yöneticileri, durup düşünmeli. “Biletler pahalı olsun, herkes maça gelemesin” diyen spor yazarları da... Büyük kentlerde insanları buluşturan, ortak muhabbete fırsat veren belki son alanlar, tribünler de duvar içine alınmadan düşünmeli, tartışmalı... ABD’de tribünlerde hemen hiç olay çıkmazken, saha içinde niçin durmadan olay çıktığını ve stadların dışında niçin korkunç bir şiddetin yaşandığını, maç seyrinin bile “ayrıcalık” haline gelmesiyle şiddet arasında bir bağlantı bulunup bulunmadığını, şiddeti tribünden süpürmeye çalışırken dışarıda çok daha vahim şeylere yol açılıp açılmayacağını...* Türkiye’nin böyle şeylere, tribündeki localara, site hayatına, plaza mimarisine, alışveriş merkezlerine kafa yorma zamanı geldi de geçiyor galiba.

İki ayrı hayat yaşıyorsa, elbette ki o iki hayatın insan-

(*) ABD’deki şiddetin boyutları hakkında fikir verebilecek ufak bir bilgi: 80’li yıllardan bu yana ABD hapishanelerinin “nüfusu” bir milyon civarında seyrediyor, yılda yaklaşık 600 bin yaralama-darp vakası gerçekleşiyor ve yıllık cinayet sayısı uzun süredir 20 bin sınırının altına düşmüyor.

ları arasında bir çelişki olacak. “Muhabbet”e, o çelişkileri görünmez kılma, hayatın öylece sürüp gitmesini sağlama gibi bir işlev biçilemez. Bu, muhabbete ihanet olur. Çünkü muhabbet sistemin sigortasını sağlamlaştırmak için değil, hayatın her şeye rağmen hayat olması için gerekli ve “A sınıfı” şiddetin yaşanmaması için gerekli. “A sınıfı” şiddet, kör şiddet; zaman zaman “sistem”i öfkeliendirse de, sonuçta sisteme yarayan bir şiddet türü...

Türkiye, muhabbetsizlik, ilişkisizlik, yabancılik derdini yalnızca duvarın içi-dışı olgusu üzerinden yaşamıyor, üstelik. Pop çağının Türkiye’si, aslında pop çağı öncesine de uzanan bir şey, duvarın aynı tarafında kalan ama birbirini tanımayan, bu yüzden de birbirini anlayamayan gruplara ayrılıyor.

Pop çağı yıldızlarından Güner Ümit’in Alevi kesimi ayağa kaldırdığı olay, tipik bir örnek mesela. Ümit, *Interstar* binasının camı çerçevesi indikten sonra “Bu sözlerin onları rencide edeceğini bilmiyordum, inanın ki bilmiyordum” dedi. Galiba da doğru söyledi. Üstelik bilmediği şey, ticarî getirisi de olduğu için dergilerde, televizyonlarda sık işlenen bir konuya, Alevilik olgusuna ilişkindi.

Medyada hemen hiç yer bulamayan konulara ilişkin “yabancılik” çok daha vahim boyutlarda, haliyle. Televizyonun Türkiye’yi değil, dünyayı küçük bir köye dönüştürdüğü söyleniyor. Ama yine bir örnek olarak, televizyon yokken “köy olgusu” köy dışında çok daha iyi biliniyordu.

“Köylü” sözcüğü, pop çağında neredeyse bir hakarete dönüştü. Kentlerin köylüleşmesinden yakınıldı. Oysa, kente göçen köylüler, kenti olamasalar bile tam olarak “köylü” de kalmıyorlar. Bir süre sonra onlar da köy olgusuna yabancılaşıyorlar... Ferdi Tayfur’un, kendi sosyolojik gözlemlerine dayanan “Hadi gel köyümüze geri dönelim/ Fadime’nin düğününde halay çekelim” şarkısı, pop çağında çok

popüler oldu. Gerçekten de, kent hayatı, köy kökenli insanlarda geçmişe, sılaya bir özlem yaratmıştı. Ama köye geri dönmek yalnızca özlemde işte, hatta ütopyaydı. Ferdi Tayfur bir ütopyayı seslendiriyordu, kentler yerinde durdukça öyle bir “akın” olmayacaktı. Volkan Konak ise, aslında köyünü değil küçük kentini anlatırken, gerçeğe ses veriyordu: “Meydandan kalktık mı saate varmaz Hamsi-köy’deyiz/ Konakoğlu’nda oturur başbaşa sütlaç yeriz/ Nara Burnu’ndan eser bir rüzgar, olur içimiz tertemiz/ Bu sene gidemiyorum/ Seneye birlikte gideriz...”

Bu sene olmadı, seneye de olmadı derken, köy kökenliler de köylerinden kopuyor. Fadime’nin düğününde gerçekten halay mı çekilecek, “slow” mu çekilecek, düğünde ne yenecek, ne içilecek, bilinmiyor. Pop çağının objektifleri, belli bir hayatın üzerine sabitlenmiş durumda çünkü. Kentlerin “diğer yüzü”, reality şovların şiddet tarayan kameraları devreye girmedikçe görüntüye gelemiyor; aynı durum köyler için de geçerli. Yakılmadıkça, basılmadıkça ha varlar, ha yoklar. Yalnızca “uzaktan” eleştiriliyorlar. “Köylülere gelince... Çok sevgili Ata’mın ‘bunlar milletin efendisidir’ dediğinden beri, maaşallah efendiliği de aşır ‘ağamız’ oldular”⁸ gibi laflar ediliyor. Gerçekten öyle mi? Ekonomik verilerin soğuk rakamları dışında köyü anlatan bir şey yok ki, köylüler hakkında böylesine kolayca atılıp tutulabilsin...

Pop çağının benzeştirici kültürü, “çeşitlilik” diye bir şey bırakmadı neredeyse. Bunun da öncesi var ya, köy filmi hemen hiç çekilmez oldu örneğin. Köy romanları yazılmaz oldu. Edebiyatın köyüne traktör girdi, feodal ilişkilerde bir çözülme başladı ve orada kalındı. Kahvesinde video seansları yapılan köylerin romanını okuyamadı Türkiye. Hadi “Yalan Rüzgarı” yeni, “Dallas” seyreden köylü kızlarını be-

8 Reha Muhtar, *Nokta*, 8-14 Ağustos 1993.

yazperdede görme fırsatını pek bulamadı... Köy dışında yaşayanlar, genel ve uzak bir köy imajıyla yetindiler; birbirlerinden iyice farklılaşmış “köy tipleri” hakkında yaşayan, nefes alıp veren bilgiler edinemediler; işin doğrusu, pek umurlarında da değildi zaten.

Pop çağı kültürü, türkülerin de ses menzilini kısıtladı. Yıldız Tilbe’nin “Zülûf”ü okuması gibi birkaç tekil örnek ve Hakan Peker’in “Sosyeteye girmiş köylü güzeli” şarkısı gibi garip bir örnek dışında, pop şarkıcıları, doğal olarak, köye-köylüye pek yüz vermediler. Halk müziği ezgileri, pop şarkılarına nadiren sızabildi ve birkaç notalık sızmalar bir şey “anlatamadı”. Müslüm Gürses’in söylediği çoğu Neşet Ertaş’tan alınma Orta Anadolu türküleri bir yana, arabeskçiler de kasetlerindeki türküleri, herhalde bireysel kökenleriyle bağlantılı olarak, Doğu-Güneydoğu türküleriyle sınırlı bıraktılar. Ege’nin, Akdeniz’in, Karadeniz’in, Orta Anadolu’nun sesi neredeyse tamamen kesildi.

Oysa bu sesler öylesine önemli ki. Karadeniz’deki insanın Ege’dekini, Akdeniz’deki insanın Orta Anadolu’dakini anlayabilmesini, tanıyabilmesini; benzerliği ve farklılığı görebilmesini sağlayacak en insanî araç, müziğin taşıdığı seslerdir belki de. Geleneksel siyasî tercihiyle çok “sert” izlenimler bırakmış bir şehirden öyle yumuşak, öyle hassas bir türkü çıkar ki, “hem öyle hem böyle”yi çözemeseniz bile düşünürsünüz en azından. Kayseri’ye duyduğunuz bir öfkeyi “Gesi Bağları” dindirebilir, Trabzonspor’a duyduğunuz öfkeyi bir Karadeniz türküsü yatıştırabilir. Bir türkünün sözleri “Bunları söyleyen de köylü olduğuna göre...” dedirtebilir, kentlilik adına köylüleri dışlama tavrında gedikler açabilir.

Ama pop çağı karambolü, köyleri, kentlerin “diğer” yüzünü, bölgeleri, kültürleri ve bu kültürlerin insanlarını görünümlü dışında bıraktıkça, o insanlar birbirlerini bilmedikçe,

tanıyamadıkça... Birbirlerini anlayamayacaklar, sevmeyecekler; benzerlikle farklılık arasından bir pencere açamayacaklar. Kùltùrleriyle yüzyüze gelemedikleri için, “fiziksel” yüzyüze gelişler hep şiddet potansiyeli barındıracak. O potansiyel en ufak bir “tahrik”te vukuata dönüşecek. Öyle de oluyor zaten...*

Şiddetin potansiyel halinden “vukuat” haline böylesine kolayca dönüşebilmesinde, insanların böylesine kolayca “tahrik” olmalarında, hukuksuzluk ortamı kadar, “herkes kendi adaletini uygular” modası kadar önemli rol oynayan bir şey daha var. Beş çayı sohbetlerinden kahve muhabbetlerine, her yerde dile getirilen bir gözlem: “Millet çok asabi oldu!”

Gerçekten de, pop çağının depresif neşelenmeleri, “çıl-gınlar gibi” eğlenilen anları müthiş bir asabiyete eşlik ediyor. Önünü göremeyen bir toplumdan başka bir ruh hali de pek beklenmezdi: Bir dönem “Gemisini kurtaran kap-tan” deniyor, bireyciliğe tapılıyor; bir dönem “hepimiz aynı geminin yolcusuyuz” deniyor, “Türkiye için çalışıyorum” marşı besteleniyor. Ne zaman nereden bir kriz patlayacağı belli değil. Birçok insan her an işsiz kalma korkusuyla içiçe yaşıyor. Enflasyon kronikleşmiş. “Sevgi”nin bile güvencesi yok... Elbette ki insanlar asabi olacaktı ve elbette ki, falcılarla medyumlar el üstünde tutulacaktı.

Temelde maddi değerlerin her şeyin üzerine çıkmasına bir tepki olarak gelişen “new age” kültüründen esintiler, kelimenin çeşitli anlamlarıyla “boşluğun” yansımaları... Falcı-medyum rüzgarına hız veren birçok etken vardı ama bireysel ve toplumsal belirsizlikler başroldeydi. Zaten, daha

(*) Bol miktarda köy romanının yazıldığı, köy filmlerinin çekildiği, yüzü köye dönük Anadolu Pop ya da Anadolu Rock müziğinin ortalığı kasıp kavurduğu dönemde de Türkiye ayrı bir şiddet yaşamıştı. Gerçek böyle... Ama o zamanlar, hayat daha insanî değerler üzerinden yaşıanıyordu yine de...

öncesi biraz karmaşık ya, falcıların ve medyumların 20. yüzyıldaki aslı sahneleri de “önü sisli” toplumlardı. Öylesine ki, Mısır’da, Nasır’ın ölümüyle doğan belirsizlik ortamında General Fevzi ve Şaravi Cuma gibi iki önemli ismi “bağlayan” bir medyum, ülke yönetiminde söz sahibi olmuştu.⁹ Türkiye’nin de benzer şeyler yaşadığı söyleniyor ama devlet katıyla ilgili falcı-medyum haberleri şimdilik “söylenti” düzeyinde kalıyor. “Halk katında” ise, tabii ki herkesi kapsamamakla birlikte, net bir olgu, açık bir gerçek var: Falcılar ve medyumlar artık çok önemli.

Belki, belirsizlik ortamından “kimlikler” de nasiplerini aldıkları için, pop çağının merkezdeki kültürüne koşarken iyice benzeşen insanlar, iyi-kötü oniki farklı grup üzerinden oniki farklı kimliğe bölünmüş bir alanı cazip buldukları için “burç kültürü” yaygınlaştı. “Aaa, hiç de tipik akrep gibi değilsin, yükselenin ne?” türünden sorular bol bol soruldu. Tarot kartları promosyon malzemesi oldu. Falcıların televizyon programları yüksek “rating” aldı, 900’lü hatların altın döneminde fal hatlarından iyi hasılat yapıldı, medyumlar da “özel falcılar” da büyük paralar kazandı, birçok medyum ve falcı şöhret basamaklarını hızla tırmandı. Ve belirsiz geleceğe bakılırken, falda çıkanların gerçekleşeceği umuldu.

Belirsizlik ortamında “ihtimal”, kimliksizlik fırtınasında kimlik, kötümserlik krizlerinde umut dağıttı falcılar ve medyumlar. Şiddet oklarının fırlatıldığı sahnelerde onların rolü yoktu ama şiddete rol yazan elle onlara rol yazan el aynıydı: Pop çağı ateşi... Önlerini göremedikleri için asabi-yet kuşatması yaşayan toplumlarda iki şey birlikte yükseldi: Fal ve şiddet...

9 Muhammed Hasaneyn Heykel, “1973 Arap-İsrail Savaşı ve Ortadoğu”, çev: Melek Ulagay-Nakiye Boran, Üçüncü Dünya Yayınları, İstanbul, 1977.

Umudu falcıların, adaleti kafasına esenin dağıttığı, tarihî açıklamaların Alaattin Çakıcı'dan beklendiği, insanların birbirlerini tanımadığı, bilmediği, hep sevgiden söz edilirken sevgi gösterilerinin dolara endekslenebildiği, hayatın duvarlarla bölündüğü, pop çağı ateşiyle yanılan bir dönem... Türkiye'ye ne oluyor? Türkiye, "şiddet"le bu dönem mi, bu çağı yaşıyor. O hep sözü edilen Doğu-Batı sentezine en çok yaklaşılacak alan da bu belki. Kendi şiddet modelini, Amerikan tipi şiddeti, Bangladeş tipi şiddeti, Hongkong tipi şiddeti birarada yaşıyor Türkiye.

Ve yine çok sözü edilen "21. yüzyılın eşiğinde", Kadırgalı Kör Emin'in yaklaşık yüz yıl önceki hukuk anlayışıyla yol almaya çalışıyor: "Sağ kalırsam tahkikatı ben yaparım!" Haksızlık olmasın, Kadırgalı Kör Emin, kendi değerleri içinde "raconperver" bir insandı herhalde. Pop çağı şiddetinin raconu bile yok. Linç hukukunda racon olur mu?

"BİR BAŞKA" SEVGİ VE HAYATIN SORUSU
"En sevdiğin gelecek hangisi?"

Edi: Būdū, senin en sevdiğin sayı kaç?

Būdū: Altı...

Edi: Ama bir insanın en sevdiği sayı altı olamaz ki.

Būdū: Neden olamazmış?

Edi: Bak, bir başımız var, bir burnumuz var, her şey birle başlar. İki elimiz, iki gözümüz, iki bacağımız var. Altı'nın hiçbir özelliği yok.

Būdū: Olsun, ben yine de en çok altı'yı seviyorum.

Edi: Ama Būdū, bir yılda dört mevsim var, bir elimizde beş parmak var, bir haftada yedi gün var. Altı'nın hiçbir özelliği yok.

Būdū: Olsun, yine de en sevdiğim sayı altı!

(Susam Sokağı'ndan)

Hayatın sırrını çözmek kimin haddine... Fazla fazla, hayatın sırrına ilişkin tahminlerde bulunabiliriz, o kadar: Hayatın sırrı, Būdū'nün altı'ya duyduğu sevgide saklı olabilir mi? Açıklanamayan, açıklanmasına da pek gerek duyulmayan bir sevgi...

Doğru, pop çağı ateşi, sevgileri de yalayıp geçiyor. 20 dolarlık tarife üzerinden koparılan "I love you" bağıştırlarına sevgi muamelesi çekilebiliyor. Ama, şimdilik öyle görünüyor ki, hiçbir ateşin ve hiçbir çağın ulaşamayacağı kaleleri de var sevginin. Bir insanı, birçok insanı, bir meyveyi, bir yemeği, bir çiçeğin rengini, bir takımı, bir futbolcuyu, bir şehri, üçü, beşi, altıyı... Açıklanamayan, açıklanmasına da gerek duyulmayan biçimde sevebilmek...

Belki hayatın sırrı bu, belki de değil. Ama, "belki"si yok,

hayatın ve mutluluğun garantisi bu sevgi işte. Hangi çağda, hangi ülkede olursa olsun, böyle sevgiler yaşandıkça, insanlar mutluluk denen şeyi de yaşayacaklar, umutlar besleyecekler, hayattan kopmayacaklar...

Pop çağı ateşinin altında bile böyle bir garantisi var hayatın. Bir de sorusu var: Bu garantiyle yetinecek misiniz?

Ya yetinilecek ya da daha fazlası istenecek. Duvarlara karşı özgürlük, piramitlere karşı eşitlik, şiddete karşı muhabbet, linç hukukuna karşı adalet... Evet, ya daha fazlası istenecek ya da yetinilecek.

Yetinince ne olduğu ortada, sonuç ortada. Lafı uzatmanın alemi yok, pop çağı ateşinin “sonucu” böylesine kısa işte...

E K

***Rakamlarla
"cinayet eğilimleri"***

Bu bir araştırma değil, gazete kupürlerinin taranması sonucunda ortaya çıkan bir döküm sadece. Dolaylı-dolaysız hiçbir siyasî yönü olmayan vakalar temelindeki bu döküm için, Haziran 1993-Aralık 1994 döneminde; yüzde 51.7'si İstanbul'da, yüzde 48.3'ü İstanbul dışında gerçekleşmiş toplam 667 vakaya ilişkin kupürler tarandı. Kaynağın gazeteler olması, araya doğru olmayan bilgilerin sızabilmesi açısından bir handikap kuşkusuz. Gazetelerin İstanbul başkılarının temel alınması da öyle... Ancak ortada “kesin” bilgiler vermek gibi bir iddia yok zaten. Devlet İstatistik Enstitüsü, zaman zaman, aynı konuda çok daha geniş ve çok daha sağlıklı verilere dayanan yayınlar yapıyor. Buradaki amaç, görece taze ve yeni verilerden yola çıkarak, Türkiye'deki “cinaî eğilimler”e ilişkin genel bir fikir verebilmek, o kadar...

Maktullerin katil/katil zanlılarıyla ilişkileri - bağları*

<i>Maktul</i>	<i>Sayı</i>
Anne	20
Baba	21
Eş ("karı")	65
Eş ("koca")	26
Kardeş	34
Evlat	40
Diğer akraba	49
Arkadaş	90
Ortak- iş ilişkisi	26
Komşu	33
Patron-işçi	10
Olay anı	51
Profesyonel cinayet	23
Suçla bağlı cinayet	90
Sevgili	18
Dolaylı "özel" ilişki	61
Hasım	38
Diğer	22

(*) 717 maktullü 648 vaka üzerinden

- Bu tablodaki kategorilerin bazılarında ilişkin açıklamalarda bulunmak gerekiyor: Olay anı: Maktulün cinayetin gerçekleştiği anda ve mekanda karşılaştığı insanlarla öldürülmesi; trafik kavgası, esnaf-müşteri kavgası vb... Profesyonel cinayet: Maktulün kiralık katiller ya da hiç tanımadığı "görevliler"ce öldürülmesi... Suçla bağlı cinayet: Maktulün mağduru olduğu diğer bir suç girişimine bağlı olarak öldürülmesi; tecavüz, soygun vb... Dolaylı "özel" ilişki: Maktulle katil arasındaki üçüncü bir kişiye bağlı ilişkinin cinayete sebebiyet vermesi; nişanlısının eski sevgilisini öldürmek, sevgilisine asılan birini öldürmek vb...
- Öldürülen üvey anne, üvey baba ve üvey kardeşler, anne, baba, kardeş kategorilerine dahil edilmiştir. Öldürülen büyükbaba, büyükanne ve torunlar da baba, anne ve evlat başlıkları altındadır.

**Katil/katil zanlılarının ve maktullerin
cinsiyetlerine göre dağılımı**

	Erkek (%)	Kadın (%)
Katil	86.31	13.68
Maktul	60.39	39.60

**Katil/katil zanlısı-maktul ilişkisinin
cinsiyete göre dağılımı**

	(%)
Kadın-kadın	3.21
Kadın-erkek	13.11
Erkek-kadın	36.38
Erkek-erkek	47.27

**Katil/katil zanlılarının
yaş gruplarına göre dağılımı**

	(%)
15-altı	3.66
15-18	19.78
19-25	27.57
26-35	25.90
36-45	10.98
46-55	5.86
55+	6.22

Cinayet vakalarının “neden”lerine göre dağılımı*

	(%)
Namus	17.05
Aşk	4.90
Para-mal	10.78
Cinnet	3.52
Soygun	8.23
Tecavüz	3.33
Küfür-hakaret	7.25
Tartışma-kavga	16.27
Ailevi sorun	14.11
Husumet	6.66
Çete-mahalle kavgası	3.33
Diğer	4.50

(*) “Cinayet nedeni” çok kaygan ve geçişken bir sınıflandırma temeli. Bir cinayet birkaç başlığa uyabiliyor: “Ailevi sorunlar” yüzünden çıkan bir “tartışma”da, birinin “küfür” etmesi diğerinin “cinnet” geçirmesine neden olabiliyor, örneğin. Böyle durumlarda -yine örneğin- sorunun ya da tartışmanın niteliğine, cinnetin tezahür biçimine göre, kategorilerden biri tercih edildi. Hemen her cinayette bir “tartışma-kavga” aşaması var. Buradaki “tartışma-kavga” başlığı, belirli bir evveliyatı bulunmayan, trafikte geçiş hakkının kimde olduğu, mangalı kimin yakacağı, telefon kuyruğunda sıranın kimde olduğu gibi tartışmaların sonunda işlenen cinayetleri kapsıyor... “Aşk cinayeti” de en azından “garip” bir tamlama. Burada terkedilme, reddedilme, paylaşamama gibi olaylara bağlı olarak işlenen cinayetleri ifade ediyor... “Çete-mahalle kavgası” ise, ağırlıklı olarak “küçük grup” ruhunun etken olduğu cinayetlerin başlığı... Alacak-verecek anlaşmazlıklarının yol açtığı cinayetler “para-mal” kategorisine, doğrudan “haraç” isteme anlarında işlenen cinayetler ise “soygun” kategorisine dahil edildi...

- Düşündürücü bir not olarak, 667 vakanın 31’inde katil-katil zanlısıyla maktulün olaydan önce birlikte içki içmeleri gibi bir aşama söz konusu. “Gazetelere göre”, bu 31 vakanın 6’sında içkiden önce de bir “cinai gerilim” var; 25 vakada ise “Ya-hu, bir kafaları çekelim” diye masaya oturan caniciler arkadaşlardan biri o gece oluyor; biri o gece katil oluyor...

**Maktullerin yaş gruplarına
göre dağılımı**

	(%)
0-8	7.83
9-15	3.91
16-20	12.79
21-25	13.83
26-35	27.15
36-45	17.49
46-55	10.18
55+	6.78

**Cinayetlerin araç ve yöntemlere
göre dağılımı**

	(%)
Ateşli silah	36.24
Kesici-parçalayıcı alet	44.34
Boğma	8.10
Kafaya darp*	4.69
Dövme	2.34
Yakma	1.70
Diğer	2.55

(*) Aslında “kafa parçalama” ya da “kafa ezme” demek lazım. Bu başlıbaşına bir vahşet kategorisi. “Kafaya darp” başlığı, taş, balta, likid gaz tüpü gibi “araç”larla doğrudan kafa bölgesine zarar vermeye yönelik cinayet eylemlerini ifade ediyor.

Türkiye, “pop çağı”nın ateşiyle yanıyor. Ateşi hangi anlamıyla alırsanız alın, pop çağı ateşi bu... Pop çağı denince ilk akla gelen, “pop müzik”. Oysa, hayat yavaş yavaş bir “reality şov”a dönerken, öncelik “pop şiddet”te olmalı... Yaşanan ve bilinen bir şey, artık herkes kendi adaletini uyguluyor. Hukukumuz linç hukuku. Tarihi açıklamaları mafya babalarından bekliyoruz. Sevgiden söz ediyoruz ama hayat bilançoları “sevgi açığı” veriyor. Sonra da “Ayy, inanmıyoruuz!”... Pop çağı kültüründe her şey var: Batıcılık, Batılılık, yerellik, Doğululuk, keskin laiklik, vurgulu dindarlık, alabildiğine duygusallık, alabildiğine hoyrathlık, oynaklık, muhafazakârlık, “free”lik, modernlik, milliyetçilik, savaş çılgınlıkları, barış dilekleri... Pop çağı kültürünün açık büfesinden en çok çeşidi “tüketenler” kazandı: MHP ve pop müzik... Ama pop müzik görece mâsumdu. Hem pop kasetlerinde hayatın A yüzüyle B yüzü biraraya gelebiliyordu... İşi en iyi bilen de Tarkan’dı belki... Peki, işi bilmeyenler kimlerdi? Çiller, Karayalçın, Yılmaz filan olabilir mi? Belki... Müzik bitmişti, birileri “merkezdeki siyaset dansı”nı sürdürmeye çalışıyordu ve Halk Ekmek büfeleriyle “duvarın dışındaki” döviz büfelerinden “kara kafa” denenlerin gazabı yükseliyordu: Malûm, Refah... Sonra “1. lig örgütlenmesi” YDH, “Ah Özal ah!” sesleri, Kemalizm tartışmaları, hücrelere bölünen devlet, “asıl iktidar”... Az bile; pop çağı bu: Toptan hızlı koşan futbolcu...

